

UIT DE GESCHIEDENIS
VAN
BERGEN-OP-ZOOM
IN DE 15DE EEUW

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE
LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT
TE LEIDEN OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS
MR. H. KRABBE, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER
RECHTSGELEERDHEID, VOOR DE FACULTEIT DER LETTE-
REN EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP DINSDAG
9 OCTOBER 1923, DES NAMIDDAGS TE 4 UUR

DOOR

JAN CORNELISSEN

GEBOREN TE 'S-HERTOGENBOSCH

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1923

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

1408 6593

UIT DE GESCHIEDENIS
VAN
BERGEN-OP-ZOOM
IN DE 15DE EEUW

PROEFSCHRIFT
TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE
LETTEREN EN WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT
TE LEIDEN OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS
MR. H. KRABBE, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER
RECHTSGELEERDHEID, VOOR DE FACULTEIT DER LETTEREN
EN WIJSBEGEERTE TE VERDEDIGEN OP DINSDAG
9 OCTOBER 1923, DES NAMIDDAGS TE 4 UUR

DOOR
JAN CORNELISSEN
GEBOREN TE 'S-HERTOGENBOSCH

'S-GRAVENHAGE
MARTINUS NIJHOFF
1923

Van de hier geboden gelegenheid maak ik gaarne gebruik om mijn oprechte dank te betuigen aan de hoogleraren der Leidsche Universiteit, wier lessen ik heb mogen volgen.

Vooreerst aan U, hooggeachte Promotor, hooggeleerde Blok, die immer zo welwillend mij met raad en daad hebt bijgestaan.

De nagedachtenis van mijn overleden leermeester, professor Kalff, zal ik immer in hoge ere houden.

Uw colleges, hooggeleerde Huizinga en Uhlenbeck, blijven bij mij in dankbare herinnering.

Aan Uw lessen te Utrecht, hooggeleerde Muller, denk ik met grote erkentelijkheid terug, evenals aan de hulp, die ik daarna van U mocht ondervinden.

De herinnering aan mijn studiejaren te Utrecht dringt mij ook tot een hartelijk woord van dank aan U, hooggeleerde Oppermann, die zoveel liefde voor de geschiedenis der middeleeuwen wist te wekken.

Uw lessen, hooggeleerde Kernkamp, de Vooy, Frantzen, Niermeijer, hebben veel tot mijn vorming bijgedragen.

Ten slotte dank ik de ambtenaren der Leidsche Universiteitsbibliotheek, van de Gemeente-Archieven te Leiden en Bergen-op-Zoom, van de Rijksarchieven te 's-Hertogenbosch en de Haag voor hun welwillende hulp.

Jan Cornelissen

Inleiding	5
Brabant en de Schelde	9
Bergen op Zoom	15
Heerlijkheid en stad	15
Stadsbrand	19
Haardtellingen	24
Stadswapen	29
De heren	31
Boeken	42
Wettige kinderen	45
Jan van Walhain (derde zoon)	47
Het stadsbestuur	50
Het kapittel	60
De handel	64
Merchants Adventurers	76
Het Schot	89
Terugblik	109
Geraadpleegde werken en tijdschriftartikelen	111
Stellingen	116

Inleiding

De Scheldelanden waren reeds vele jaren getuige van een opgewekt handelsleven, vóór ze in de 15^e eeuw onder de scepter van Philips de Goede werden verenigd. De Bourgondiër, die hier aanvankelijk slechts Vlaanderen en Mechelen bezat, liet zich na de dood van Philips van St. Pol door de Staten van Brabant en Limburg als hertog erkennen (1430) en ontnam in 1433 door een sluwe politiek Henegouwen, Holland, Zeeland en Friesland aan zijn nicht Jacoba van Beieren. Van nu af beheersten dus de Bourgondische cultuur en politiek deze bloeiende gewesten. De Franse beschavingsinvloed kon opnieuw diep doorwerken en zou met en naast de Duitse, die er tot dan overheerst had, die eigenaardige vermenging van Germaanse en Romaanse cultuur versterken, die tot op het ogenblik in de „lage landen” valt waar te nemen. De politieke verhoudingen van West-Europa kregen evenals de commerciële haar stempel door de stand der worsteling tussen Engeland en Frankrijk in de 100-jarigen oorlog. Alleen reeds de ligging der rijke Bourgondische landen tussen de verarmde koninkrijken moest hun een politieke invloed verzekeren, maar diezelfde ligging maakte ook, dat de handel veel te lijden had van wederzijdse rovers.

De 15^e eeuw was als brengster van nieuwe en vernietigster van oude levensvormen een tijd van groot gebeuren. De beide machten, die eeuwen lang de leiding in handen hielden, waren in hun innerlijkst wezen geschokt. Verscheidene concilies werden bijeengeroepen, om kerkhervorming in hoofd en leden te bereiken en aan de verwereldlijking van het pausdom een einde te maken. De keizerlijke macht verloor meer en meer aan betekenis tegenover de versterkte positie der kleine en machtige vorsten.

Renaissance en Humanisme brachten van Italië uit tal van nieuwe ideeën aangaande de rechten der persoonlijkheid, de verhouding van de eenling tot de gemeenschap, recht, armenzorg, geestesontwikkeling en zo werden vele banden, die het middeleeuwse denken had gevlochten, verbroken. De Hanze, die in Noord- en West-Europa langer dan een eeuw aan de behoeften van de overzeese handel had weten te voldoen, zag in een taaie, hardnekkige strijd de grondslagen van haar machtige invloed ondermijnd en ten slotte verwoest worden. De achteruitgang der Vlaamse industrie, de vermindering der stedenmacht, die moest wijken voor de centralisatie-politiek der Bourgondische vorsten, de verzanding van het Zwin, het ontduiken van de Brugse stapel—het waren alle factoren, die in de lage landen aan de zee samenwerkten tot vernietiging van het oude in het economische leven, omdat de tijden nu eenmaal anders werden.

Deze overgang van de middeleeuwse stapelhandel naar het nieuwe handelsstelsel, vindt een zijner gronden in de verplaatsing van het handelsleven uit Vlaanderen naar de oevers van de Schelde. Sinds de Engelsen zich in 1444 in grote getale Antwerpen als uitgangspunt kiezen, overheerst Vlaanderen niet meer in de economische politiek der Nederlanden.

Aan de behoeften van de nieuwe tijd wordt de middeleeuwse industrie opgeofferd. en wanneer de Hanze in 1451 door het vroeger met succes aangewende middel van een handelsboycot haar eisen in Vlaanderen wil ingewilligd krijgen, keert ze een wapen tegen zichzelf. Vaak had ze tot nog toe de afzonderlijke belangen der onderscheidene gewesten tegen elkaar uitgespeeld: de koopman had gebruik gemaakt van de onderlinge belangenstrijd om zich zelf met aanmerkelijke voorrechten te verrijken. De politieke versplintering was hem een wapen geweest tot versterking zijner positie. Maar in de eerste 30 jaren der 15e eeuw komt daarin een verandering door de vereniging dezer landen in één hand. Daar nu de aan zee grenzende gewesten, en

dus de geschikte havens, onder de heerschappij van één vorst stonden, moest de koopman zijn kantoor ver het binnenland in naar Deventer, later Utrecht, verplaatsen en hij ondervond daarvan de bittere gevolgen.

Intussen leefde de lakenindustrie in de aan Vlaanderen naburige landen ten gevolge van deze boycot snel op en het bezoek aan de niet-Vlaamse havens werd steeds talrijker. Ten koste van Brugge en Vlaanderen gingen de steden van Brabant, Holland en Zeeland bloeien. Tevergeefs waren daarna de pogingen om door stapelvoorschriften deze decentralisatie van de handel te beletten en Brugge zijn betekenis van handelscentrum te doen behouden. Nog kon Antwerpen niet als zodanig terstond in zijn plaats treden en Bergen-op-Zoom voer daar wel bij.

Eerst sinds het einde der 15^e en de aanvang der 16^e eeuw streeft Antwerpen de andere handelshavens zo ver vooruit, dat het de wereldmarkt werd in de plaats van Brugge.

Merkwaardig is het nog op te merken, hoe reeds in deze tijd de tegenstrijdigheid der belangen van de latere Noordelijke en Zuidelijke gewesten aan de dag treedt.

De Bourgondiërs bleven hun afkomst getrouw en voelden [zich] meer Frans dan Engels. Belangengemeenschap en persoonlijke verhoudingen tegenover Frankrijk en zijn vorstenhuis echter hadden Philips de Goede en Engeland doen samengaan tot de vrede van Atrecht (1435).

Hiermee waarborgde Philips zijn zelfstandigheid tegenover Frankrijk en de rust in zijn landen bood de gelegenheid tot maatregelen tegen de Engelse industrie, die voor zijn bloeiendste gebieden steeds dreigender werd.

Maar naast de eisen om bescherming tegen de vreemde concurrentie, die de Vlaamse lakenindustrie zo luide liet horen,

weerklonk vooral uit Holland en Brabant het geroep om vrijheid van handel, en in die handel speelde het Engelse laken een grote rol. Het was een der moeilijkste vraagstukken voor de Bourgondische regering om tegenover deze tegenstelling van belangen een juiste houding te vinden. Aanvankelijk ontstond er zelfs een oorlog met Engeland (1435—'39), waaraan echter Holland en Zeeland, wegens hun handelsbelangen, weigerden mede te doen. Toen Philips de Goede 12 Jan. 1447 de verschillende verbodsbepalingen uit voorgaande jaren tegen in- en doorvoer van Engels laken had hernieuwd in het belang der Vlaamse industrie, moest hij 15 April 1452 „in het belang van het land” de verkoop van laken in Antwerpen toestaan.

Reeds in de 15e eeuw wordt er een scheidingsmuur opgetrokken tussen de latere Noordelijke Nederlanden, die om bescherming van de handel, en de Zuidelijke met uitzondering van Antwerpen, die om bescherming van industrie vragen. Karel de Stoute voerde uit haat tegen Lodewijk XI een Engels-gezinde politiek en reeds onder hem zijn er niet weinige hoge Zuid-Nederlandse edelen, die voor Frankrijk partij kiezen ¹).

Sterker treedt dit aan de dag onder het eerste regentschap van rooms-koning Maximiliaan, toen Bourgondië voor zijn zelfstandigheid steun moest zoeken in Engeland. Frankrijk steunt de opstand der Vlaamse steden en de Henegouwse adel, die onder leiding der familie Croy een fronde vormt tegen Maximiliaan, neemt de eis over tot bescherming der Vlaamse lakenindustrie ²). Daartegenover sloten Engeland en Maximiliaan zich nauw aaneen en hun belangen werden voorgestaan door de Noordelijke provincies, die alles te verwachten hadden van vrije handel op Engeland.

¹ De Croy's

² Andreas Walther. Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I und Karl V, p. 4.

Brabant en de Schelde

Het oude hertogdom Brabant was in de 15de eeuw verdeeld in de „kwartieren” van Antwerpen, Brussel, Leuven en 's-Hertogenbosch. Het Antwerpse kwartier besloeg een gebied van ongeveer 374.000 hectaren grond en was daarmee uitgestrekter dan de beide kwartieren van Brussel en Leuven samen. Het omvatte de steden Antwerpen en Lier, verder Herenthals, Geel, Santhoven, de vrijheden van Hoogstraten en Turnhout, de landen van Arkel, Rijen, Breda, Bergen-op-Zoom en Steenberg.

In hetzelfde kwartier dus lagen op geringe afstand van elkaar Antwerpen en Bergen-op-Zoom, de handelsconcurrenten der 15^e eeuw. Meegaand met hun tijd, wisten ze door het verlenen van vrijheden aan de kooplieden voordeel te trekken uit de decentralisatie van de handel, die een gevolg was van de wankelende positie van Brugge. Beide trachtten ze de handel te lokken door het vergeven van vrijgeleiden tijdens en buiten de jaarmarkten, door de vreemde koopman, die overal volgens het heersende gastenrecht werd uitgebuit ten behoeve der eigen burgerijen, faciliteiten te schenken voor zijn verkeer in hun steden en door hem in het bezit te stellen van eigen huizen, waar hij zou kunnen werken.

Bij het overeenkomstige der middelen, waarmee beide zich in de economische strijd zochten te handhaven, kon het antwoord op de vraag, wie de eerste in rang zou worden, niet twijfelachtig zijn. Immers door zijn ligging was Antwerpen vanouds begunstigd boven Bergen-op-Zoom en ontwikkelde zich vroeger en sneller tot een aanzienlijke stad.

Antwerpen lag aan een gedeelte van de Schelde, dat door een netwerk van rivieren verbonden was met een rijk ontwikkeld achterland. Behalve de grotere rivieren als de Senne, Dyle, Demer, de beide Nethes en de Rupel deden nog een aantal kleinere wateren als

de Aa, Mark, Schyn en Vliet dienst om de rondom liggende landen met de hoofdstroom voeling te geven. De gehele Zuidelijke Nederlanden lagen zo open voor de invloedssfeer van Antwerpen: de nieuwe „draperie rurale” van Vlaanderen, de tapijtweverijen van Atrecht, Doornik, Brussel en Oudenaerde konden evenals de opkomende Luikse industrie en de graanlanden Artois en Henegouwen hun producten naar de Schelde-stad voeren ³). Het bezit van zo’n achterland moest Antwerpen wel steunen in zijn pogingen om niet slechts tijdens beide jaarmarkten maar ook verder het hele jaar door een centrum van handel te worden zoals Brugge eens geweest was.

Daarbij vergeleken was Bergen-op-Zoom door de natuur wel stiefmoederlijk bedeed. Want deze stad *„die in en drooghe zavelachtich ende onvruchtbarich Lant gelegen is, geen andere onderhoud hebbende dan alleen van de coopmanschappen.”* ⁴), kon alleen slechts tijdens de beide vrije jaarmarkten een handels-middelpunt zijn, omdat dan van heinde en verre de koopman er naar toe trok, zeker er van kopers voor zijn waren te vinden. Het verkeer moest er echter gebracht worden, en door het ontbreken van een achterland had de natuur het niet tot een blijvende bloei voorbeschikt.

Het warenverkeer had in de Middeleeuwen niet bij voorkeur plaats over de landwegen, omdat die meestal, hersteld als ze werden met bossen van allerlei soort van hout, in de 14^e —16^e eeuw voor het grootste deel van het jaar onbruikbaar waren. De aloude Romeinse heirbanen, steviger en voor het landverkeer ook toen nog van veel gewicht, ontbraken in deze westelijke streken van Brabant bijna geheel. Het verkeer geschiedde dus in hoofdzaak te water en zo komt het, dat Bergen-op-Zoom toch ook weer zijn betekenis als

³ H. Pirenne, *Histoire de Belgique* 2.11, p. 434

⁴ Stadsarchief Bergen-op-Zoom. *Privilegie-Boek* C. f. 134vo

handelsplaats aan zijn ligging dankte. Want in verband met de stroomsgesteldheid van de Wester- en Oosterschelde moest in de 14^e eeuw bijna geheel en in de 15^e het verkeer met grote schepen, langs Bergen-op-Zoom naar Antwerpen en Vlaanderen.

De Westerschelde was ook in vroeger tijden weliswaar een brede riviertak, maarde vele zandbanken maakten haar alleen voor kleinere vaartuigen bevaarbaar. Deze kozen de ondiepe geulen of kreken om tussen de zandplaten en schorren door de zee te bereiken.

Waarschijnlijk liep slechts een enkele dezer geulen, de meest betekende, de Honte, onafgebroken van de Schelde naar het Westen door, maar tot in de 14e eeuw was ze „*petite, étroite et peu profonde*” ⁵⁾. Haar loop ging langs de Zuid-Bevelandse oever en daarom werd ook daar de tol geheven ⁶⁾. Dit verklaart waarschijnlijk ook de Sententie van de Raad van Mechelen, die in 1504 vaststelde, dat de Honte „*du tout au tout*” een Zeeuwse „*fleuve et stroom*” was, „*saulf le conté de Flandres du coté et au long de Flandres y avoit aultant et si avant jurisdiction, qu’il pouvoit entrer en l’eauwe et atoucher d’une épée oude la verge de justice ce qu’il a volu exploicter.*” ⁷⁾

Was de Westerschelde een eigenlijke rivier geweest, dan zou de grenslijn tussen Zeeland en Vlaanderen „*ten halven diepe*” gelopen hebben, gelijk dat bij grensrivieren gebruikelijk was ⁸⁾.

In de loop der jaren werden de vaargeulen dieper, maar niet door overstromingen, want de Honte werd bij elk getij „overstroomd”. De

⁵ Klein, smal en een wat ondiep.

⁶ Beekman, Zeeland (Geschiedkundige atlas van Nederland), p. 12—13.

⁷ Behalve langs de kant van het graafschap Vlaanderen, had Vlaanderen daar zoveel jurisdictie, zo ver (hij) het water in kon gaan en met een zwaard of de roede van gerechtigheid kon raken.

⁸ Beekman, Nederlandsch of Belgisch ? p. 42.

verbreding echter van de mond aan zee, waarvan Reygersberch in zijn „Chronycke” op het jaar 1393 kon aantekenen, dat hij „*van daghe tot daghe groter, wijder en breder*” werd, was van grote invloed. De heen en weer gaande werking der getijden was daardoor sterker geworden, schuurde de geulen uit en deed de gronden in en langs de Honte voor een deel verdwijnen ⁹).

De Oosterschelde daarentegen was vanouds een zeer goede waterweg geweest, die omstreeks 1300 tot dicht bij zee min of meer het karakter van een rivier behield. Door de vele verzandingen en verslibbingen onderging het stroomgebied echter ook hier menige verandering. Dat het verkeer op de Oosterschelde door dit alles verminderde, blijkt wel uit de klachten over de geringere opbrengst van de tol te Iersekeroot, door de Hollanders in 1387 als wacht van de generale tol in Geervliet op de Noord-Oosthoek van Zuid-Beveland tegenover Bergen-op-Zoom gevestigd. Want niet alleen was de weg door de Honte naar Antwerpen korter, maar bovendien lange tijd tolvrij en de scheepvaart hierlangs nam ook al om deze reden van dit jaar af sterk toe. De rentmeester van Bewester-Schelde klaagde dan ook reeds in 1429—’30 over de geringe opbrengst „*van de tolenhuse tot Iersikeroort*” want „*die meeste hoop van de coopmannen hair goeden senden tantworpen waert, uut Vlaendren ende oick als sy ut er zee comen, bi der honten ; ende die goede van daer weder om bringhen int Swin, of daer si se hebben willen; wairof die toolnair vorser, tot gheenen ontfangh en kan ghecomen*” ¹⁰).

Langzamerhand begon men daarom de weg langs de Honte als de gemakkelijkste te volgen zoals blijkt uit de heffing van de zgn. haringtol

⁹ Beekman, Zeeland, p. 14.

¹⁰ Inventaris Heeringa. nr. 90 f. 42, aangehaald door Z. W. Sneller, Walcheren in de 15e eeuw, p. 21

in 1434 ¹¹). De inkomsten van de tol te Iersekerhoort werden steeds geringer. Dit komt sterk uit in een proces 18 Juli 1468 voor de Grote Raad in Brugge gevoerd door verschillende Brabantse steden tegen de tolpachters van Iersekerhoort.

De procureur der laatste voerde aan, dat door de veranderingen in de scheepvaart de Graaf van Holland gedurende de Antwerpse jaarmarkt in plaats van zestig pond groot, slechts één schild te Iersekerhoort had ontvangen en daarom vond de Hertog het, als graaf van Holland en Zeeland, goed tollenaars op de Honte te leggen. De steden verklaarden, dat dit nog nooit zo geweest was en dat de verbreding en verdieping van de stroom ten koste van de Vlaamse kust was gebeurd ¹²). De Antwerpse jaarmarkten zouden door de tol teniet gaan, de tollenaars daar zouden wel 3000 schilden 's jaars minder opbrengen en de hertog dus nog meer schade lijden.

Nu werd er een kaart van de Schelde gemaakt ¹³) en een onderzoek naar de stroom ingesteld. 8 Sept. 1469 verkregen de Antwerpenaren in de Haag een gunstige uitspraak. Toch bleef te Calloo de haringtol, die Antwerpen echter voor 4 jaren pachtte. Deze tol was een drukkende belasting, die vele kooplieden van een bezoek aan Antwerpen afhield en naar Bergen-op-Zoom deed gaan. 25 Mei 1479 wist Antwerpen daarom van Maximiliaan en Maria ingewilligd te krijgen, dat het de tol in erfelijke pacht mocht houden, teneinde de kooplieden geheel of gedeeltelijk daarvan te kunnen ontlasten.

¹¹ Reeds in de herfst van 1434 legde Philips de Goede een hulk in de Honte voor de haringtol. Cf. Mertens-Torfs, *Geschiedenis v. Antwerpen*, III p. 120. J. Cuvelier, *Les dénombremments de foyers en Brabant XIVe—XVI siècle*, p. CXXVI

¹² J.F. Willems, *Mengelingen van historisch-vaderlandschen inhoud*, p. 497

¹³ Zie deze kaart hierna, of —op 1/9 verkleind —in Willems' *Mengelingen*, tegenover p. 226.

Scheldekaart van Rupelmonde tot aan het Zwin en het eiland Walcheren uit 1468. *Klik op de kaart voor een fraaie vergroting.*

De afbeelding is een 17e of 16e-eeuwse kopie van het origineel dat waarschijnlijk uit de tweede helft van de 15e eeuw dateert. Kopieën worden onder andere bewaard in het Algemeen Rijksarchief te Brussel en het [Felixarchief in Antwerpen](#) (kopie uit 1505).

Hiermee ging voor Bergen-op-Zoom alweer een groot voordeel, voortspruitend uit zijn ligging, verloren.

De Zwake en Looyve ¹⁴), die eens de hoofdvaarten van Middelburg op Antwerpen waren geweest, werden in 1480 afgedamd en de invloed daarvan op de Westerschelde was duidelijk te bemerken. Zij werd een goede en kortere verbinding van de zee met Antwerpen in de zestiende eeuw eindelijk ook voor de grote schepen van die tijd bevaarbaar ¹⁵) en Bergen-op-Zoom zou daarvan de gevolgen ondervinden. in de 15^e eeuw echter wist het zich nog te doen gelden, al kwam het ook steeds achter Antwerpen aan.

¹⁴ Kaart van Zeeland, door Beekman (Geschiedkundige atlas van Nederland).

¹⁵ Z. W. Sneller, 1.1. Stellingen.

Bergen op Zoom

Heerlijkheid en stad

De vroegste geschiedenis van Bergen-op-Zoom is niet geheel duidelijk. Sinds de 11^e eeuw behoorde het tot het markgraafschap van Antwerpen, dat door keizer Hendrik II aan het begin dezer eeuw was gesticht ¹⁶⁾ en de schout van Bergen-op-Zoom stond dan ook onder de jurisdictie van de markgraaf ¹⁷⁾.

De landen van Bergen-op-Zoom en Breda vormden een geheel tot Zondag vóór St. Jansdag van het jaar 1287, toen de gebieden werden gescheiden, ofschoon er nog een gedeelte gemeenschappelijk bezit bleef. Gerrit van Wesemale, de toenmalige heer van Bergen-op-Zoom, kreeg Bergen, Wouw (behalve de gehuchten Vroenhout, Vinkebroek en Haink, die bij Breda kwamen), Heerle, Halsteren, Noordgeest, Borchvliet, Hildernisse, Woensdrecht, Putte, 's Gravenwezel, Schooten, Merxem, Rucphenne, Schakerloo en Ossendrecht met alle toebehoren. Het gemeenschappelijk gebied bestond uit: Steenberghe, Gastel, het geheele Kruisland, Calloo, de dorpen Oudenbosch, Nieuwenbosch en de Hoeven, St. Martenspolder, Nieuw-Gastel, Standaardbuiten, Fijnaart, Ruigenhil, Appelaar en de aanwassen en wateren daaronder behorende, die tot 1458 gemeen bleven. Bij de scheiding, die toen plaats vond en dor hertog Philips 3 Juni 1459 werd bevestigd, verkreeg de heer van Bergen-op-Zoom de dorpen Gastel, Oudenbosch, Nieuwenbosch en Hoeven ¹⁸⁾.

Toen Johanna, de achterkleindochter van Gerard van Wesemale, gehuwd met Jan van Valkenburg, in 1349 kinderloos stierf, verviel

¹⁶⁾ Vanderkindere, La formation territoriale des principautés beiges, T. II p. 122

¹⁷⁾ Mertens-Torfs, Geschiedenis van Antwerpen, I. p. 124.

¹⁸⁾ Thomas de Rouck, de Nederlandtschen Heraldu, p. 287 vlg.; Kaart van het Markiezaat in Tegenw. Staat. XII, tegenover p. 179.

Bergen-op-Zoom weer aan haar moeder Machtelt, die met haar tweede man, Reinoud van Kleef, de stad en het land verkocht aan Hendrik van Boutersem, die ook de rechten van Jan van Valkenburg overnam. De Boutersems bleven de regerende familie, tot Hendriks achterkleindochter Johanna in 1418 huwde met Jan van Glimes en dit geslacht zich daarmee in Bergen-op-Zoom vestigde ¹⁹). De heer van Bergen hield zijn gebied als vrije heerlijkheid ²⁰) onmiddellijk van de hertog in leen. Bij privilege van 10 Febr. 1353 stond Jan III van Brabant aan Hendrik van Boutersem, heer van Bergen, en zijn vrouw Maria toe, *„dat si hoers lands vorghenoemt, hoerre liede ende vrieheerlicheiden ghebruken selen ende moeghen alsoe vrieliken alse hare voerscreven heren van de selven lande ghedaen hebben bi onsen voerderer”* ²¹). en als Jan van Glimes 28 Juli 1440 zijn bezittingen opsomt, zegt hij ze van de hertog in leen te houden *„metter hooger heerlicheyt, middel ende nedere”* ²²). Hier worden ook de grenzen vermeld en leren we tevens het aantal vazallen kennen : *„Ende paelt myn voorsz. land van Bergen tgheele Oestwaert aen dlant van Breda ende aen des abts eygendomme van Tongerlo, Suytwaert aen dlant van Eckeren ende met eenen eyndeken aen Borchfliete, Noortwaert aen dWaterlant ende in midden der Schelt, Westwaert in midden der Schelt tot Zeellant waert ende met eenen eynde totten gemeynen lande van Steenberghe ende tgemeyn landt paelt Westwart ende Noortwart tot in de strome van Zeellant ende Hollant toe, Oestwaert ende Zuytwaert totten lande van Breda toe. Tot welcken lande ende heerlicheyden voirn. behoeren mannen,*

¹⁹ t.a.p. p. 290

²⁰ In een „vrije heerlijkheid” heeft de leenman de hoge en lage iurisdictie.

²¹ Rijksarchief. Commissie v. Breda. n. 1066

²² Commissie v. Breda. n. 329

die volleent ²³⁾ van my dragen totten getale van 26 toe, ende ander mannen, die stucken ende geheelen dragen, totten getale van 11 toe”.

Dat de heer van Bergen echter niet ongestoord in het bezit van deze rechten was, blijkt uit de verschillende twisten met Antwerpen gedurende de 15^e eeuw.

Een Antwerpenaar kocht te Bergen-op-Zoom vis, die hij met valse munt betaalde. De schout liet hem gevangen nemen, maarde Antwerpenaren eisten hem terug met beroep op een oud privilege, dat geen Antwerpse burger elders dan voor de vierschaar in zijn stad mocht gevonnist worden. Die van Bergen ontkenden, dat Antwerpen enig rechtsgebied over hun stad bezat. De Antwerpenaren trokken nu met 2000 man tegen Bergen-op-Zoom op, maar daar de stad gewaarschuwd was, moesten ze onverrichter zake terugkeren. Zij wierpen echter een galg om, die Jan van Glimes had laten oprichten ten teken, dat hij de hoge en lage jurisdictie over de gehele heerlijkheid voerde.

Eerst in 1427 kwam het tot een verzoening, die echter in 1432 al weer door een nieuw geschil een einde vond. Bergen beweerde, dat de schout van Antwerpen binnen de palen der heerlijkheid niets te gebieden had. De Staten van Brabant, die er zich mee bemoeiden, legden Bergen-op-Zoom een geldboete op *„van welcken broecke ende mesgrype compositie gemaect was in myns genedigen heren presentie, by sommige van de heren van synen Raide in der stadt van Ghendt, in de maent van Januario XIIIle tweeëndertig (1433) ter beden van Jonck. Jan van Glymes, heere van Bergen opten Zoom, tot mijn voers. heren behoeft, om de somme van XIIIc. clinckaerts”.* Van de opgelegde

²³ „volleen”: „Het vereischt getal leenmannen en de vereischte waarde hebbend en gevolgelijk ook vol heergewade betalend”. Cf. Stallaert, Glossarium, s.v. „leen”

bedevaart werden ze vrijgesteld door een overeenkomst met de rentmeester Pieter van der Eijken tegen betaling van nog honderd klinkaerts.

Opnieuw brak de strijdvraag uit, toen Jan met de Lippen ²⁴⁾ naar het H. Land was. De hertog had een bevel uitgevaardigd, dat de twist eerst na Jans terugkeer zou beslecht worden. Hiervan wilden die van Bergen gebruik maken. De schout Jan van der Meeren weigerde 1451 een ambtmansbrief te ontvangen, die een daging bevatte om voor de schepensbank van Antwerpen een vonnis te komen halen. De Antwerpenaren namen daarop de bastaard Hendrik van Bergen, schout van Halsteren, en Lodewijk Hornken uit Wouw gevangen ²⁵⁾. Tevergeefs ging Margaretha van Saint-Simon, gemalin van heer Jan, persoonlijk bij hertog Philips haar beklag doen. Bij vonnis van 24 Juli 1451 beveelt Philips aan Jan van der Meeren een pelgrimstocht van 3 jaar naar Rome te doen, omdat hij de ambtmansbrieven van Antwerpen niet erkend had, en dat de gevangen genomen personen zouden worden vrijgelaten ²⁶⁾.

Op deze wijze trachtte Antwerpen de rechten, die het vroeger ten tijde van het markgraafschap des H. Rijks, over Bergen-op-Zoom had bezeten, opnieuw te doen gelden. Een privilege van Philips de Schoone maakte hieraan echter 8 Dec. 1494 een eind. Met verwijzing naar de scheiding van 1287 als te zijn geschied onder conditie van vrij leen, verklaarde de Hertog „*dat sy (Bergen en Breda) alsoo behoeren te zyne vry exempt ende ombelast van allen steden, bancken ende gerichtten ende huer resort, subiectie ende onderdanicheit sonder*

²⁴⁾ Heer Jan werd zoo genoemd om zijn dikke lippen.

²⁵⁾ Verachter, Inventaire des anciens chartes, n. CCCCXII.

²⁶⁾ Over deze twisten Mertens-Torfs, Geschiedenis van Antwerpen, II p. 416—419, III p. 109—110, p. 140—142.

middel aen ons te hebbene ende te nemene” en dat zij „van nu voirtaen gheen resort in cas van appellatien, relatien, supplicatien oft anders sints noch egheen andere subiectien oft onderdanicheit hebben oft halen en zullen aen eenige van onsen steden, bancken” . Ze zullen alleen appelleren aan de Raad van Brabant ²⁷).

Stadsbrand

Het lot van veel middeleeuwse steden viel Bergen-op-Zoom ten deel : geweldige branden teisterden enige keren de stad. Aangezien de meeste huizen toen nog van hout opgetrokken werden, konden branden grote verwoestingen aanrichten. 17 Mei 1397 bleven alleen het stadhuis en twee woningen gespaard ²⁸). Bij de wederopbouw der stad werd ze westwaarts uitgelegd tot de haven, waardoor de vroeger ronde vorm veranderde in de langwerpige ronde, die ze tot nog toe bewaard heeft. Maar een halve eeuw later werd wederom een groot deel in de as gelegd. „Anno 1444 brande Bergen-op-Zoom meestendeel aff” ²⁹).

De St. Geertruide-kerk ging bij deze brand ook in vlammen op. 21 Dec. van hetzelfde jaar verleende Paus Eugenius IV op verzoek van Philips van Bourgondië een volle aflaat in het uur van de dood aan allen, die voor de herbouw gedurende 30, 20 of 10 dagen zouden meewerken of aalmoezen geven ³⁰). Jan van Bergen stichtte naderhand in de kerk een grafkapel ³¹). Tijdens zijn bezoek aan Bergen-

²⁷ Commissie v. Breda, n. 1067.

²⁸ Thomas de Rouck, de Nederlandtschen Herauld, p. 298

²⁹ Chroniques de Brabant et de Flandre, ed. Piot, p. 76.

³⁰ Brom, Archivalia in Italië, I, i, n. 75. J. Krüger, Kerkelijke geschiedenis van het Bisdóm van Breda, III, p. 92

³¹ Brom, t.a.p. 1,11, n. 1847

1578 (1583) Grote Markt door Hans Bol

Rechts staat de toren (belfort) van de lakenhal [WBA9001102437](#)

op-Zoom (Dec. 1520) maakte Albrecht Dürer een schetsje van de bouw van het gothische koor, waarmede men in 1518 was begonnen ³²).

Aan de markt lag behalve het stadhuis en de kerk nog een derde belangrijk gebouw: de Lakenhal, die de stad tegen betaling van een jaarlijkse rente aan de heer in haar bezit had gekregen ³³).

Het godsdienstig leven bloeide in Bergen-op-Zoom, gelijk de geest van de tweede helft der 15e eeuw dat meebracht, en werd door de stadsheer en zijn vrouw begunstigd.

In 1461 stichtte [Margaretha de Saint-Simon](#), vrouw van heer Jan, het klooster „*St. Margariete in het dal van Josaphat*”. Sinds 1470 was 't een priory van reguliere kanonikessen der orde van de H. Augustinus,

³² Veth—Muller, Albrechts Dürers Niederlandische Reise, Bd. I, bl. Vila en Bd. 11, p. 110

³³ Stadsarchief B. o. Z. Privilegieboek C.f. 31.

maar in de beginne leefden de zusters volgens de regel van St. Franciscus ³⁴).

Jan met de Lippen stichtte na zijn terugkomst uit het H. Land een Minderbroeders-klooster. Om de 4 jaren gingen gewoonlijk twee broeders in bedevaart naar Jerusalem ³⁵).

Verder waren er nog twee kloosters voor cellebroeders en zusters en enige kapellen.

Aan de Vischmarkt lag de St. Jacobskapel voor de broederschap van St. Jacob van Compostelle, aan de haven de St. Janskapel, waar het arbeidersgilde dagelijks de Mis moest bijwonen, want anders mochten ze geen schepen lossen, en bij de Lievevrouwepoort de kapel van O. L. Vrouw ³⁶).

Huijbergsestraat met links de kapel van het Cellenzusterklooster (detail tekening door Bernardus Klotz, 1671)

³⁴ J. Krüger, t.a.p. p. 119.

³⁵ J. Krüger, t.a.p. p. 129

³⁶ J. Krüger, t.a.p. p. 137

Detail van de Scheldekaart van 1505 in het [Felixarchief in Antwerpen](#). Boven is de stad Bergen op Zoom weergegeven, daar tegenover de tol van Yersekerroord

Hier dichtbij mondde de Moervaart uit, een vaart gegraven om de turf uit de veenstreken ten Z. O. der stad naar de Schelde te vervoeren. In de stad zelf heette ze Grebbe (gracht) en in haar geheel kreeg ze later de naam van Zoom.

Van het Bergen-op-Zoom der 15^e eeuw bezitten we geen plattegrond; wel komt op de kaart, die de Antwerpenaren in 1469 bij de tolkwestie overlegden, een zij-aanzicht op de stad voor, maar deze tekening biedt te weinig om er enige conclusie uit te kunnen trekken ³⁷). Ook het schetsje door Albrecht Dürer tijdens zijn verblijf te Bergen-op-Zoom getekend (Dec. 1520), en waarop naast de Grote Kerk de eigenaardige toren van het „Markiezenhof” onze aandacht trekt, geeft daartoe niet voldoende ³⁸). Bergen-op-Zoom echter behoort ook onder

³⁷ J. F. Willems, Mengelingen, tegenover p. 226, en hier boven. Zie ook de scheldekaart van 1468, eerder in dit document.

³⁸ Veth—Muller, Albrecht Dürers Niederlandische Reise, Bd. I bl. Vb. Zie ook Mosselveld & van Ham, Tekeningen van Bergen op Zoom, pag 63.

die steden, waarvan Jacob van Deventer op bevel van Philips II in 1558 plattegronden is begonnen te tekenen, en daar het vrij zeker is, dat het stadsbeeld, gelijk het zich ons op die kaart voor doet, in de 15^e eeuw reeds in grote lijnen aanwezig was, zullen we ons met dit plan kunnen behelpen³⁹).

Maar daarnaast hebben we nog de beschikking over andere gegevens. De stad bezat 5 voorname poorten: de Lievevrouwe-, Steenbergse- Verlorencost-, Woutse- en Bospoort, wier onderlinge afstand ons bekend is, zodat we ons enig idee kunnen vormen van de

Bergen op Zoom door Jacob van Deventer, 1560. [WBA KG 073](#)

³⁹ Jacob van Deventer, Nederlandsche steden in de 16e eeuw en [Westbrabants Archief 0517KG](#)

omvang der veste ⁴⁰). Met de havenwerken mee meet de omtrek 851 roeden ⁴¹).

Haardtellingen

Over het aantal huizen, door deze poorten beschermd, krijgen we inlichtingen uit de haardtellingen door Philips de Goede ingevoerd ⁴²). De Staten stonden in 1436 aan de Hertog een bedde van 300.000 ridders toe, te verdelen over 6 achtereenvolgende jaren en beginnend 1 Nov. 1436.

Toen de Staten het niet eens konden worden over de wijze der heffing, maakte Philips daarvan gebruik om het systeem der haardtellingen in te voeren, waardoor het centrale gezag werd versterkt. Want al bleven de verdeling der bedde en de inning een zuiver plaatselijke aangelegenheid, naast de Staten zouden de hertogelijke ambtenaren en de „*chambre des comptes*” een steeds groter rol gaan spelen. De schuld aan de Hertog moest altijd het eerst worden betaald en de klachten van een gemeente over de belastingen van de stadsheer vonden dus immer een welwillend oor bij de soevereine rechtbank, waarvan de invloed door deze meerdere gelegenheid tot interventie sterk toenam.

Philips benoemde een aantal commissarissen, die alle steden en dorpen moesten doorlopen en alle bewoonde huizen tellen, alleen onderscheid makend tussen gegoede en arme. Deze telling zou dan dienen om ieders aandeel in de op te brengen bedde te bepalen.

Deze haardtellingen nu geven ons een overzicht van het aantal huizen, want voor Brabant kan er geen twijfel zijn, of „heerdstad”

⁴⁰ Terzijde zij opgemerkt, dat in die tijd de stad (nog) geen ‘veste’ of vesting was.

⁴¹ Stadsarchief B. o. Z. Ordonnantiën (1442—1520), La F f2 II, over de roede-maat. Cf. Gilliodts van Severen, Inventaire de Bruges

⁴² J. Cuvelier, Les dénombremens de foyers en Brabant, passim

betekent „huis” : er waren nog bijna geen huizen met twee haardsteden.

Nu is het echter zeer moeilijk uit het aantal huizen gevolgtrekkingen te maken omtrent het aantal inwoners. In tijden van grote voorspoed zal de bevolking zo toenemen, dat de aanbouw der huizen daarmee niet gelijk opgaat en na een brand zal ieder huis meer bewoners tellen. Wel leren deze tellingen ons een en ander over de rijkdom der steden, en het is dan ook nuttig de verhouding in groei van Antwerpen en Bergen-op-Zoom na te gaan aan de hand van dit materiaal.

In 1374 was Antwerpen een stad van de tweede rang, wat meer bevolkt dan Bergen-op-Zoom. Het gaat echter reusachtig vooruit door de privileges, die het centraal gezag aan de kooplieden toestond, door de toenemende scheepvaart langs de Honte, door de stapels van vis, zout, haver, die het ten koste van Mechelen wist te verkrijgen en de grote inkomsten, uit het recht van „issue” ⁴³⁾, in 1412 ingesteld. De gevolgen daarvan zien we dan ook in de haardtelling van 1437.

Bergen-op-Zoom telde 1119 huizen, waaronder 100 arme; vergeleken bij 1374 ⁴⁴⁾ was het van 13 %—42 % vooruitgegaan, terwijl Antwerpen in diezelfde periode van 174%—243 % toenam ⁴⁵⁾. Bergen-op-Zoom betaalde per haardstede 13 stuivers aan de bede, die de expeditie naar Calais moest bekostigen.

⁴³⁾ Issue-geld is de twintigste penning van goederen, die aan personen buiten de stad aanbesterven. Rijks-archief 's Bosch, Collectie-Kleijn, n. 122, f. 142. Over het issue-geld, „recht van exue”, Cf. Blok, Holl. Stad 11, p. 130 en Mnl. Wdb. s.v.

⁴⁴⁾ 1 Nov. 1374 was er in Brabant een telling gehouden van de volwassenen, die gedurende 3 jaren een jaarlijkse som zouden kunnen betalen tot dekking der onkosten van de slag van Baesweiler (1371). Bergen-op-Zoom telde toen 1799 volwassenen.

⁴⁵⁾ Cuvelier, p. CXXII.

Dit jaar en ook de eerstvolgende waren overigens voor deze gewesten niet gunstig. Een grote Novemberstorm verwoestte op meer dan 30 plaatsen de dijken in Zeeland en Holland, veel koren ging verloren en toen het jaar daarop (1438) de zware oorlog van Holland en Zeeland tegen de Oosterlingen ⁴⁶⁾ uitbrak, stonden de gewone gevolgen van het uitblijven der koren-aanvoeren uit de Oostzee voor de deur; temeer, daar de oorlog met de Engelsen sinds 1436 de handel toch reeds zo gevoelig knakte. Een zware pestepidemie verbreidde zich over Holland, Zeeland, Brabant en Gelre, „*dattet volck starf by grooten hoopen in allen steden ende plecken*” ⁴⁷⁾.

Daar de Staten 24 Nov. 1463 voor de duur van 10 jaren een jaarlijkse bedde van 25.000 ridders hadden toegestaan, werd er in 1464 weer een haardtelling gehouden. Het Antwerpse kwartier is vooruitgegaan tengevolge van de bloei der hoofdstad, want de kleine Brabantse steden, behalve Nijvele en Helmond, gaan onder Philips de Goede achteruit. Wat Bergen-op-Zoom betreft, heeft men, bij het trekken van besluiten uit de vermindering van het aantal huizen, natuurlijk ook rekening te houden met de brand van 1444, die immers zoveel vernielde. Men vindt er dan 1101 huizen, zodat er een achteruitgang van 1,6 % is.

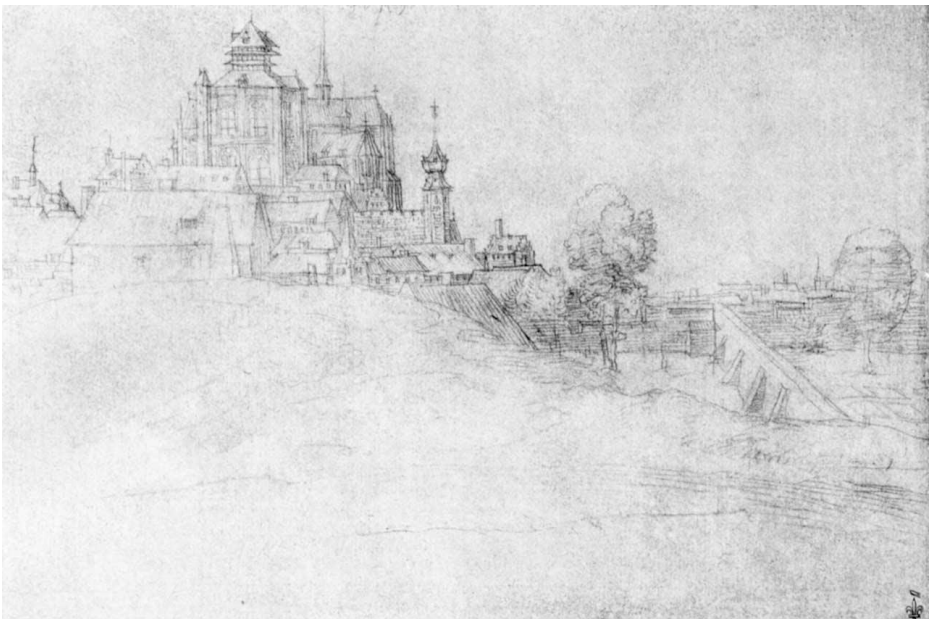
Antwerpen daarentegen telt 4459 huizen binnen zijn muren tegen 3440 vroeger. Overtrof de stad dus reeds in deze jaren Bergen-op-Zoom in aanzienlijke mate, hoe verder we in de 15^e eeuw voortgaan, hoe groter de voorsprong wordt. Het laatste derde deel der 15^e eeuw was door de oorlogen van Karel de Stoute en de vele moeilijkheden, die het bewind van Maria en Maximiliaan kenmerkten, een tijd van

⁴⁶⁾ [De Hollands-Wendische oorlog](#) was een zeeoorlog van Holland en Zeeland tegen de Wendische steden van de Hanze tussen 1438 en 1441.

⁴⁷⁾ Jan Reygersbergh, Chronycke van Zeelandt, (ed. 1634), p. 167.

grote achteruitgang, behalve voor Antwerpen en gedeeltelijk Bergen-op-Zoom.

't Is te begrijpen dat de steden hun aandelen aan de op te brengen beden zoveel mogelijk wilden nederdrukken en vandaar heeft deze tijd meer haardtellingen gezien dan de regering van Philips en bezitten we daardoor ook meer gegevens om de groei van Antwerpen en Bergen-op-Zoom te volgen. Bij de telling van 1472 heeft Antwerpen 4510 en Bergen-op-Zoom 1152 huizen, in 1480 Antwerpen 5450 (dus een vermeerdering van $117\frac{1}{2}$ huis per jaar) en Bergen-op-Zoom 1361 huizen, waarvan er 143 of $9\frac{1}{2}$ % leeg staan. Het jaar te voren had Antwerpen de haringtol kunnen pachten en dit bracht voor Bergen-op-Zoom natuurlijk een groot nadeel mee ⁴⁸).

Bergen op Zoom, gezicht vanuit het zuidwesten, Albrecht Dürer (1520)
Zie ook opmerkingen in 'Tekeningen van Bergen op Zoom' 1973, p. 63

⁴⁸ Cuvelier, p. CLXXXVI.

De steden nemen overigens gedurende de komende jaren in bevolking toe en het kwam aan het Antwerpse kwartier ten goede, dat het bij de troebelen onder het eerste regentschap van Maximiliaan zijn partij koos. In 1496 heeft Antwerpen 6586 huizen en Bergen-op-Zoom 1709, waarvan nog 5,4 % leeg staan. De langzame achteruitgang, die van deze tijd af de Bergse handel doet slinken en waarover we later uitvoeriger zullen spreken, vinden we ook weerspiegeld in de cijfers der telling van 1526. in de verlopen 30 jaren groeit het huizenaantal tot 2115 (dus slechts een vermeerdering van 13½ huis per jaar), terwijl daarvan nog 304 of 14,4 % leeg staan.

Deze getallen maken het begrijpelijk, dat de schrijvers uit de eerste helft der 16^e eeuw geen of weinig aandacht aan Bergen-op-Zoom besteed hebben. Onder de steden, die in de Nederlanden een voorname rol speelden, behoorde het zeker niet. De Venetiaanse gezant **Vincenzo Quirini**, die 1506 in zijn „*Relazione*” aan de Senaat handelt „*della condizione di paesi di Borgogna*”, vermeldt haar in het geheel niet ⁴⁹). **Albrecht Dürer**, die in 1520—’21 een reis door de Nederlanden maakte, zegt er alleen van: „*Ich hab gesehen des von Bergen hausz, ist fast grosz und schön gebauet. Bergn ist ein lustig ort im sommer und sind des jahrs zween grosz merckt*” ⁵⁰).

Calvete d’Estrella, die in Sept. en October 1549 koning Philips op zijn huldigingsreis door de Nederlanden vergezelde, wijdt anderhalve bladzijde aan Bergen-op-Zoom. Hij noemt het een zeer lieve stad, vroeger druk bezocht door de kooplui, omdat ze bij de zee aan de

⁴⁹ E. Albèri, *Relazioni degli Ambasciatori*, S. I, vol. 1.

⁵⁰ Veth Muller, *Albrecht Dürers Niederlandische Reise*, Bd. I, p. 69. F. Verachter, *Albrecht Dürer in de Nederlanden*, p. 62.

Schelde ligt, maar in zijn dagen door de concurrentie en roep van de Antwerpse handel niet meer als vroeger in trek ⁵¹).

In de beschrijving, die **Guicciardini** in 1566 van de Nederlanden samenstelde, wordt voor het markiezaat en de stad één bladzijde voldoende geacht. Dan is er nog maar weinig handel. Antwerpen trekt alles naar zich toe en de gewone markt daar overtreft iedere markt elders, ofschoon de markgraaf zich voor de bloei der stad zeer beijvert en de Engelsen hem gunstig gezind zijn ⁵²).

Uit dit alles mogen we wel besluiten, dat Bergen-op-Zoom een plaats van mindere rang was, en in de laatste halve eeuw zeer was achteruitgegaan.

Stadswapen

Tenslotte nog een korte opmerking over het toenmalige stadswapen. Tegenwoordig toont dit een rood veld met 3 zilveren St. Andrieskruisjes en onderaan een heuveltje van groen. In vroeger jaren schijnt dit anders te zijn geweest. De Cantillon althans geeft in zijn „Vermakelijkheden van Brabant” voor Bergen-op-Zoom een zilveren veld met 3 rode St. Andrieskruisjes en het groene heuveltje, terwijl ter onderscheiding Breda een rood veld met zilveren en Steenberg een gouden veld met rode St. Andrieskruisjes heeft ⁵³). De drager van het veld was oorspronkelijk St. Michiel, maar schijnt bij het huwelijk van

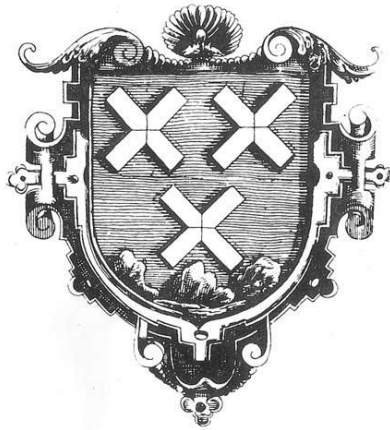
⁵¹ Calvete de Estrella, El felicissimo Viaje del Principe Don Phelipe (Anvers 1552), p. 260—261.

⁵² Guicciardini, Descrittione di tutti i paesi bassi, Anversa 1581, p. 192—193.

⁵³ Phil. De Cantillon, Vermakelijkheden van Brabant. Tom. IV op het eind, en Butkens. Trophées, T. 11, p. 138.

De heren van Bergen in de 13e eeuw voerden 3 St. Andrieskruisjes in hun wapen. Zie het wapen van Hendrik, heer van Breda en Bergen, in Butkens, Trophées T. I p. 339, n. 15. Dit verklaart het voorkomen der kruisjes in de drie achtereenvolgende stedelijke wapens.

Johanna van Boutersem met Jan van Glimes (1418) door de 2 wildemannen met knotsen te zijn vervangen ⁵⁴).

⁵⁴ Rijksarchief 's-Bosch, Collectie Cuypers van Velthoven, n. 44.

De heren

De heren van Bergen in de 15^e eeuw konden niet bogen op hoge ouderdom van geslacht. Hun stamvader, Jan genaamd Cordekin, was een onwettige zoon van hertog Jan II van Brabant en Isabeau de Gortygin en was door zijn vader beleend met het gebied Glimes ⁵⁵), waarnaar de afstammelingen zich hebben genoemd. Hij werd 27 Aug. 1344 door keizer Lodewijk van Beieren gewettigd en was de overgrootvader van Jan van Glimes, heer van Opvelp, die in 1418 huwde met Johanna van Boutersem ⁵⁶). Door dit huwelijk kwam het geslacht der Glimes in het bezit van Bergen-op-Zoom, Walhain ⁵⁷) Grimberghe ⁵⁸) en Brecht ⁵⁹). Toen deze Jan 7 Oct. 1427 stierf, waren er 3 zonen en 3 dochters, waarvan de oudste was Jan van Glimes, later bijgenaamd Jan met de Lippen. Waarschijnlijk zal hij het dus wel geweest zijn, voor wiens doop de Hertog 21 Juni 1422 van Leuven naar Bergen-op-Zoom reisde. „*XXI Junii ivit dominus dux de Lovanio versus Bergen opten Zoom ad levandum de Sacro fonte filium Johannis de Glymes domini de Montibus supra Zomam*” ⁶⁰) ⁶¹).

Bij de dood van de vader erfde de oudste zoon o.a. Glimes, Bergen-op-Zoom, het huis Chastre te Leuven en het huis, dat de familie

⁵⁵ Glimes in Brabant, 5 K.M. Z. van Jodoigne. (arr. Nijvele). „Cordekin” ontstaan uit „Gortygin”, de naam zijner moeder.

⁵⁶ Vegiano. Nobiliaire des Pays-Bas. Supplement, p. 184.

⁵⁷ Walhain, 34 km O. van Nyvele

⁵⁸ Grimberghen, 11 K.M. N van Brussel.

⁵⁹ Brecht, 25 K.M. N.O. van Antwerpen. Opvelp, 11 K.M. Z.O. van Leuven.

⁶⁰ Rijksarchief 's Bosch. Coll. Cuypers, n. 51.

⁶¹ Vert: Op 21 juni ging de hertog van Leuven naar Bergen op Zoom om uit de Heilige Bron de zoon van Jan van Glymes, heer van de Bergen op Zoom, op te wekken. (c.q. de doop van Jan II)

te Brussel nabij de St. Gudule bezat ⁶²). Doordat zijn broers echter successievelijk het hun toegewezen gebied afstonden, kwam hij nog geleidelijk in het bezit van Opvelpe, Brecht, Grimberghe, Melin ⁶³) en Walhain. Als afstammeling van de Brabantse hertogen voerde hij op de voornaamste plaats, de rechterbovenhoek, van zijn wapen de gouden leeuw op zwart veld en verder het wapen van zijn moeder, dat der Boutersems in de linkerbovenhoek een gouden veld met drie rode palen, terwijl de onderste helft van het wapen een groen veld met drie zilveren maliën vertoonde ⁶⁴).

Toen Jan in 1431, naar men gemeenlijk aanneemt, als heer van Bergen optrad, was zijn gebied leengoed van de Bourgondische hertog geworden en zijn gehele levensgeschiedenis gelijk de geschiedenis van Bergen-op-Zoom, met welks lot het zijne tot aan zijn dood in 1494 verbonden bleef, ondervond daarvan de gevolgen.

't Was een gulden tijd voor de Nederlandse adel, die heerschappij van Philips de Goede. Tegenover de groeiende macht der gemeenten was in de loop der jaren het aanzien der edelen gedaald. Voor hen allen, die met heimwee terugdachten aan de glansrijke dagen van voorheen, toen de adel als bevoorrechte kaste zich zo krachtig kon doen gelden, kwamen de Bourgondische hertogen uit Frankrijk met hun feodale tradities als redders. Van alle zijden zocht men het hertogelijk hof, in de hoop op waardigheden, eervol en winstgevend.

Voor de adellijke gelukszoekers in die dagen, die de durf en de kracht hadden om zich los te maken uit het eentonig leven in hun donjon of steen, waren de luisterrijke feesten en tournooien aan het

⁶² Coll. Cuypers, n. 48.

⁶³ Melin, 4 K.M., N.W. van Jodoigne.

⁶⁴ Coll. Cuypers, n. 48; malie-ruitswijs doorboorde ruit. Vgl. v.d. Bergh, Nederlandsche zegel- en wapenkunde, 3e dr. Nijhoff, 1881. p. 29 f.

weelderige en vorstelijke hof van een grote aantrekkelijkheid. De tijd, waarin de grote gebeurtenissen, die een vernieuwing der maatschappij zouden brengen, reeds haar licht en schaduwen vooruitwierpen, zag in deze streken een herleving van het oude ridderideaal. Men las de romans van de Tafelronde, van Amadis en Karel de Grote en de edelen maakten gaarne de figuren der verbeelding tot een levende werkelijkheid. Ze werden de dragers der zeden en gestes van hun romanhelden ⁶⁵).

Schitterende feesten en tournooien volgden elkaar op in kostbare verscheidenheid, voor de Bourgondiër een middel van regeren en door de adel zo gewenst, omdat de brute kracht naar bevrediging zocht. Want de innerlijke ruwheid verdween niet onder het vernis door de regels der courtoisie aangebracht en deze tijd toont wel de schrijnende tegenstelling van een op de spits gedreven etiquette en een brutaal erkende onzedelijkheid. Het huwelijk had zijn ideële zijde verloren bij edelen, voor wie „*estoit le plus gentil compagnon, qui plus de femmes sgavoit tromper et avoir au moment*”. Hier ook gaf de vorst het voorbeeld: 24 maitresses waren beurtelings de gunstelingen van Philips de Goede, die „*avoit de bastards et de bastarden une moult belle compaignie*” ⁶⁶).

Het behoeft ons niet te verwonderen, dat Jan met de Lippen, die blijkens de uit zijn leven bekende bijzonderheden een man van grote vitaliteit en veel omvattende kracht was, de goede en slechte eigenschappen van zijn tijd in zo ruime mate in zich had. Reeds in 1437

⁶⁵ Fredericq, Essay sur le rôle politique et social des Ducs de Bourgogne dans les Pays-Bas, p. 110;
Huizinga, Herfsttij 2, p. 59—63.

⁶⁶ E. Lavissee, Histoire de France illustrée, T. IV, 2. p. 169-175. Huizinga, Herfsttij, p. 75, 190, 221.

wordt „*le fils aîné de Berghes*” als schenker aan het Bourgondische hof vermeld, waarheen hij zich wel gelijk zovele anderen „*en pagerie*” begeven zal hebben. De gunst van de Hertog brengt hem in 1441 de waardigheid van „chambellan” ⁶⁷⁾. Ondanks zijn weinig aantrekkelijk uiterlijk wist hij de liefde te verwerven van Marguerite de St. Simon, een vrouw om hare schoonheid zo vermaard, dat men haar „la belle Blanche de St. Simon” noemde.

Wanneer het huwelijk werd gesloten, hebben we niet vermeld gevonden. In 1440, toen de hertog van Bourgondië te keizer Frederik ontving, was ze nog ongetrouwd ⁶⁸⁾ en 1452 werd hun derde kind, de latere Jan van Walhain, geboren ⁶⁹⁾. Tegen 1450 zullen we dus hun echtverbintenis moeten plaatsen, bij welke gelegenheid de Hertog hem begiftigde met een geschenk van 4000 pond van 32 VI. Gr. ⁷⁰⁾. Philips de Goede was in Januari 1446 met verscheidene voorname heren in Bergen-op-Zoom en te zijner ere werd de stad verlicht ⁷¹⁾. Vandaar vertrok hij incognito ter bedevaart naar Aken ⁷²⁾.

Het zal de voortzetting van de middeleeuwse traditie geweest zijn, die Jan met de Lippen tot zijn bedevaart naar het H. Land gebracht heeft, van waar hij 6 December 1452 terug was ⁷³⁾.

Hoezeer deze reis van de heer hem door zijn onderdanen tot een eer werd aangerekend, mogen we besluiten uit de jaarlijkse gift van

⁶⁷⁾ Butkens, Trophées, Suppl. T1, p.38 en p. 40.

⁶⁸⁾ Olivier de la Marche, Mémoires L. Ic. 7, ed. Petitot, Collection T. IX, p. 314.

⁶⁹⁾ Chroniques de Brabant et de Flandre, ed. Piot, p.42.

⁷⁰⁾ Coll. Cuypers, n. 48.

⁷¹⁾ Stadsrekeningen. a° 1446.

⁷²⁾ Olivier de la Marche, ed. Petitot, T. IX, p. 424.

⁷³⁾ Coll. Cuypers, n. 44.

enige gelten ⁷⁴⁾ wijn, die de stad hem en de andere Jerusalem-broeders op Palm-Zondag bleef schenken. Hij had op deze tocht de gelegenheid gehad om zich persoonlijk op de hoogte te stellen van de groeiende macht der Turken in Oost-Europa en de middeleeuwse kruistocht-idee, die bij het ontstellende bericht van de val van Constantinopel voor een ogenblik de Westerse geesten bezielde, kon ook hem geestdriftig stemmen.

Maar de persoonlijke belangen wogen bij de Bourgondische Hertog, die in deze jaren alleen in staat was de leiding te nemen, zwaarder dan de ideële en de geestdrift kwam niet uit boven de ijdele praal van de „[Voeu du Faisan](#)” te Rijssel (Febr. 1454) ⁷⁵⁾ ⁷⁶⁾. Daar werd een olifant de zaal binnengeleid, op wiens rug Olivier de la Marche, in vrouwen-rouwklederen gehuld, de treurende H. Kerk moest voorstellen en de reus, die het dier leidde, een vervloekte Saraceen, hield de H. Kerk in gevangenschap. Vervolgens bood men Philips de Goede een levende fazant aan, versierd met een rijke halsketting van goud, want „*aux grans festes et nobles assemblées on présente aux princes, aux seigneurs et aux nobles hommes le paon, ou quelque aultre oyseau noble, pour faire veuz utiles et valaibles*” ⁷⁷⁾.

Hoezeer de heer van Bergen behoorde tot de kringen der edelen, die hun leven wisten te geven voor de vorst, zodat deze rijk was, „de

⁷⁴⁾ een gelte = 1/50 aam. vgl. Mnl. Wdb. s.v.

⁷⁵⁾ J. D. Hintzen, De Kruistochtplanen van Philips de Goede, p. 83 vlgg.

⁷⁶⁾ Het afleggen van geloften over een vogel (pauw, reiger, fazant) was een ritueel dat bekend was bij de adel. Net als de pauw in andere beschavingen was de fazant een symbool van ridderlijke deugden.

⁷⁷⁾ Lavissee, t.a.p., p. 172

précieuse chair et de sang a commandement comme d'eau en mer" ⁷⁸⁾, leert ons de statige eed, dien hij op de fazant aflegde:

„Je voue aux Dames et au Faisan, qu'au cas que mon tresredouté seigneur le Duc voise en ce Saint voyage, et qu'il lui plaise, que je le serve, je le serviray de ma personne, en telle que mon dict seigneur le m'ordonnera, et si par maladie, ou autre empeschement, je n'y puis aler, j'y enverray et entretiendray douze gentils compaignons crannequiniers ⁷⁹⁾ un an a mes despens" ⁸⁰⁾ ⁸¹⁾

Het offer van zijn persoon bleek weldra niet nodig, maar de bereidverklaring kan zijn aanzien aan het hof slechts versterkt hebben. Mocht de Duitse koopman in Juli 1452 misschien terecht van mening geweest zijn, dat de heer van Bergen „*in des heren van Bourgonien graciën soe vast nicht*" was ⁸²⁾, hij is blijkens de eervolle opdrachten, die de komende jaren hem brachten, volkomen erin geslaagd een wending ten goede te bewerkstelligen. Dat hij met enige anderen werd uitverkoren om de hertog te vertegenwoordigen op een conferentie te Mainz, waar de aanspraken van Ladislaus van Hongarije en Bohemen op het hertogdom Luxemburg behandeld werden (1454 16—24

⁷⁸⁾ Chastellain. Chroniques, VII, p. 310

⁷⁹⁾ Soldat armé du cranequin-arbalète ó. pied (vgl. Godefroy, Dictionn de l'ancienne langue française.)

⁸⁰⁾ Olivier de la Marche, Mémoires, ed. Petitot, Collection TX, p. 203 en Huizinga, Herfsttij, p. 152 vlg.

⁸¹⁾ Vert: "Ik verklaar aan de Dames en aan de Fazant, dat, in het geval dat mijn zeer gevreesde heer de Hertog deze Heilige reis ziet en het hem behaagt dat ik hem dien, ik hem persoonlijk zal dienen, op de manier die mijn genoemde heer mij opdraagt, en als ik door ziekte of een andere belemmering niet kan gaan, zal ik twaalf edele metgezellen sturen en een jaar op mijn kosten onderhouden.

⁸²⁾ Cf. H. R. II 4, n. 100.

Maart), toont wel, hoe zeer Jan met de Lippen bij zijn heer in de gunst stond ⁸³).

1 Juni 1459 opende de energieke paus Pius II te Mantua een congres, waarheen hij de Christenvorsten opriep om maatregelen te beramen voor een kruistocht tegen de Turken. Zijn roep vond weinig weerklank, maar de Bourgondiër zond toch een schitterende stoet onder leiding van de hertog Jan van Kleef en Jan met de Lippen maakte hier deel van uit ⁸⁴).

„Doen men screef MCCCCLIX, opten XXlen dach van junio, doen track die hertoghe van Cleve ende her Jan van Berghen, als abbassidoers van de hertoghe van Brabant, ter consylie bi de paus” ⁸⁵).

Le banquet du Faisan à Lille

⁸³ Collectie Cuypers, n. 48.

⁸⁴ J. D. Hintzen, De Kruistochtplannen van Philips de Goede, p. 139 vlgg.

⁸⁵ Chroniques de Brabant et de Flandre, ed. Piot, p. 59.

Het uitgelezen gezelschap met zijn 400 paarden trok half Augustus Mantua binnen en was uiterlijk een waardige vertegenwoordiging van de machtige Philips.

De politieke grepen van Jan van Kleef waren echter minder waardig en het bleek al spoedig, dat er voor 's pausen plannen van deze zijde weinig te verwachten viel. 10 Sept. keerde het gezantschap terug na eindelijk een hulp van 2000 ruiters en 4000 voetknechten te hebben beloofd ⁸⁶).

De heer van Bergen bleef in voortdurende nauwe verbinding met het hertogelijke hof, gelijk we uit enkele volgende berichten mogen besluiten. 14 Aug. 1461 was Philips de Goede met een grote schare edelen, onder wie Jan met de Lippen, te Reims tegenwoordig bij de wijding tot koning van Lodewijk XI ⁸⁷) en de daaropvolgende kroning te Parijs werd door de aanwezigheid van de Bourgondiër tot een groots schouwspel, „*car le duc de Bourgogne avoit amené, pour acompagner le Roy, une noblesse, si bien acoustree de pompes et d'habillemens, que c'estoit belle chose a les veoir*” ⁸⁸).

Ook toen Philips de Goede Juli 1467 was overleden, bleef Jan met de Lippen een trouw dienaar van het hertogelijk huis. Als Karel de Stoute in de aanvang zijner regering een reis door Brabant, Zeeland en Holland maakt, is de heer van Bergen in zijn gevolg ⁸⁹). Bij Karels optreden in het Luikse, wanneer hij in 1468 bisschop Lodewijk van

⁸⁶ Pastor, Geschichte der Papste 11, p. 50 vlg. en J. D. Hintzen, Kruistochtplannen., p. 143.

⁸⁷ *Van Brabant die excellente cronike*: „Noch van hertoge Philips, hoe heer Lodewyck, die dolphijn van Vrancrijcke, bi hem quam, dien hi namaels behulpich was totter cronen”.

⁸⁸ Olivier de la Marche, Mémoires, ed. Petitot. Collection TX, p. 229.

⁸⁹ *Van Brabant die excellente cronike*: „Hoe dat hertoghe Kaerle in desen landen quam ende selver ter audiencien sat”.

Bourbon tegen zijn oproerige onderdanen steunt, vinden we daar Jan ook vermeld. Heel gemakkelijk heeft hij het hier niet gehad, want de Luikenaars verrasten de tegenstander in Tongeren, sloegen vele van Karels en bisschopsmannen dood, maar „*ontquammer vele die met groter listicheden half naect ontvloten, als here Jan van Bergen aen Zoom ende meer andere*”⁹⁰).

De goede verstandhouding tot de hertog kwam Jan met de Lippen te stade bij een geschil met zijn stad over het niet uitbetalen van de verschuldigde erfelijke renten. De stad was verplicht jaarlijks op de feestdag van de apostel Thomas aan de heer 200 pond zwarten te betalen⁹¹). Jan klaagde nu bij de Raad van Brabant, dat hem „*van over langen jaren herwaerts*” te weinig betaald was. Bij vonnis van 15 Juni 1468 wordt de heer in zijn rechten bevestigd en de stad vermaand om te betalen⁹²).

Van persoonlijk contact tussen de heer van Bergen en de regerende hertogen vernemen we verder niet veel meer dan de bezoeken, die de vorsten aan Bergen-op-Zoom brachten. Over de betrekkingen zijner kinderen tot de heersende huizen bezitten we echter nog gegevens.

In zijn verhouding tot de stad kwam in Dec. 1481 een wijziging. Hij had aan zijn zoon Jan reeds 9 Mei 1472 Walhain en 12 Dec. Wouw geschonken en nu deed hij ten gunste van hem ook nog voorwaardelijk afstand van Bergen-op-Zoom. De levenskracht van de oude edelman was echter allerminst vernietigd, want door zijn belangstelling voor

⁹⁰ *Van Brabant die excellente cronike*: „Hoe dat die Lukenaers vingen here Lodewijc van Bourbon, haren biscop”; H. R. II 6, p. 88.

⁹¹ Stadsarchief B. o. Z., Priv. Boek C. f. 32.

⁹² Stadsarchief B. o. Z., Priv. Boek C. f. 33.

kunst en geestesvorming toonde hij een van die persoonlijkheden te zijn, in wie de Renaissancegeest in Holland zich het eerst openbaarde.

De leden der architectenfamilie Keldermans hadden reeds verscheidene omliggende steden met de vruchten van hun kunst versierd en waren ook in Bergen-op-Zoom geen onbekenden. Anton Keldermans had 1470 het raadhuis en 1479 de kerk van O. L. Vrouwe te Veere gebouwd en had met zijn vader André aan het oxaal van de kerk te Bergen-op-Zoom gewerkt (1471)⁹³). Het is wel deze Keldermans († 1512 in Mechelen), die door Jan met de Lippen tussen de jaren 1480 '90 de bouw van het „Markiezenhof” werd opgedragen. Zullen met de menigvuldige reizen en vooral het bezoek aan Italië de Maecenasgeest in de heer van Bergen leven gegeven en naast de algemene zin voor prachttontvouwing, de Nederlandse adel van die dagen eigen, hem tot het geven dier opdracht hebben gebracht? De kinderen van een tijd, die vreugde aan genot vond, verlangden woningen, die een kunstzinnige pracht vertoonden. Het gehele gebouw met zijn sierlijke onregelmatige trapgevels en natuursteenbanden tussen het baksteenwerk, zijn drie binnenplaatsen met de daaromheen liggende vertrekken, waar arcaden-bogen en torentjes het aanzicht verfraaiden, was een welsprekend getuigenis van de groeiende betekenis en de toenemende macht van de heren van Bergen⁹⁴). Hoe zeer de bevolking der stad met deze verfraaiing van het herenslot was ingenomen, zien we uit de gift van 500 pond, die aan de heer „*tot hulpe zijner tymeringhe van zijn huys in de stad*” geschonken werd. Dit geld werd besteed voor de bouw van de ruime

⁹³ Von Wurzbach, *Niederlandisches Künstler-Lexicon* s v Keldermans.

⁹⁴ G. Galland, *Geschichte der Höllandischen Baukunst im Zeitalter der Renaissance*, p. 23—24;
A. Weissman, *Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst*, p. 95.

St. Christoffelzaal ⁹⁵) en het grote privilege, dat Jan met de Lippen als beloning in de plaats gaf, heet dan ook het „*privilegie van de zale*” (1485) ⁹⁶). Het is de laatste daad, die we met betrekking tot het openbare leven van hem opgetekend hebben gevonden. 7 Sept. 1494 kwam de dood een einde maken aan het leven van de ruim 72-jarige man, die zo geheel het stempel droeg van de tijd. Trouw zoon van de Kerk, overtuigd ten slotte van het „ijdelheid der ijdelheden”, geheel middeleeuwer toont hij zich in de wens omtrent zijn uitvaart: „*dat zyn uuytvart oetmoedelic devotelic ende sonder eenighe pompe gedaen worde, ende dat men op dyen dach elcken arme mensche gheve ende distribuere een broot van eenen halven stuvere ende dair op eenen stuver in gelde*” ⁹⁷).

„*Eenighe pompe*” ontbrak bij de begrafenis echter niet, want er werd 28 dozijn wapenschilden gebruikt, waarvan 19 dozijn aan waskaarsen prijkten ⁹⁸). De schrijver der stadsrekeningen van Bergen-op-Zoom heeft bij het jaar 1494 aangetekend, dat er zoveel zwart laken werd gebruikt voor de rouw, dat Antwerpen en Bergen-op-Zoom niet in staat waren aan de vraag daarnaar te voldoen. Dit bericht kan wel de indruk wekken van een diepe rouw bij velen, maar heeft op de keper beschouwd slechts waarde als zuivere mededeling van een feit. Want vooreerst kon het toen in normale tijden licht gebeuren, dat op een bepaald ogenblik weinig laken in Antwerpen en Bergen-op-Zoom aanwezig was, omdat de grote massa van het ingevoerde Engelse

⁹⁵ Thans Hofzaal genoemd; de naam Christoffelzaal verwijst naar de schoorsteenmantel.

⁹⁶ Stadsarchief B. o. Z. Priv. Boek C.f. 53. Het privilege van de zale behelsde een toestemming om de Grebbe te overkluisen.

⁹⁷ Commissie van Breda (Rijksarchief de Haag), n. 1078

⁹⁸ Thomas de Rouck, t.a.p., p. 318.

laken weer voor de export bestemd was en er bij de toenmalige stand van de handel niet door aanvoer uit andere steden terstond in een onmiddellijke behoefte kon worden voorzien.

Verder was de tijd voor de lakenhandel niet normaal. 18 Sept. 1493 had Hendrik VII alle verkeer met de Nederlanden verboden, de stapel naar Calais verlegd en de Vlamingen uit Engeland verdreven. Philips de Schoone had dit optreden 8 April 1494 beantwoord met een volstrekt verbod van invoer van Engels laken⁹⁹). Hoe zeer het lakenbedrijf daarvan had te lijden, blijkt wel hieruit, dat Leiden in 1494 slechts ruim 3700 vellen in Calais kon kopen tegen ruim 207 000 in 1493¹⁰⁰). De vraag naar zwart laken behoefde dus toen niet noodzakelijk abnormaal groot te zijn, als men in Antwerpen en Bergen-op-Zoom daaraan niet kon voldoen.

Boeken

Sinds het midden der 15e eeuw bewerkte de nieuwe boekdrukkunst tezamen met humanistische invloeden een groeiende belangstelling voor geleerde vorming. Zowel in de steden als onder de adel valt dit waar te nemen. De steden verzamelden vooral boeken van juridische, Romeins-rechtelijke en kerkrechtelijke inhoud tot oriëntering van haar raden, schrijvers, syndici bij rechtsvragen¹⁰¹). Philips de Goede gaf de adel het voorbeeld voor het aanleggen van boeken-verzamelingen door de stichting van de „Bibliothèque des ducs de Bourgogne”. Geestelijke ontwikkeling werd op steeds hoger prijs gesteld: Philips van Kleef schreef een tractaat over de krijgskunde te water en te land. De bibliotheek van Louis de Bruges verried een grote geestelijke belangstelling en Antoine de Bourgogne, bastaard van

⁹⁹ G. Schanz, Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittelalters I, p. 17.

¹⁰⁰ P.J. Blok, Hollandsche Stad, 11, p. 223.

¹⁰¹ Daenell, Die Blütezeit der deutschen Hanse, 11, p. 531.

Philips de Goede, bezat op zijn slot La Roche in de Ardennen een uitgebreide boekenverzameling. Ook David van Bourgondië toonde zich een beschermer van geleerden en kunstenaars.

De stad Bergen-op-Zoom en haar heer stonden niet buiten deze stroming van de nieuwe tijd. Uit een stadsrekening van Veere (1492) blijkt, dat men vandaar naar Bergen-op-Zoom ging om zich van juridische boeken te voorzien, „*gereist tot Bergen met meester Nicole, myns Sheren broeder, om hem aldaer boucken te coopen.*” „*Betaelt voir meester Clais, myns Sherens broeder, boucken in de geestelicke ende weerlicke Rechten twee ponden gr.*” ¹⁰²).

Jan met de Lippen maakt in zijn testament een beschikking over zijn boeken. Hij vermaakte aan de heren van het kapittel der Grote Kerk „*voir huer ende der kercken voirs. librarie alle zyn boeken, die hy heeft, wair ende onder wyen die berustende zyn, met sulken condicien, dat de werlike heren van Berghen tgebruyck van de voirs. boucken sullen hebben voir huer recreasie ende voir eenen sekeren tyt, alst hen gelieven sal. Behoudelic dat zy die gehouden sullen zyn weder te brengene in de librarie van der voirsz. kerken*” ¹⁰³). Ook hieruit leren we dus heer Jan II van Bergen weer kennen als een persoonlijkheid, die de banen der toekomst wist te bewandelen. In een aldus voorbereide omgeving kon een Erasmus zich thuis gevoelen, die te Halsteren op de

¹⁰² Ermerins, Eenige Zeeuwsche Oudheden, III 2, p. 18. Philips van Vere was een zoon van de Grooten Bastaard, Antoine de Bourgogne. Zijn broer Nicolaas (f 1522) was een natuurlijke zoon van Antoine. In 1498 was hij proost van de St. Pieter in Utrecht (Allen, Opus epistolarum Erasmi, T. I, p. 341).

¹⁰³ Commissie van Breda, n. 1078.

buitenplaats van Hendrik van Bergen, bisschop van Kamerijk, zijn dialoog „Antibarbari” schreef ¹⁰⁴).

Jan met de Lippen is in de herinnering van het nageslacht vooral blijven leven door het groot getal zijner kinderen. De dichter van het distichon onder zijn beeltenis op het stadhuis ¹⁰⁵) te Bergen-op-Zoom belichtte met enkele woorden die andere uiting van zijn wezen.

„*En pictus labeo, quem labris
labra fovendo Dii decies quinta
fecerunt prole beatum*” ¹⁰⁶).

Gewoonlijk nam men aan, dat hij bij zijn vrouw Margariet de St. Simon 10 wettige kinderen had. Onlangs werd de aandacht voor nog drie andere wettige kinderen gevraagd ¹⁰⁷); verder bezat dus ook hij evenals zijn hertogelijke heer „*de bastards et de bastardes une moult belle compaignie*” ¹⁰⁸).

We mogen hierbij echter niet uit het oog verliezen, dat verschillende van de aan hem toegeschreven bastaarden zijn zoon Jan van Walhain tot vader kunnen gehad hebben,

¹⁰⁴ Nieuw Ned. Biogr. Wdb. V, kol. 159; Allen, Opus epistolarum Erasmi, T. I, Register i.v. Bergen.

¹⁰⁵ Anno 2025 in het museum Markiezenhof.

¹⁰⁶ Zie hier geschilderd, wie de góden door de lippen met lippen te oesteren vijftig maal met kroost gelukkig hebben gemaakt.

¹⁰⁷ G. Juten in Taxandria, 1922.

¹⁰⁸ Lavissee, t.a.p., p. 174.

daar ze ook dan „bastaarden van Bergen” heetten. Zo wordt er 1504 een 22-jarige Jacques, bastaard van Bergen, vermeld, dien we wel eerder als een kind van Jan van Walhain mogen beschouwen. De volgende bastaarden kunnen we echter met zekerheid aan Jan met de Lippen toeschrijven: Hubert, Dismas, Agnes, Catharina ¹⁰⁹), Achilles, Franche, Dignen, Barbele, Josine ¹¹⁰), Jan, Hector, Janne ¹¹¹), Ysamast ¹¹²) en misschien ook de bastaarden Anthonis en Boudewijn ¹¹³).

Wettige kinderen

In de posities, door verscheidene der wettige kinderen bekleed, en de functies, die ze hebben waargenomen, blijkt, welk een voorname plaats het geslacht Bergen onder de Nederlandse adel innam.

1. De oudste zoon, Philips, diende Karel de Stoute in de oorlogen tegen Frankrijk, werd daar ook krijgsgevangen gemaakt, lag als kapitein van en compagnie boogschutters voor Neuss en sneuvelde bij Nancy (1474).
2. De tweede zoon, Hendrik, was eerst abt van St. Denis in Henegouwen, werd bisschop van Kamerijk en bekleedde als zodanig een belangrijke positie. Het huwelijk van Philips de Schoone en Johanna werd door hem te Lier gesloten (1496, Oct. 21) ¹¹⁴). Zijn pogingen om de kardinaalswaardigheid te verkrijgen wilde hij ondersteunen door een reis naar Rome, waarbij Erasmus hem als secretaris zou vergezellen. Toen de tocht niet doorging,

¹⁰⁹ Thomas de Rouck, t.a.p. p. 316.

¹¹⁰ Commissie v. Breda, n. 1078, in het testament van 1491.

¹¹¹ Commissie v. Breda, n. 1067, in het testament van 1464.

¹¹² Rijksarchief de Haag, Resolutiën 26 Nov. 1494—11 Sept. 1498 f. 15. ... aangehaald in Coll. Cuypers, n. 48.

¹¹³ Stadsrekeningen van B. o. Z., n. 651 en 652.

¹¹⁴ Frans van Mieris Histori der Nederlandsche vorsten, p. 281a

bleef Erasmus toch nog ongeveer 2 jaar met hem in connectie ¹¹⁵⁾ en ontving geldelijke steun. Bij de dood van zijn vader erfde Hendrik Velpe en Moelste met alle toebehoren. 7 Oct. 1502 stierf hij.

3. Jan van Walhain (zie verder)
4. De vierde zoon Anthonis was abt van St. Bertin, een waardigheid, waarmee hij zeer tevreden kon zijn, want „*Anthonys, mits dyen, dat hy tamelyck wel ende eerlyck, by der gracies Gods ende hulpe van vrienden vorsien is van de prelaturen ende abdien van St. Truyen en St. Bertyns, tevreden zyn zal metter gracies, die god hem verleent heeft met hulpen van synre vrienden*“. Hij kreeg volgens de testamentaire beschikking van Jan met de Lippen uit het huis van Bergen dan ook alleen maar zijn aandeel aan de haven, als alle lasten er waren afgetrokken ¹¹⁶⁾.
5. Cornelis van Bergen, getrouwd met Maria van Stryen, erfdochter van Zevenbergen, was ridder van de Gulden Vliesorde en Schenker van Maximiliaan en Maria. Hij maakte zich bij verscheidene gelegenheden zeer verdienstelijk voor het hertogelijk huis en bezette o. a. in 1491 Sluis met een aantal schepen ¹¹⁷⁾.
6. Michiel van Bergen vocht ook voortdurend in de hertogelijke legers: hij was in 1481 in het rijsschip, toen Dordrecht door de graaf van Egmond werd ingenomen, sneuvelde kort daarop voor Huy (1482) en werd in Bergen begraven.
7. Van de 4 wettige dochters waren Isabella en Helena religieusen, Maria stierf ongehuwd en Jeanne huwde Adriaen van Mailly, heer van Conty in Picardië.

¹¹⁵⁾ P. S. Allen, *Opus epistolarum Erasmi*, T. I, n. 49, 51, 154.

¹¹⁶⁾ Jans testament, Commissie v. Breda, n. 1078.

¹¹⁷⁾ Van Mieris, t.a.p., p. 235a.

Jan van Walhain (derde zoon)

De voornaamste der wettige kinderen was de derde zoon, Jan van Walhain, die zijn vader opvolgde in het land van Bergen met Oudenbosch, Gastel, de Hoeven, Glimes, Brecht, Borchvliet en Vosmair. Geboren in 1452, werd hij door zijn vader in 1477 met Walhain begiftigd, waarnaar hij zich verder noemde. Hetzelfde jaar zag in het leger voor Falny zijn benoeming tot opperwarandmeester van Brabant (7 Oct. 1472), een betrekking, waarbij hij de leiding over de 20 jachtmeesters in Brabant kreeg en die zeer rijkelijk betaald werd. Hij was toen reeds Raad en Kamerling van Karel de Stoute. In 1477 werd hem de voorname functie van kapitein van Vilvoorde toevertrouwd; de bewaking der stad was daardoor in zijn handen gesteld ¹¹⁸).

In 1481 werd hij heer van Bergen-op-Zoom, maar zijn vader behield de inkomsten aan zich en het recht om weer in het volle bezit der heerlijkheid te treden, als zijn zoon zonder mannelijk oir zou overlijden. Eenige maanden vroeger, 17 Mei, had Jan van Walhain in de St. Janskerk te 's Bosch uit de handen van Maximiliaan de ordeketen van het Gulden Vlies mogen in ontvangst nemen ¹¹⁹). Het aanzien van het Gulden Vlies was wel niet meer dat van vroeger, de feesten waren niet meer gelijk onder Philips de Goede de schitterende vergaderingen van de hoogste Bourgondische adel, maar toch bewees deze onderscheiding, hoe de heer van Bergen in betekenis gelijk werd aan vorsten van den bloede en hoge heren: Luxemburg, Croy, Nassau, al stond hij in adel onder hen en werd de titel „cousin” hem niet geschonken. De waardigheden, hem de volgende jaren opgedragen, bevestigden dit aanzien. 1485 wordt hij „Premier chambellan”; 1486

¹¹⁸ Butkens, Trophées, Suppl. T I, p. 28.

¹¹⁹ de Reiffenberg, Histoire de l'ordre de la Toison d'Or, p. 108.

„souverain bailli du Comté de Namur”; 1487 behoort hij tot de 6 adellijke leiders van de „Conseil des Finances”.

Op verschillend gebied bewees hij het hertogelijk huis belangrijke diensten. Met Jan van Ramst, markgraaf van Antwerpen, neemt hij uit naam van Maximiliaan Leiden in, dat door de Hoeksens was bezet (1481)¹²⁰).

Bij de vredes-besprekingen tussen Maximiliaan en Frankrijk te Atrecht (Dec. 1482) is Jan van Bergen een der onderhandelaars¹²¹).

Toen 18 Sept. 1488 Philips van Kleef door de gunst van enige stedelingen Brussel in zijn macht kreeg, stuurde Maximiliaan terstond Jan en Cornelis van Bergen naar Mechelen om die stad en zijn zoon Philips te beveiligen. Zij kweten zich goed van die taak, namen en versterkten bovendien Vilvoorde en verontrustten de landstreken om Brussel¹²²).

Wanneer Karel VIII Margaretha van Oostenrijk, die bij de vrede van Atrecht met hem verloofd was, versmaadt voor Anna van Bretagne, gaat Jan van Bergen na de vrede van Senlis (1493) de verstoten bruid uit naam van de vader te St. Quentin halen¹²³).

Een blijk van de hoge gunst en het aanzien, waarin het huis van Bergen zich de laatste 20 jaren der 15^e eeuw mocht verheugen, zien wij ook in de herhaalde bezoeken, door de leden van de hertogelijke

¹²⁰ Reygersbergh, Chronycke van Zeelandt (1634). p. 208 en Blok Holl. Stad, 11, p. 85.

¹²¹ Groot-Brabantsch Placcaetboek, III, p. 616.

¹²² Van Mieris, t.a.p., I, p. 209b.

¹²³ Van Mieris, t.a.p., I, p. 253b.

familie en andere voorname personen aan Bergen-op-Zoom gebracht ¹²⁴), en de kapittels van het Gulden Vlies daar gehouden ¹²⁵).

Wij moeten echter de grootheid van de heren goed scheiden van de grootheid der stad, die nu niet zo zeer bloeide. Terwijl meerdere der nabij liggende steden in haar openbare gebouwen een monument van de eigen grootheid in die tijd hebben nagelaten, ontbreekt ieder spoor daarvan in Bergen-op-Zoom ¹²⁶) en vinden we hier alleen een gedenkteken van de grootheid der heren-familie. De stad vierde echter bij dergelijk hoog bezoek vaak schitterend feest, gelijk dat toen overal in de Nederlandse steden de gewoonte was, want ze werden meegesleept door de algemene zucht naar uiterlijke praal en vertoon ¹²⁷). Dan werd het stadhuis met rood laken bekleed ¹²⁸), versieringen van meitakken en wapenborden werden aangebracht, vuren en kaarsen ontstoken. De gast werd op plechtige wijze de stad ingeleid en dikwijls toonde dan de rederijkerskamer „Der vreuchde bloem” wat ze vermocht. Zo gaf de bevolking uiting aan haar gevoel van saamhorigheid ¹²⁹).

¹²⁴ Collection des voyages des Souverains des Pays-Bas, I, ed. Gachard, p. 106, 110, 118 en de stadsrekeningen.

¹²⁵ Reiffenberg, Histoire de l'ordre, p. 174, p. 220.

¹²⁶ Kerk en stadhuis zijn van vroeger datum.

¹²⁷ P. Fredericq, Essai sur le rôle politique et social, p. 122.

¹²⁸ Stadsrekening, n. 652, Oct. 1486: „XII ellen roots lakens dwelc men voir der stathuys hingk als de hertoghe quam”. Het rood overheerscht in dezen tijd. Cf. Huizinga, Herfsttij der Middeleeuwen, p. 488.

¹²⁹ Huizinga, Herfsttij, p. 453.

De vernietigende brand van Mei 1397, die zoveel ongeluk over de stad bracht, was toch in zijn gevolgen voor de burgerij ook nog de brenger van een voordeel. In het jaar daarop immers schonk Hendrik van Boutershem, uit medelijden met hun droevig lot, aan de poorters onderscheidene voorrechten, die voor de komende jaren de grondslag van hun rechtstoestand zullen zijn ¹³⁰). Enige bepalingen hadden ten doel een goed en snel recht te verkrijgen: een gevangen poorter zal men recht doen binnen 3 weken of anders ontslaan; wie borgen geven kan, zal niet gevangen worden gezet, tenzij het een crimineel feit betreft; de poorter—ook die buiten de poortvrijheid misdoet heeft het recht in de stad gevonnist te worden, behalve voor criminele gevallen. Hij wordt gevrijwaard tegen stille waarheid of enig ander heimelijk gerechtsonderzoek. Van zeer grote betekenis, omdat een dergelijke gunst toen zo weinig voorkwam, is de verordening, dat men de burgers „*pinen noch porssen*” zal ¹³¹).

Invloed op de financiën hadden de poorters, doordat de „goede lude” gehoord werden. „*Voert soe sullen onse schepenen ende Borgemeesteren by Rade der goeder Lude ghemeenlic van onser voerseider poert van berghen der poert acsysen verpachten, hoegen ende leegen, scot ende settinghe setten, gaderen, innen*”¹³²). Deze „goede lude” waren, naar ’t schijnt, de dekens en hoofdlieden der gilden ¹³³). In hun tegenwoordigheid ook en die der schepenen en burgemeesters moesten de heren en vrouwen vóór de huldiging

¹³⁰ Stadsarchief B. o. Z., Priv. Boeck., f. 19—20.

¹³¹ Fockema Andreae, Oud-Nederl. Burgerl. Recht, I, p. 62.

¹³² Priv. Boek C, f. 21vo.

¹³³ Tegenwoordige staat XII, p. 208.

zweren goede getrouwe heren en vrouwen te zijn en alle privilegiën te zullen houden.

Het poorterschap werd aan niemand geweigerd, die te goeder naam bekend stond, mits hij poortergeld betaalde en de eed van trouw aan de heer af legde. Een poorter moest echter binnen de vrijheid „buikvast” zijn, d. w. z. hij moest in de stad of de poortერი een huis gekocht of gehuurd hebben, dus er duurzaam gevestigd zijn.

In de week na Verloren Maandag (de Maandag na 6 Jan.) had de schepen verandering plaats. Twee van de negen schepenen bleven gewoonlijk aan, voor de overige werden door de Heer andere gekozen. Zij kozen weer de beide burgemeesters. Vooreerst uit hun midden de „Burgemeester binnen der banke”, zo genoemd, omdat hij aan het hoofd stond van de bank der schepenen, de justitie. Alle zaken, die onder de rechtspraak vielen, kwamen eerst in zijn handen en met zijn collega de ‘Burgemeester van buiten der banke’, besliste hij in eerste instantie geschillen belopende beneden de 50 gld.

Na de verkiezing van de Burgemeester van binnen werd door de schepenen uit de poorters „de Burgemeester buiten der banke” gekozen. Deze, die een man van aanzien moest zijn, werd zo geheten, omdat hij zich met de justitie, de bank, niet bemoeide, maar alleen met de politieke regering der stad. Hij was opperdeken van alle gilden en ambachten, had de directie over alle stadsgebouwen; aan hem alleen kwam het recht toe vergaderingen te beleggen.

Beide burgemeesters waren fabrieksmeesters der Grote kerk. In later jaren werd bepaald, dat burgemeesters en schepenen poorters van Bergen moesten wezen ¹³⁴). Volgens een oude ordonnantie (d°. 1313 Vrijdags vóór Lichtmis) mochten ze messen (rapieren) dragen,

¹³⁴ Rijksarchief 's Bosch, Collectie Kleyn, n. 122, f. 27.

gelijk de magistraatspersonen van hoofdsteden ¹³⁵). Wanneer burgemeesters en schepenen waren gekozen en beëdigd, vergaven ze alle ambten, die de stad betaalde: „*clerken, roedragers, messagiers ende stockdragere*” ¹³⁶). Zij kozen dan ook 2 thesauriers of rentmeesters, die lid werden van de magistraat, maar slechts adviserende stem hadden ¹³⁷). Alleen bij staking van stemmen over de begeving van en of ander ambt werd de beslissing wel eens aan hen overgelaten. Zij zorgden voor de inkomsten en uitgaven der stad. Met de burgemeesters en schepenen kozen zij de weesmeesters, die toezicht hielden op de weeskinderen en stelden verder alle andere beambten aan als accijnsmeesters voor wijn en bier, „*momboirs*” van het gasthuis, keurmeesters enz.

Na de beëdiging der schepenen werd er op St. Antoniusdag in het stadhuis een maaltijd gehouden, waarbij de heer van Bergen, de heren van het kapittel, de oude schepenen en de dienaren van de stad in het algemeen aanzaten ¹³⁸). Het gebeurde ook wel, dat in plaats van de maaltijd geld gegeven werd. „*Den priesterscape van der kercken van Berghen, te wetene, de heren Canonicken, Capellanen ende anderen hueren suppositen ende aenclevers, desgelijcx allen denghenen, die officieren syn gheweest in sheren oft der stad diensten, alsoe verre die in Sente Anthonisgulde begrepen syn, te wetene eiken van hen betailt voir een maeltijt, die men op Sente Anthonisdach pleech opter stadhuis te bereyden ende nu afgesneden is, VI gr. br. uutgenomen mynen heereden choirdekene ende anderen dienende op Sente Anthonisdach*

¹³⁵ t.a.p. f. 147.

¹³⁶ Privilegie Boek C, f. 37v0. priv. 3 April 1418

¹³⁷ Collectie-Kleyn, n. 122, f. 38.

¹³⁸ Stadsrekening a° 1446, aangehaald in Coll. Cuypers, n. 44.

opt choir, die sommige dubbele ende sommige anderhalve distributie hebben alsoet gewoenlic is."

Op die dag werd er in het St. Antoniuskoor vóór de Hoogmis een plechtige mis met zang en orgelspel opgedragen. De klokken werden geluid en de stadspijpers lieten zich horen ¹³⁹).

De aanzienlijkste regeringspersoon der stad was de drost, die door de heer aangesteld diens gezag vertegenwoordigde. Hij trad op in lijfstraffelijke zaken tot vordering van de hoge jurisdictie en wanneer hij gelijk wel voorkwam, tevens schout was, ook in burgerlijke zaken voor de lage jurisdictie. Hij moest een goed notabel en wettig man zijn, binnen Brabant geboren en poorter van Bergen-op-Zoom ¹⁴⁰). Dit laatste was voor de inwoners van belang, omdat nu het hoofd der justitie met de privilegiën en voorrechten der stad op de hoogte zou kunnen zijn.

Men bewaarde die privilegiën in een grote koffer, die op het kantoor van de rentmeesters stond en alleen bij inbreuk op de rechten der stad werd geopend. Het was een zware ijzeren kist met 8 sloten, waarover langs de slotgaten een ijzeren boom werd gelegd met zware sloten, de maalsloten. De burgemeester van buiten had twee gewone sleutels en een sleutel van de maalsloten in bewaring; de burgemeester van binnen bezat ook een sleutel en verder waren ze verdeeld onder de dekenen der gilden ¹⁴¹).

Burgemeesters en schepenen hadden dus de gewone leiding der stadszaken in handen. Viel er een belangrijk besluit te nemen, dan gebeurde dat „*by rade der goeder Lude*”, dan werd de Brede Raad

¹³⁹ Stadsrekening, no. 649, a°. 1471.

¹⁴⁰ Stadsarchief B. o. Z. Priv. Boek C, f. 37vo.

¹⁴¹ Rijksarchief 's-Bosch, Coll. Kleyn, no. 122. f. 146.

(Binnen- en Buitenraad ¹⁴²) tezamen met de „goede Lude”) bijeengeroepen, en was de Binnen-Raad ¹⁴³) niet voldoende. Hierin komt een verandering door de woelige gebeurtenissen, die zich Febr. 1454 in Bergen-op-Zoom afspeelden.

We delen deze wat uitvoeriger mee vanwege de belangrijke gevolgen, die ze hebben gehad voor de verhouding tussen de heer en de gilden en ook om de rol door Philips de Goede daarbij gespeeld, die er steeds op uit was om de stedelijke macht te fnuiken ¹⁴⁴).

Toen de stadsaccijnzen zouden verpacht worden, had de magistraat een nieuwe verordening op wijn en bier gemaakt, waartegen de dekens en gezworenen der gilden en ambachten zich verzetten. Ze kwamen op het stadhuis en verzochten de daar vergaderde schepenen om vernietiging der voorgenomen maatregelen. De schepenen verontschuldigten zich met te zeggen, dat heer Jan deze ordonnanties had vastgesteld en ze dus niet zonder zijn toestemming konden opgeheven worden en verzochten daarom te wachten op de terugkomst van de heer, die afwezig was.

De dekens hielden echter aan en joegen de schepenen angst aan door de „*vrempten rigoreusen woorden ende versuecken, die zy hieraf aen hen deden, in menichfuldige stranger manieren*”. Beneden op de markt stond een grote dreigende menigte en uit vrees voor een samenzwering tegen hun leven antwoordden de magistraten toen, dat ze het verzoek aan de heer zouden overbrengen.

Maar de dekens stelden ze daarmee niet tevreden. Deze bleven bij hun eis: voor het bier, waarvoor men tot nog toe 10 zilveren Philippus-

¹⁴² De Buitenraad werd gevormd door de oud-schepenen, oud-rentmeesters en aanwezende rentmeesters.

¹⁴³ Deze bestond uit drost, schout, burgemeesters en schepenen.

¹⁴⁴ Collectie Cuypers, I, 2.

penning accijns betaalde, wilde men voortaan 8 stuivers geven en de accijns van 8 stuivers voor de andere biersoorten zou op 6 moeten gebracht worden. De schepenen zeiden dit niet te mogen toestemmen. Toen hebben de leden van de gilden en ambachten, die op de markt door de aanstokers waren bijeengetrommeld „een scrooleder” ¹⁴⁵) genomen en gepoogd de deur van het stadhuis in te lopen, wat hun tenslotte gelukte.

Ze stormden naar binnen, roepend, dat men alle schepenen zou doodslaan, zodat deze uit de vensters sprongen om het vege lijf te redden. Enigen konden door ouderdom niet vluchten en werden door de muiters gevonden, die hen naar de pui van het stadhuis brachten. Het gewapende volk op de markt riep, dat men de magistraten naar beneden zou werpen. Uit vrees voor de dood stemden de schepenen dan toe en de stadsklerk moest bij afwezigheid van de schout de vernietiging van de ordonnantie afkondigen.

De dekens der gilden en ambachten eisten verder, dat ze „*met vonnisse souden wissen die voirs. punten af ende te nyente ende oic die voirs. nederinge van assisen sculdich te zyne alsoe loop te hebben*”.

Ook dit werd ingewilligd. De menigte ging toen weg om te vergaderen in het gasthuis aan de markt en beloofde elkaar steun bij gevaar vanwege de heer.

Als deze gebeurtenissen Philips de Goede ter ore komen, stuurt hij een schrijven aan heer Jan van Bergen (15 Mei 1454) met het bevel de schuldigen streng te straffen, want ze zijn bij hun „*verdoemeliken opsetten gebleven perseverende, zoe zy oic noch doen, zonder dat dair af eenige punicie ende correctie is geschiet, alsoet behoeven soude*”. Men had te vrezen, dat een dusdanig optreden kwade gevolgen zou

¹⁴⁵ Ladder, waarop de lakens gesneden werden.

hebben, en daarom moest heer Jan het niet „*onder dissimulacie ongepunieert laten bliven*”.

Een dergelijke houding lag geheel in de lijn der politiek van Philips de Goede, die nog zo kort geleden op verschrikkelijke wijze Gent voor zijn wil had doen bukken (23 Juli 1453). Enige weken later, 31 Mei komt Jan met de Lippen 's morgens vroeg in de stad vergezeld van zijn broer Philips, heer van Grimberghe, jonkheer Adriaan van Borselen, de drost van Breda en een groot aantal manschappen. Hij verraste een vergadering van oproerigen onder de „*verwaerde*”¹⁴⁶) poort bij het stadhuis, van welke hij er dertig gevangen nam, terwijl de schout Hendrik van Kuyk er elders nog twintig arresteerde. Willem de Wolf, Willem Bastiaanse, bakker, en Allart uit de Boomgaard, bontwerker, werden onthoofd evenals de hoefsmid Joos de Smit.

Door bemiddeling van de geestelijke en wereldlijke overheden komt het hierna tot een verzoening, die door Jan met de Lippen bij open brieven van 3 Juni 1454 wordt bevestigd. Hoge geldboeten werden opgelegd, de schuldigen moesten een pelgrimstocht doen „*ende is de voirsz. peene alzo gereguleert door 4 goede mannen wederseids verkoozen*”. De schuldigen werden hersteld in goede naam en faam, behalve degenen, die uit de stad getrokken waren.

De krachtige heer Jan had de rust alzo weer hersteld en maakte gaarne van de gelegenheid gebruik om de invloed der gilden op de stadszaken te verkleinen. Dit gebeurde bij verordening van 16 Febr. 1455¹⁴⁷).

¹⁴⁶ „verwaert” = versterkt. Cf. Mnl. Wdb. s.v.

¹⁴⁷ Stadsarchief B. o. Z. Privilegie Boek B, f. 81 vlg.

- De 28 gilden der stad werden verdeeld in de 7 „naties” der wevers, schippers, leerlooiers, kooplieden (meerssen)¹⁴⁸, volders, vleeshouwers en poorters.
- De dekens en gezworenen van iedere natie zouden voortaan op de tijd, dat men de burgemeesters kiest, aan schout en schepenen overgeven twee goede notabele mannen uit hun natie, opdat deze magistraten een van de twee kunnen kiezen.
- Wanneer er op deze wijze zeven gekozen zijn, worden ze door de schout in tegenwoordigheid der schepenen beëdigd, opdat zij „*nae hueren besten vijff sinnen*” zullen raden, en krijgen dan zitting in de „Buitenraad”. Te samen zullen ze raad geven in alle aangelegenheden der stad.
- Komen er echter lastige zaken ter behandeling, als renten op de stad te verkopen, te erven of te lenen, giften toe te staan, accijnzen te verhogen of te verlagen of andere zaken, waardoor de ingezetenen bezwaard worden, dan zullen de zeven zo gekozen raadslieden eerst ieder de dekens en gezworenen van zijn natie vergaderen en hun de zaken voorleggen om advies in te winnen. De dekens en gezworenen kunnen daarop weer ter beraadslaging de notabelsten van hun gilden bijeenroepen. De verschillende adviezen van deze worden door de dekens en gezworenen bij algemene overeenkomst of meerderheid van stemmen tot één advies verenigd en ieder van de zeven raadslieden zal het advies van zijn natie dan over brengen in de Brede Raad (= Binnen- en Buitenraad tezamen), die nu zijn besluit kan nemen.

¹⁴⁸ „meerssen” = kramers. Cf. Economisch-Historisch Jaarboek, VI, p. 180

Behalve deze bepalingen, waardoor de invloed der „goede lude” dus tot zeven stemmen werd teruggebracht, voerde Jan met de Lippen nog ingrijpende veranderingen in, die het inwendig bestuur der gilden raakten, bij welks samenstelling de stadsmagistraat voortaan haar woordje kon meespreken.

- De dekenen en gezworenen mogen in het vervolg geen andere vergaderingen meer onderling beleggen dan de bovengenoemde, tenzij ze door de heer of zijn dienaren daartoe verzocht worden. Maar ook dan mogen ze alleen die punten bespreken, waarvoor ze verzocht zijn te vergaderen.
- Voor zaken van hun ambacht kunnen ze echter ongevraagd ter beraadslaging bijeenkomen en „*om saken van hueren costen, die zy deen mitten anderen hebben jaerlicx te dragene in processies ende anders*”, mits ze eerst verlof daartoe gevraagd hebben, en onder belofte van niets anders te bespreken.
- Van ieder gilde, dat één deken en drie gezworenen heeft, zullen de oude dekenen en gezworenen ieder op de gewone tijd der keuze aan schout en schepenen op papier overbrengen acht van de notabelste mannen uit het gilde, opdat schout en schepenen daaruit een deken en drie nieuwe gezworenen kiezen, die ten overstaan van schout en schepenen de eed afleggen en het komende jaar het gilde zullen besturen.
- De dekenen en gezworenen van de gilden, die één deken en twee gezworenen hebben, zullen zo een lijst van 6 notabelen indienen en de overige naar gelang.

Om voor de toekomst een dergelijk oproer onmogelijk te maken, bepaalde de heer nog verder, dat in zo’n geval de schutterij gewapend voor het stadhuis moest komen. De gilden weigerden deze verordeningen te onderschrijven, en kwamen er tegen in verzet bij de

Hoge Raad van Brabant, maar hun beroep op dit rechtscollege was natuurlijk tevergeefs. 5 Aug. 1456 stelde Philips de Goede heer Jan in het gelijk ¹⁴⁹).

Door de keuze der schepenen had de heer van Bergen het bestuur der stad en van nu af dus ook nog daardoor middellijk dat der gilden in zijn hand.

¹⁴⁹ Stadsarchief B. o. Z., Priv. Boek B, f. 89vo.

Het kapittel

Reeds Hendrik van Boutershem had in de aanvang der 15^e eeuw een erfelijk jaarlijks inkomen vastgesteld, waarmee de kosten voor het dagelijks lezen van een H. Mis in de kerk van Bergen-op-Zoom zouden kunnen bestreden worden. Zijn opvolger Jan van Glimes vermeerderde deze inkomsten zeer, omdat enige altaren in de kerk zonder cura bleven, wat een nadeel was voor de stad, vooral bij gelegenheid van de jaarmarkten als „*uuyt verscheyden quartieren des werelts een menichte van volcke plach te vergaderen*” ¹⁵⁰). Hij liet aan Paus Martinus weten het hem toebehorende ius patronatus van de parochiekerk in Hildernisse te willen afstaan, wanneer de kerk van Bergen-op-Zoom tot een collegiale zou worden verheven. Voor de prebenden van 8 kanunniken zou hij dan zorgen.

De bisschop van Kamerijk kreeg toen last een onderzoek in te stellen en 4 Sept. 1428 werd het kapittel opgericht. Het ius patronatus van twee altaren kwam aan de abdis en het kapittel van Nyvele en de overige deels aan deken en kapittel, deels aan de heren van Bergen. Naast andere erfelijke renten en goederen had de stad een jaarlijkse bijdrage van 20 Franse kronen toegezegd, mits er dagelijks een mis gezongen werd.

Al spoedig echter ontstonden er onenigheden tussen stad en kapittel over allerlei zaken, waarin vrouwe Johanna, weduwe van Jan Ivan Bergen, uitspraak deed (10 Aug. 1430) ¹⁵¹). De stad weigerde 20 Franse kronen te betalen aan de heren van het kapittel, „*overmidts dat sy djerste jaer geheelick niet en songen*”. Aangezien deze bijdrage was beloofd onder voorwaarde, dat de missen gezongen werden, maar van de anderen kant naar de mening der Vrouwe het kapittel in deze geen

¹⁵⁰ Rijksarchief 's Bosch, Coll. Cuypers, n. 41.

¹⁵¹ Stadsarchief B. o. Z., Priv. Boek C, f. 172 vlg

schuld had, werd er bepaald, dat de stad vóór Allerheiligen 10 Franse kronen zou betalen. De stad had aan het kapittel afgestaan „*sekeren cameren oft huyskens aen de Lakenhalle te Bergen staende*”, maar wilde daar nog „*eenigerhande hantieringe ocht toeseggen hebben*”. Johanna gelast, „*dat de stadt van Berghen hoere hande lichten ende affdoen sal van de cameren ofte huyskens voirsz.*”.

Een allerbelangrijkst geschilpunt bestond, hier gelijk elders, in de vraag, of het kapittel moest bijdragen in de accijnzen op wijn en bier. De stad behield haar recht op deze belastingen, maar zou als vergoeding daarvoor jaarlijks op St. Jansdag aan het kapittel geven: „50 Beierse guldens der munten hertoghen Jans van Beyeren tot Dordrecht gemunt” of een gelijke waarde. Het geslacht van Bergen nam daarvan voor zijn rekening, wat deze som meer bedroeg dan 25 Franse kronen. Van de zijde der stad bestonden er verschillende klachten betreffende de kerkelijke diensten. Ze had indertijd erfrenten toegestaan, opdat de dienst Gods „*getidichlyken ende met meerder solemniteyt*” zou gedaan worden, maarde heren van het kapittel hadden de zangers laten gaan en de missen werden vaak met drie of vier tegelijk opgedragen. Het kapittel werd nu vermaand er voor te zorgen, dat de dienst Gods gedaan worde „*weerdichlic ende sonder confuse alsoo dat behoort*”. De missen moesten zo geregeld worden als bij de fundatie was vastgesteld en niemand mocht een mis beginnen zolang een ander nog celebreerde of althans vóór de elevatie van deze mis.

De geestelijkheid van Bergen-op-Zoom was ook niet vrij gebleven van de gebreken, die toen overal onder de geestelijken werden aangetroffen en waaraan de concilies paal en perk trachten te stellen. De stad toch komt op tegen tal „*van ander onredelycker exactien, die de prochiaen ende die coster opgeset ende voirt gekeert hebben, als sy*

de goeden luden van Berghen die sacramente oft sacramentalia hebben geadministreert" ¹⁵²). Het kapittel zal vóór Bamisse (1 Oct.) hierin verandering moeten brengen, opdat de H. Sacramenten niet verkocht worden.

Voor het geval, dat er tussen een poorter en een geestelijke, behorende onder jurisdictie van het kapittel, een rechtsgeschil ontstaat, zal dit beslist worden voor de heren van het kapittel.

Een beeld van de tijd zien we ook hier gelijk elders in de vermaning aan de kanunniken, dat ze persoonlijk in de kerk resideren zullen. 't Kwam maar al te dikwijls voor, dat de heren de rijke prebenden opstreken en het ambt tegen geringer vergoeding door anderen lieten waarnemen. Verder werden ze aangespoord om zorg te dragen voor de kelken en boeken, opdat deze niet door hun roekeloosheid verloren zouden gaan ¹⁵³).

Deze laatste verordening heeft waarschijnlijk in de eerstvolgende jaren tot moeilijkheden aanleiding gegeven, want de heren van het kapittel vragen hiervan in 1432 een nadere uitleg. Maar de heer van Bergen vond dit bij uitspraak van 13 April geheel onnodig. „*Schijnt dat dat voirsz. point gheens verclarens noch interpretacien en behoeft, want in hem selven claer genoch is*” ¹⁵⁴). Kort daarop — 20 Juni — wordt er tussen de stad en enige oudere geestelijken, op de grondslag van „*die goede oude heerbrenghen ende costumen*”, een overeenkomst gesloten bepalende wat men bij doop, huwelijk, kerkgang, begrafenis enz. had te betalen.

¹⁵² Priv. Boek C, f. 176.

¹⁵³ t.a.p. f. 178.

¹⁵⁴ t.a.p. f. 182vo

Het jaar 1439 bracht weer nieuwe wrijving. Bij de oprichting van het kapittel had de stad het „*innegeld*”¹⁵⁵) van de vissen daaraan afgestaan. Het kapittel eiste echter van de vreemde bezoekers behalve deze belasting nog „*sekere meetvissche*”¹⁵⁶), met het gevolg, dat de vreemde vissers Bergen-op-Zoom begonnen te mijden. De stad weet dreigend groter nadeel te voorkomen door tegen een erfelijke rente van 30 pond Brab. gr. het innegeld over te nemen (12 Juli 1439).

De inkomsten der kerk waren intussen door velerlei schenkingen vanwege de heer zo toegenomen, dat er in deze jaren twintig en meer priesters persoonlijk resideerden tegen een tiental geestelijken vroeger. De heer van Bergen tracht nu de enige patroon van de kerk te worden en Eugenius IV, menende, dat „*daerna soude volgen de luyster ende fraeyicheyt der selver kercke*”¹⁵⁷), stond dit toe, behoudens de goedkeuring van de abdis en het kapittel van Nyvele (25 Juli 1442)¹⁵⁸).

Reeds hier nog zo aan het begin van de door ons besproken tijd moeten we de geschiedenis van het kapittel eindigen, omdat de bouwstoffen ons niet in handen kwamen. We bezitten nog enkele gegevens over een hernieuwde strijd inzake de accijnzen en een daaruit gevolgde schorsing der kerkelijke bediening tussen de jaren 1480—1490, maar het mocht ons niet gelukken de sluier, die over deze twisten hangt, op te lichten¹⁵⁹).

¹⁵⁵ „ingelt” is het geld, dat de verkoper de stadsbeambte betaalt voor het innen van het geld, dat zijn visch of andere koopwaar heeft opgebracht (Mnl. Wdb. s.v.).

¹⁵⁶ „metevisch” is een vis van bepaalde omvang (maat), die als loon gegeven wordt. (Mnl. Wdb. s.v.).

¹⁵⁷ Collectie Cuypers, n. 41.

¹⁵⁸ Miraeus. Opera diplomatica IV, p. 65 en Brom, Archivalia in Italië, 1 n, n. 1606.

¹⁵⁹ Coll. Cuypers, n. 41.

De handel

Anders dan de nieuwe tijd kenden de Middeleeuwen een menigte van „wirtschaftliche” middelpunten, waar de handel zich voor langer of korter, maar beperkte tijd, samentrok. Dienovereenkomstig verschilden de middeleeuwse koopman zeer van de tegenwoordige en geleek het meest op onze rondreizende marktkooplieden : „*mercatores, qui de loco ad locum merces et necessaria deferre consueverunt*” ¹⁶⁰⁾ ¹⁶¹⁾.

Laken en specerijen waren hun voornaamste handelsartikelen. Onder de steden, waar de koopman zich in de 14^e eeuw van deze voorname verbruikswaaren kon voorzien, nam Brugge een allereerste plaats in. Daarbij vergeleken, speelde een stad als Bergen-op-Zoom in die dagen geen rol. Die positie dankte Brugge zeer zeker aan zijn ligging, maar niet minder aan de vele en belangrijke privilegiën, die het in de loop der jaren wist te verkrijgen. De voorrechten immers hadden een vèr strekkende betekenis in een tijd, die de vrije handel nog niet kende.

Hieraan zullen we het moeten toeschrijven, dat ons zo weinig berichten over de handel van Bergen-op-Zoom uit de jaren vóór ± 1440 zijn nagelaten, want handel bestond er zeker. Reeds in 1300 dreven inwoners lakenhandel met Pruisen ¹⁶²⁾ en 24 Mei 1337 worden ze door Eduard III van Engeland in bescherming genomen ¹⁶³⁾.

In de schaarste der gegevens bezitten we een graadmeter voor de geringe omvang der betrekkingen [van Bergen op Zoom] met het buitenland. Gaandeweg zouden echter de handelsverbindingen beter worden door twee allerbelangrijkste privileges, welke de stad

¹⁶⁰⁾ H.U.B. I, n. 692.

¹⁶¹⁾ handelaren, die gewend waren goederen en benodigdheden van plaats tot plaats te vervoeren.

¹⁶²⁾ H. U. B. III, n. 677 Al.

¹⁶³⁾ H.U.B. 11, n. 600 A.

omstreeks deze tijd verwierf en die de grondslag zouden worden van haar economische positie, toen Brugge zijn voorsprong verloor: 1 de tolvrijheid door Holland en Zeeland en 2 de twee vrije jaarmarkten.

In 1339 stond Willem, graaf van Henegouwen, Holland en Zeeland aan de poorters van Bergen toe, dat zij tolvrij zouden zijn in Holland en Zeeland, behalve voor de tollén van Geervliet en Stevermond ¹⁶⁴). Albrecht van Beieren breidde dit in 1395 uit tot alle tollén ¹⁶⁵). Hij stond toe aan Hendrik van Boutershem en de inwoners der stad, *„die nu syn ende naemaels wesen sullen, dat sy tholenvry varen sullen voerby alle onse tholenen van Hollant ende van Seelant ende alle wachthuysen de voirsz. tholenen toebehoirende met haren eyghenen goede”*. Vóór de inwoners echter van deze vrijheid gebruik mogen maken, moeten ze een half jaar poorter zijn en daarom zal het gerecht van de stad *„haer teecken ende tholenbrieve geven hairen medepoirteren ende medepoirtressen, daer sy op tholen vry waren sullen ende die vernieuwen alle jare op alle heylighe dach”*. Wanneer poorters van Bergen-op-Zoom tolbaar goed van anderen in hun schepen hebben, moeten ze dit aangeven ¹⁶⁶).

Dit voorrecht werd in de loop der 15e eeuw meermalen door de achtereenvolgende vorsten vernieuwd. Zo 22 Sept. 1444 door hertog Philips uit medelijden met de inwoners, die door de brand van hun stad in dat jaar zo geleden hadden ¹⁶⁷).

Wat de waarde van en dergelijke gunst was, kunnen we opmaken uit het misnoegen, daardoor in de betrokken gewesten verwekt.

¹⁶⁴ Rijksarchief 's-Hage. Commissie v. Breda, n. 327, f. 123. Stevermond is Strienemont ?

¹⁶⁵ t.a.p. f. 125vo.

¹⁶⁶ Stadsarchief B. o. Z. Priv. Boek C, f. 104—105.

¹⁶⁷ t.a.p. f. 105vo.

Philips de Goede vaardigt 11 Juni 1452 in Dendermonde een schrijven uit, waarbij hij toezegt, voortaan aan geen steden of personen buiten Holland, Zeeland en Friesland enige vrijdom of vermindering van tolrechten aan de tollers in die gewesten te verlenen, zoals dit vroeger met 's Bosch en Bergen-op-Zoom was geschied ¹⁶⁸).

Toen Maximiliaan en Maria Mei 1479 in Brugge vertoefden, vergunden ze aan Jan van Bergen wegens de grote diensten door hem aan Philips de Goede en Karel de Stoute bewezen „*in diverschen heuren oirlogen, strijden, bataillen, groote embassades in verre vremde landen ende anderssints in vele ende diversche manieren*” en ook ter wille van een som geld door Jan van Bergen betaald, dat de poorters van zijn stad tolvrij zullen zijn voor alle tollers van Holland en Zeeland. Ze zouden echter ten eeuwigden dage de wacht moeten onderhouden, die het tolkantoor van Iersekeroord, tegenover Bergen-op-Zoom gelegen, in de stad had ¹⁶⁹)

Ook nu weer is men in Holland over deze vrijgevigheid slecht te spreken en hoeveel meer men zich nu durfde veroorloven dan onder het strenge bestuur van Philips de Goede, zien we uit het optreden van de Rekenkamer in deze aangelegenheid. De Rekenkamer in Den Haag kreeg last de gegeven concessie te registreren. Zij weigerde dit te doen, zeggende, dat deze „*ghifte ende ottroy te breet sprekende ende van grooten begrype was gemaect buyten allen redelycken wegghen ende vormen diemen in sulcke ende gelycke brieven van ottroye gewoonelijcken geplogghen heeft te onderhouden*”. Verder werd er opgemerkt, dat nergens stond, welke som en aan wie deze gegeven was. Ze verzochten dat door andere bepalingen zou worden voorzien

¹⁶⁸ De Stoppelaar, Inventaris v.h. Oud-archief der stad Middelburg, n. 265. Van Limburg Brouwer, Boergoensche charters, 1428 1482, p. 103.

¹⁶⁹ Priv. Boek C, f. III.

in deze zaak, die hun „*tot grooten verdriete ende ongenuchte*” kwam. Maximiliaan wint dan hun advies in en besluit aan de gegeven vrijheid o.m. de volgende voorwaarden te verbinden.

De poorters van Bergen, die een half jaar binnen de vierschaar gewoond hebben, zijn tolvrij maar „*van alle goeden ende coopmanschepen, die de voirsz. poirters off poirterssen soudén moghen varen coopen in Gelrelant off boven de thollen van Gorinchem, Schoonhoven off van Heusden, opten stroom van de Rijn off van der Mase off oic aldaer van de lande laden soudén, twelc sy tot hier toe niet gedaen en hebben, die selve goeden gecomen van boven de hooghesten mercten als Coelen ende Wesel op die Rivieren van de Rijn, ende Venloe off Remunde op die Mase, dat sy daeroff thol geven sullen tenminsten op 't versche gelyck die andere bevryde steden in Hollant doen*”, tenzij ze onderweg reeds tol betaald hebben ¹⁷⁰).

De tollenaar in het wachthuis te Bergen-op-Zoom, de tolbewaarder en hun dienaren hebben vrijheid van accijns voor spijs en drank en de poortwachter van de Lievevrouwepoort zal tijdens de jaarmarkten de poort van elf tot twaalf mogen sluiten, opdat de tollenaars en hun personeel „*binnen dier ure huere maeltijt met vrede doen moghen*” ¹⁷¹).

Het medegedeelde maakt voldoende duidelijk, dat Bergen-op-Zoom in de tolvrijheid een voorrecht van grote waarde bezat. Was dit van betekenis voor de eigen handel naar buiten, nog meer belang voor de stad had het privilege der twee vrije jaarmarkten, omdat dit met de loop der jaren Bergen-op-Zoom maakte tot een centrum van handel, waar op geregelde tijden de kooplieden van heinde en verre samenkwamen, zeker ervan, daar kopers voor hun waren te vinden.

¹⁷⁰ t.a.p. f. 113 vlg

¹⁷¹ t.a.p. f. 116

Het geboortjaar der beide vrije markten ligt in het duister. Waarschijnlijk moeten we dit zoeken in de regeringsjaren van hertog Jan II van Brabant, die zoveel deed om de handel naar zijn hertogdom te leiden. In 1305 schonk hij aan de Engelsen en alle andere kooplieden een vrijbrief voor de handel in zijn landen, vooral voor Antwerpen en Bergen-op-Zoom ¹⁷²).

't Is niet onmogelijk, dat de jaarmarkten uit deze tijd dagtekenen. 12 April 1390 vergunde Johanna van Brabant aan de heer van Bergen-op-Zoom door geheel Brabant te mogen vervolgen de misdadigers, die een misdrijf begingen tegenover bezoekers der beide jaarmarkten of de marktvrede stoorden ¹⁷³). In zijn Groot Privilegie (9 Mei 1398) bepaalde ook Hendrik van Boutershem, dat de poorters twee vrije markten zouden hebben „*elken man te vaerene ende te keerne vrylick binnen onsen geheelen lande vertennacht* ¹⁷⁴) *voeren ende vertennacht nae ten tijden, dat sy voertijts gelegen hebben, uutgesteken van dootslage ende van gewedder schuld* ¹⁷⁵) *voer schepenen*” ¹⁷⁶).

Slechts de koopman van die tijd, die op zijn tochten steeds aan de grootste gevaren van plundering en doodslag bloot stond, kon de waarde van dit vrijgeleide naar haar juiste hoogte aanslaan. Het schonk hem een betrekkelijke mate van veiligheid op zijn reis naar de stad, die de voordelige gevolgen daarvan ruimschoots ondervond en

¹⁷² Mertens—Torfs, Geschiedenis v. Antwerpen, 11, p. 86.

¹⁷³ Rijksarchief 's Hage. Comm. v. Br., no. 1066.

¹⁷⁴ veertien nachten.

¹⁷⁵ Over „gewedde scout” en het „vadium”. Fockema Andreae, Oud. Ned. Burg. Recht, 11, p. 2—4.

¹⁷⁶ Priv. Boek C, f. 21vo.

haar rechten in deze zou weten te handhaven. Philips de Goede bevestigde 7 Aug. 1466 dit privilege ¹⁷⁷).

De bekrachtiging door Maximiliaan en Maria van Mei 1479 brengt ook nog enige bijzonderheden over de tijd en termijn der markten. De Paasmarkt begon op Witte Donderdag, de Koude- of St. Martinimarkt op Donderdag vóór Allerheiligen. De markten duurden een maand en konden 14 dagen verlengd worden. Vrijgeleide werd toegezegd aan ieder „*uutgenomen bekende schuit voer schepenen van Berghen bekend, daer aff men niet bevrijt wesen en zal*”. Niemand zal men voor „*eenighe schuit off civile saecken, hoedanich die wesen moghen*” doen gevangen nemen of last aandoen. Zo enige stad of staat daartegen misdoet, zal men zich kunnen wreken op goederen of personen van die stad of staat, aanwezig in Bergen ¹⁷⁸).

Keizer Frederik verleende een dergelijk privilege en bedreigde ieder, die daartegen zou misdoen, met een boete van 80 Mark goud en de keizerlijke ban. Hij stond bovendien 8 Oct. 1488 nog toe, dat de Koudemarkt tot Kerstmis kon verlengd worden. 't Was immers meermalen voorgekomen, dat de kooplieden „*door contrariewinden, vorsten ende tempeesten, die gemeynlick ten selven tyde gebeuren*” ¹⁷⁹) niet binnen de voorgeschreven tijd aanwezig konden zijn op de Koudemarkt. De verlenging van de termijn kwam daaraan tegemoet.

Hoe zeer deze privilegiën van het vrijgeleide aan de bezoekende kooplieden een veilige rechtsbasis verschaften, blijkt uit enige sententies door Maximiliaan geveld in geschillen tussen de stad en kooplieden. De eerste dagtekent van 26 Maart 1490 en is uitgesproken

¹⁷⁷ Priv. Boek C, f. 107 vlg.

¹⁷⁸ t.a.p. f. 108vo.

¹⁷⁹ t. a. p. f. 136vo.

te Antwerpen ¹⁸⁰). Frederik Hagelin had op de vrije markt te Bergen goederen van Hollandse kooplieden laten aanhouden wegens schulden van Staten en steden van Holland aan Maximiliaan. Augustijn van de Eynde, de schout van Bergen, kreeg op verzoek der kooplieden last aan Frederik Hagelin en Karel van de Vivere te bevelen de goederen niet te vervoeren. Een maand surséance werd toegestaan. De betrokken steden : Hoorn, Amsterdam, Haarlem, Delft en Leiden, lieten door hun afgevaardigden zeggen, dat het aanhouden der goederen formeel wel plaats vond, toen de marktvrijheid was geëindigd, maar de kooplieden hadden ze niet kunnen vervoeren „*by redenen van de vorste, die geweest hadde, dewelcke hier nyet en was schuldich tot eenighe achterdele te comene, maer waren de selve coopluden te achten alsenoch in de voorsz. vryheit van de merct zynde*”. Zij werden na dit betoog in het gelijk gesteld en het oordeel luidt, dat het arrest is „*tonrechte ende met quadere saecken gedaen*”.

Een ander vonnis betreft een rechtsgeding tussen de stad en de Spaanse koopman Alonse de la Groingue ¹⁸¹). Deze zei een vordering te hebben op de Engelse koopman Jan Heerne, die op de Koudemarkt van 1492 in Bergen was gekomen en van daar naar Antwerpen vertrok om een schuld te innen. Op last van de Spanjaard was Heerne toen bij Antwerpen gevangen genomen, maar hij zelf werd daarop door de schout van Bergen gevat. De la Groingue voerde aan, dat Heerne feitelijk te Middelburg woonde, zich aan zijn schulden wilde onttrekken en nu gebruik maakte van de marktvrijheid te Bergen-op-Zoom om naar Antwerpen te reizen. Dit kon toch niet de bedoeling van het privilege zijn, want Heerne was van plan uit Antwerpen naar

¹⁸⁰ Priv. Boek C, f. 151vo.

¹⁸¹ t.a.p. f. 155 vlg.

Mechelen te gaan en daarna naar huis te trekken, zonder dus op de markt van Bergen te komen.

De stad antwoordde, dat het haar onverschillig was, of Heerne schulden had, ja dan neen, voortvluchtig was of niet, maar hij „*in ende totter voirsz. merckt ende duerende der vriheyte der selver comen was*”.... „*huer voirsz. privilegiën disponeerden van eenen jegelycken onverscheyden van wat state oft condiciën dat hy ware*”. Zij betoogde verder, dat ze sinds jaren was „*in vredelycker possessien van alle voervluchtige personen tontfanghen ende die te bevryen van allen schulden ende civilen saecken duerende der voirsz. vryheit*”. Ook al zou Jan Heerne niet van plan geweest zijn naar Bergen terug te keren, dan nog kon het optreden van de la Groingue er niet door. Klagere bezat het recht „*die coopliden uuyter voirsz. mercten treckende ende hen absenterende huer saecken ende negociacien doende ende wederom in de selve mercten comende te bevryen alsoo wel binnen de tyde van huerer absencien als die wyle, dat zy in de voirsz. mercten persoonlijk waren*”. De uitspraak ook in deze zaak was gunstig voor de stad en Jan Heerne werd vrijgelaten. De vrijheid der jaarmarkten bleef ongeschonden.

Het was wel nodig de rechten van het vrijgeleide zo hoog te houden, want de jaarmarkten begonnen minder te worden. Met het einde van de overgangstijd tussen de middeleeuwse stapelpolitiek en de nieuwe vrij handelsdenkbeelden komt ook langzaam het einde van de betekenis, die Bergen-op-Zoom als handelsplaats bezat.

Gelijk de verzanding van het Zwin zich liet gevoelen in een tijd, dat Brugge niet meer paste in het nieuwe economische leven, zo verhaast nu de verandering in de toestand der Scheldestromen de achteruitgang van Bergen-op-Zoom, dat voor de vrije handel geen waarde had,

daar een achterland ontbrak: nooit zou het als Antwerpen een plaats kunnen worden waar men voortdurend ruilhandel dreef.

In de overgangstijd had het gesteund op vele nieuwe gunstige bepalingen voor Engelsen en Hanzeaten ¹⁸²), die het naar Antwerps voorbeeld vaststelde. Daarnaast had de oude stapelinrichting in de latere jaren nog voordeel opgeleverd, want sinds 1480 was Bergen-op-Zoom stapel van Engels laken. De Engelsen mochten met hun laken niet in Vlaanderen komen en hadden daarom na een kort verblijf in het ongezonde Middelburg de Scheldestreken gezocht.

De Kamper Kogge is een reconstructie van een wrak uit 1336 dat gevonden is in de Flevopolder. Dit type schip werd geïntroduceerd door de Hanze om goederen te vervoeren.

¹⁸² Kooplieden uit de [Hanzesteden](#). [Hanze](#)

De stapelpolitiek had echter haar vroegere betekenis verloren. De pogingen om de Brugse stapel in zijn voormalig aanzien te herstellen ¹⁸³⁾ werden 14 Jan. 1501 maar opgegeven, toen Philips de Schoone het stapelverdrag voor Hollanders en Zeeuwen buiten werking stelde. Voor Middelburg had in de loop der 15^e eeuw het transito-verkeer de oude stapelhandel langzaam aan verdrongen ¹⁸⁴⁾.

Onder Hendrik VII begon de emancipatie van de Engelse handel (sinds '85). De stapelcompagnie ruimt ook hier ten slotte het veld voor de organisatie der Merchant Adventurers ¹⁸⁵⁾. De toenemende decentralisatie van de handel had het Hanzestelsel ondermijnd.

De stapel van Engels laken te Bergen-op-Zoom werd ook voortdurend ontdoken. Reeds in de oorlog tussen Engeland en de Hanze (1469 — 1474) waren de Hollanders begonnen met rechtstreeks op de Oostzeelanden lakenhandel te drijven. Leiden verzette zich sterk tegen de bepaling van de Lübecker dagvaart (24 Aug. 1470), dat Hollands laken eerst te Brugge ter stapel moest gebracht worden „*edder in de vryghmarkede to Antwerpen edder to Berghen uppe de Zoem in de wintermarket uppe Martini*”, en bij de vrede van Utrecht (1474) liet de Hanze de stapeldwang varen ¹⁸⁶⁾.

Met ander laken werd de stapel veeltijds ontdoken. Te Middelburg werden in later jaren vaak Engels laken aangebracht, zonder dat het eerst in Bergen-op-Zoom ter stapel geweest en de verschuldigde rechten betaald waren ¹⁸⁷⁾.

¹⁸³⁾ Poelman, Bronnen tot de Geschiedenis v.d. Oostzeehandel, n. 2420, a°. 24 Aug. 1470; H.U.B. XI, n. 150, a°. 1487, Aug. 21.

¹⁸⁴⁾ Sneller, Walcheren in de 15e eeuw.

¹⁸⁵⁾ Te Lintum, De Merchant Adventurers in de Nederlanden, p. 14—16.

¹⁸⁶⁾ Blok. Een Hollandsche stad, 11, p. 236.

¹⁸⁷⁾ De Stoppelaar, Inventaris, n. 724 en 727,

Ook voor Bergen-op-Zoom ging het belang van de stapel verloren en de stad ondervond de gevolgen van de verandering der tijden. Reeds in 1494 horen we de moeilijkheden weerklinken in de bewoordingen, waarmee maatregelen worden aangekondigd om „*de neeringhe ende negociacie, waerop de voorsz. Stadt huer alleen onderhouden moet.... die in en drooghe zavelachtich ende onvruchtbarich Lant gelegen is, geen andere onderhoud hebbende dan alleen van de coopmanschappen*” op te houden ¹⁸⁸).

De „*Intercursus Magnus*” van 1496, die een bijna volkomen handelsvrijheid tussen Engeland en de Nederlanden behelsde, was dan ook slechts de officiële erkenning van reeds bestaande gebruiken. Hiermede houdt verband de verplaatsing van de Engelse lakenstapel uit Bergen-op-Zoom naar Antwerpen (4 Nov. 1497). We hebben ons dit niet zo te denken, dat nu in Antwerpen de verouderde stapelpolitiek werd voortgezet, maar het was de officiële erkenning van het feit, dat Antwerpen ook in deze tak van handel de eerste plaats had bemachtigd.

De markten van Bergen-op-Zoom verlopen. De heer en zijn stad verzoeken aan Philips de Schoone de verlengtijd der markten te veranderen, daar ze anders teniet gingen. Alleen in een tijd, dat er werkelijk een achteruitgang te bespeuren valt, zal men in deze geest om een verandering van de verlengtijd verzoeken, die sinds 1488 steeds voldaan had. 3 Nov. 1501 staat Philips dan toe, dat de Koudemarkt 9 en de Paasmarkt 5 weken zal duren ¹⁸⁹).

In de komende jaren houdt Bergen-op-Zoom wel vast aan de concurrentiestrijd met Antwerpen — het gaf nog 16 Mei 1519 aan de Engelsen uitgebreide privileges om hen op dezelfde voet te stellen als

¹⁸⁸ Privilegie Boek C, f. 134—134vo.

¹⁸⁹ t.a.p. f. 136vo.

in Antwerpen — de Engelsen laten, ook al om Antwerpen tot nog meer concessies te nopen, de oude route niet terstond varen, maar de handel in Bergen-op-Zoom gaat steeds meer achteruit.

Omstreeks 1534 is er een groot verloop; want als burgemeesters en schepenen 10 Nov. 1546 de financiën van het St. Jansgilde hebben onderzocht, merken ze op, dat men 10 à 12 jaren geleden aan kooplui uit Thorout de kapel van O. L. Vrouwe placht te verhuren „*daervan zedert de voors. tijt overmits de faulte van der mercten alhier, nyet eenen stuyver profijts af en compt*” ¹⁹⁰).

Hoe treurig het met de handel gesteld was, komt ook in 1555 tot uiting op een vergadering in het stadhuis, waar gesproken wordt naar aanleiding van „*die groote desolatie, aermoede ende onderganck onser stede van Berghen*” ¹⁹¹).

Ofschoon uit alle streken van Westelijk Europa bezoekers van de markten kwamen opdagen, zullen we Fransen, Bretons, Spanjaarden, Italianen, Portugezen e.a. buiten beschouwing laten en ons alleen bezighouden met de voornaamste kooplieden: Engelsen en Hanzeaten.

Onder dezen gingen de Engelsen, die op de Scheldesteden waren aangewezen, vooraan. „*Kenliken is, dat die tollē van Yrzickeroirt hangt anden vier marcten tot Antwerpen ende tot Bergen anden Zoom; ende sonderlinge anden Engelschen coepman*” (1415/16) ¹⁹²). De tol van Iersekeroord beheerste de vaarweg van Antwerpen naar de zee en naar het Noorden. De tollijsten, door dit kantoor gehouden, kunnen ons dus enig overzicht geven van de nationaliteit en de aard der

¹⁹⁰ Stadsarchief B.O.Z. Procuratiën en Certificatiën, n. 257, aangehaald Coll. Cuypers n. 44.

¹⁹¹ Priv. Boek C. f. 91'—92.

¹⁹² Sneller, Walcheren in de 15e eeuw. p. 17.

voorbij gevaren schepen. Enig overzicht, want dergelijke lijsten bezitten niet geheel en al waarde als historische bron „De administratieve controle was destijds nog zeer onvolkomen, en de integriteit der ambtenaren niet boven verdenking, zodat er veel aan de landsheerlijke tol en daarmee aan onze waarneming onttrokken bleef. Daarenboven was er bij het Middeleeuwse belastingwezen zo weinig uniformiteit, en waren er immer zoveel geprivilegeerden en vrijgestelden”¹⁹³). De totaal-indruk kan ons hier echter van dienst zijn en stemt overeen met het oordeel uit de aanvang der 15^e eeuw, dat de Engelse kooplieden de voornaamste handelaars in de Scheldesteden waren.

Merchants Adventurers

In de 14^e eeuw waren de Britse eilanden nog zeer achterlijk en bepaalden zich tot de uitvoer van ruw materiaal, in de eerste plaats wol. De voornaamste exporteurs waren de Hanzeaten, maar naast deze namen toch ook Engelsen aan de uitvoer deel.

Dat waren de „Merchants of the Staple”, verenigd in een officiële koninklijke compagnie, die de wol sinds het midden der 14de eeuw naar de stapel te Calais uitvoerde. Omstreeks dezelfde tijd echter begon in Engeland zich ook de inlandse lakenindustrie te ontwikkelen, die in de loop der 15^e eeuw aan de Engelse handelaar zijn voornaamste export-artikel zal leveren en de grote concurrent wordt van de Vlaamse [lakenindustrie]. Het laken werd onafgewerkt verzonden om in de Nederlanden gevold, geverfd, geschoren en geperst te worden.

Van deze verzending maakte het particulier initiatief zich meester: de **Merchant Adventurers**. De taak de handel buiten de stapel te organiseren en uit te breiden was niet het werk der „staplers”, maar

¹⁹³ Sneller, t.a.p. p. 31.

der Merchant Adventurers, de wagende kooplieden. Iedere zeevarende, niet-stapelkoopman was een Merchant Adventurer. In de 15^e eeuw zijn ze verenigd in een „Fellowship”, die veel voordelen wist te verkrijgen.

Reeds in 1407 had Hendrik IV aan alle Merchant Adventurers de vergunning verleend om zich op een of andere plaats te concentreren en daar een gouverneur te kiezen, die als advocaat voor de belangen der kooplieden zou optreden en tevens recht zou spreken bij onderlinge geschillen. De corporatie was slechts los verbonden. De gouverneur, de gehoorzaamheid aan zijn verordeningen, de plicht tot bijdragen voor zijn onderhoud waren de enige uitwendige banden. De behoefte aan bescherming was een innerlijke band ¹⁹⁴).

Dit was waarschijnlijk ook de grondslag van de „court” der Engelse kooplieden in Bergen-op-Zoom ¹⁹⁵). In een rijk als het Bourgondische, samengesteld uit staten, wier belangen in menig opzicht lijnrecht tegenover elkander stonden, was het voor de betrokken regering zeer moeilijk een vast richtsnoer in de politiek aan te leggen. Terwijl de Vlaamse industrie bescherming, dus wering van de Engelse lakenimport, vroeg, riepen Brabant en Holland om vrijheid van handel.

Sinds de vrede van Atrecht (1435) was de verhouding tot Frankrijk in gunstige zin geregeld en kwam de naijver tegen Engeland weer boven, ja gaf tot een oorlog aanleiding. Deze jaren brachten dan ook enige malen een algeheel verbod tegen de invoer van Engels laken en garen. Haar eerste maatregelen nam de Bourgondische regering in 1434 en ze werden 9 Juni 1445 en 12 Jan. 1447 vernieuwd.

Hoe weinig systeem echter in deze politiek zat, bewijst het voorrecht door Philips de Goede na het herstel van de vrede in 1444

¹⁹⁴ Schanz, Englische Handelspolitik, I, p. 339.

¹⁹⁵ Te Lintum, t.a.p. p. 9.

aan de Adventurers gegeven, dat voor hen een groot voordeel was: bij smokkelarij zouden hun goederen nooit verbeurd verklaard worden, maar ze zouden hoogstens gestraft kunnen worden met een viervoudige betaling der verschuldigde rechten. Dit ontnam natuurlijk aan de verbodsbepalingen alle kracht ¹⁹⁶).

De commerciële verhouding tussen de beide rijken aan weerszijden van de Noordzee was overigens nog al eens aan wisseling onderhevig. Toen de Engelsen Mei 1449 een grote vloot, op weg naar de baai van Bourgneuf, hadden aangehouden, beantwoordden de benadeelde machten, o.a. Bourgondië, deze gewelddaad met de gevangenneming van de Engelsen in hun gebied ¹⁹⁷).

In 1452 stond Philips de Goede de verkoop van Engels laken weer toe in Antwerpen en 1457 sloten Engeland en Bourgondië een negenjarige stilstand en verlengden hun verdragen omtrent de „*intercursus*” tot 1 Nov. 1463.

Ondertussen was in Engeland de verschrikkelijke Rozenoorlog uitgebroken (1455), die het land 30 jaren lang zou teisteren en zijn macht naar buiten zo zeer verzwakken. Geholpen door de graaf van Warwick was het Eduard van York gelukt zich 4 Maart 1461 tot koning te doen uitroepen. Hij moest steunen op de elementen, die de vreemden vijandig waren. In het voorjaar van 1463 besloot het Parlement met het oog op de 1 November verlopende *Intercursus* dan ook tot een aantal handelspolitieke verordeningen, duidelijk tegen Bourgondië gericht (April-Juni 1463). Aan alle vreemdelingen werd verboden na 24 Juni wol en wolvellen uit te voeren. De wol mocht alleen naar de stapel in Calais worden gevoerd en moest met baar geld

¹⁹⁶ Te Lintum, t.a.p. p. 11 noot.

¹⁹⁷ Daenell, Die Blütezeit der deutschen Hanse, 11, p. 22.

betaald worden. De Engelsen mochten van dien datum af geen vreemde schepen meer bevrachten ¹⁹⁸).

De Intercursus was tot 1 Nov. 1464 verlengd, maar reeds 26 Oct. van dat jaar verbande Philips de Goede alle Engels wollen laken en garens uit al zijn landen. Het verbod van 1434 werd woordelijk herhaald. Het Parlement beantwoordde dit weer met 21 Jan. 1465 de invoer van alle producten behalve levensmiddelen uit de Bourgondische landen te verbieden. De Engelsen konden echter niet zonder die toevoer en daarom werd een uitzondering gemaakt voor de Hanzeaten.

Voor de Merchant Adventurers was dit een zeer zware tijd. Zij moesten onder leiding van William Caxton hun heil zoeken buiten de Bourgondische staat en verhuisden toen naar Utrecht.

Met de verbetering in de Engels-Bourgondische verhouding na de dood van Philips de Goede (15 Juni 1467) komt er ook voor hen een wending ten gunste. Zij keren weer terug naar Antwerpen.

De vriendschappelijke verstandhouding tussen Engeland en Bourgondië, met de regering van Karel de Stoute begonnen, wordt door zijn huwelijk met Margaretha van York bezegeld (1468).

Toch brak de bloeitijd der Merchants nog niet aan, daar de Engelse regering bij de hopeloze verwarring in het eigen land hun geen steun kon verlenen. Koning Eduard IV had juist de hulp nodig van hun twee grootste vijanden. Eerst bracht Warwick, gouverneur van Calais, hem op de troon en naderhand kon hij de kroon slechts herwinnen met de bijstand der Hanze, die daarvoor bij de vrede van Utrecht (1474) met belangrijke voordelen moest beloond worden.

¹⁹⁸ W. Stein, Die Merchant Adventurers in Utrecht, 1464—1467, H.G. 1899, p. 180.

Ondertussen speelden de Merchants de naijver van Antwerpen en Bergen-op Zoom tegen elkaar uit en wisten zo toch grote voorrechten te verkrijgen, totdat in de eerste Tudor, Hendrik VII, hun ijverige begunstiger op de Engelse troon kwam.

Terwijl we over het leven der Engelsen in Bergen-op-Zoom vóór dien geen berichten bezitten en ons aan de hand van het algemeen politiek overzicht alleen oppervlakkig kunnen voorstellen, hoe de Engelse handel op Bergen-op-Zoom onder de invloed moet gestaan hebben van de verschillende verbodsbepalingen door Philips de Goede uitgevaardigd die echter weer door de smokkelhandel voor een deel teniet gedaan werden hebben we in de privileges door de heer en de stad in 1469, 1470 en 1480 aan de Engelsen geschonken, de beschikking over gegevens, die voor de volgende jaren de Engelsen handel in Bergen-op-Zoom belichten.

Daar de voorrechten, die de Engelsen reeds in Antwerpen bezaten, sterk op deze privileges hebben ingewerkt en in die navolging ook weer uitkomt, hoe Bergen-op-Zoom in de concurrentiestrijd de zwakkere is, delen we hier een en ander mede over de positie der Merchant-Adventurers in Antwerpen.

Door hertog Jan II, die op vriendschappelijke voet stond met Eduard I van Engeland, waren de Engelsen in de aanvang der 14de eeuw ruim begiftigd voor hun verkeer in Brabant ¹⁹⁹). Ze verkregen vrijgeleide voor hen zelf, hun dienaren en goederen door heel zijn land. De Engelsen, die in Antwerpen zaten, zagen zich bovendien nog bevoorrecht, doordat ze voor ieder schip met welke goederen ook geladen en langs Bergen-op-Zoom opkomend slechts 4 oude zwarte tornoozen hadden te betalen ²⁰⁰). Dit was het begin van de

¹⁹⁹ M Mertens—Torfs, t.a.p., p. 86.ertens.—Torfs, Geschiedenis van Antwerpen, 11, p. 79; H.U., B. 11. n. 72.

²⁰⁰

bevoordeelde positie, die de Engelsen zich daar zouden weten te verwerven.

Toen het gehele Engelse koopmansgilde in 1444 uit Middelburg naar Antwerpen trok, waren belangrijke voorrechten in [het voor-] uitzicht gesteld. Voor de stad betekende deze komst de grondslag van haar toekomstige grootheid: het zwaartepunt van de Engels-Nederlandse handel lag van nu af in Antwerpen.

Philips de Goede bevoordeelde gaarne een stad, die toonde zich te kunnen aanpassen aan de nieuwe economische eisen en zulk een aanzienlijke hulpbron voor hem was. 't Was dan ook in het belang van de Antwerpse handel, dat het verbod van de invoer van Engels laken 6 Aug. 1446 voor deze stad werd opgeheven. Door hetzelfde privilege werden de Engelsen van alle accijnzen vrijgesteld, verkregen een liberale tolbehandeling en een snelle goed geregelde rechtspraak.

De naleving was echter niet zeer stipt, want in 1449 begonnen de Engelsen hevig te klagen over de tollenaars, wegers, kruiers en accijnsmeesters. Het geschil zou duren tot 8 April 1458, toen het met medewerking van Jan van Bergen, werd beslecht ²⁰¹). De Engelsen lieten weten, dat ze niet naar de Antwerpse Bamismarkt (10 Oct.) zouden komen. Toen vaardigde Philips de Goede 21 Aug. 1450 een order uit, waarbij aan ingezetenen en vreemdelingen de handel met de Engelsen elders dan te Antwerpen werd verboden en wel tot 40 dagen na de jaarmarkt.

De Engelsen kwamen er tegen op, dat hun laken in elk geval moest worden uitgevoerd. De Hertog stond alsdan 15 April 1452 toe, dat Engels laken, te Antwerpen verkocht, ook naar het binnenland mocht verzonden worden ²⁰²). Ter bescherming van de inlandse industrie

²⁰¹ Verachter, Inventaire des anciens chartes et privileges d'Anvers, no. CCCCXLVIII.

²⁰² Mertens—Torfs, III, p. 204 vlgg.

mocht ingevoerd laken tot nog toe niet voor binnenlands gebruik verkocht worden. Het werd aangebracht op de Nederlandse markten, waar de Hanzeaten het kwamen kopen om naar de Oostzeelanden te verschepen. Voor de handel had dus de nieuwe beschikking groot nut, maar voor de industrie was het een gevoelige klap.

Dit privilege duurde 12 jaar, maar 3 Nov. 1464 werd weer afgekondigd, dat alle Engels laken, welke men in Vlaanderen en Brabant zou brengen, openbaar verbrand zou worden. Kopers en verkopers verbeurden voor ieder stuk laken een boete van 50 pond.

Het liberale voorbeeld, door Antwerpen gegeven, werd wegens het succes door Bergen-op-Zoom gevolgd ²⁰³). De steden wedijverden onder elkaar om de Engelse kooplieden binnen haar muren vast te houden. Aan de bevoorrechte positie van de Engelsen in Antwerpen lag het privilege van 6 Aug. 1446 ten grondslag en dit diende tot vooroorkonde (voorbeeld) van de privileges, die hun in Bergen-op-Zoom werden geschonken. Bij charter van 17 Sept. 1469 werden aan hen hier dezelfde voorrechten toegestaan, als ze in Antwerpen gekregen hadden van de Hertog en de stad. „*In alle alsulcker manieren ende vormen als hen by de voorsz. onsen Gn. Heere ende der Stadt voorsz. verleent is ende nae de teneure van de brieven hen van deze daerop gemaect ende gegeven. Ende als van eenighen anderen pointen by de voorsz. vander nacen begeert, daeroff de voorsz. brieven gheen mencie en maecken, sal hen die willicoren ende consenteren nae dinhout vander instructien ende begeerten by hen overgegeven.... staende altoos dien artykel aengaende de assysen van alsulcken drancke als zy bijnnen Berghen bringhen sullen*” ²⁰⁴).

²⁰³ Schanz, Ip. 9—lo.

²⁰⁴ Priv. Boek C, f. 242.

Dit laatste schijnt te slaan op een overeenkomst van 1445, dat de Engelsen alleen wijn en bier voor eigen gebruik zonder accijns in de stad mogen brengen. Wanneer ze de dranken echter in het klein willen verkopen, moeten ze de verschuldigde rechten betalen.

De hoofdbepalingen van het geschonken privilege zijn de volgende ²⁰⁵):

- De Engelsen mogen vrij gaan en komen, betalende hun geleide gelijk ze gewoon zijn.
- Alleen voor eigen schuld en misdaad mogen ze gearresteerd worden en ze waren dus niet verantwoordelijk voor de daden van landgenoten.
- Wanneer de beschuldigde een goede borg heeft, mag men hem voor civiele zaken niet gevangen zetten.
- Om valse aanklacht te weren, worden bij beschuldiging van enige criminele misdaad, zowel de aangeklaagde als de aanklager gevangen gehouden.
- Bij doodstraf zullen de heer en zijn officieren slechts hebben, wat er overblijft na betaling der schulden.
- Gestolen goederen mogen de Engelsen terugeisen „*opdat (= mits) sy nyet vercocht noch verandert en zyn op de openbaer merct, daermen alsulcke goeden gewoonelick is te vercoopene*” ²⁰⁶). De officier is verplicht „*geringe (= snelle) justitie te ministreren ende te doene*”. Uitgezonderd zijn de goederen in en openbare oorlog buitgemaakt.

²⁰⁵ Priv. Boek C, f. 225 vlg. en Schanz, 11, p. 170 vlg. 6

²⁰⁶ Priv. Boek C, f. 227.

- Indien een of meerdere Engelse kooplieden zich zouden verzetten tegen de gouverneur der natie, dan zullen de heer van Bergen-op-Zoom en zijn dienaren de gouverneur hulp verlenen.
- Om aan de kooplieden zekerheid te verschaffen, dat de gewichten in de waag vermeerderd noch verminderd worden, krijgen de consuls exemplaren van 50 en 100 pond in bewaring, waarmee ze het waaggewicht kunnen controleren.
- De accijnzen, voor de verschillende soorten van laken te betalen, worden vastgesteld.

In tegenstelling met de middeleeuwse stadspolitiek die een uitbuiting van de vreemdeling-koopman ten behoeve der eigen bevolking beoogde, zien we hier dus de Engelsen in bescherming genomen. Het handelsverkeer van vreemdelingen onderling was volgens het middeleeuws gastenrecht niet toegestaan. Zij moesten zich daarbij bedienen van makelaars, meestal herbergiers zodat de koop en verkoop voor de stadsbewoners baten opleverden. Waarschijnlijk waren ook hier misbruiken ingeslopen, zodat de makelaars de vreemdelingen lieten betalen voor diensten, die ze niet bewezen hadden. Vandaar de verordening: „*Geen makelaar van coopmanschappen zal eenig geld mogen hebben van de voorsz. coopluden, dan alleen die de goidspenninck gegeven hadde off selve personelic by der coopmanschap geweest heeft*” ²⁰⁷). Deze godspenning was een geldelijke gift, die men bij het afsluiten van een koop voor een weldadig doel schonk.

Bij herroeping der voorrechten zouden ze toch nog 40 dagen van kracht blijven „*loop hebbende tot 40 dagen nae d’expiratie ende revocatie van het entrecours*” ook in geval van oorlog met de Engelse

²⁰⁷ Privilegie-Boek C, f. 227vo.

koning. Ze zullen dan vrij met hun goederen mogen vertrekken, gedurende 40 dagen onmiddellijk na de dag der oorlogsverklaring ²⁰⁸).

Door zijn vereniging van nieuwe gedachten met oude gewoonten is dit privilege een merkwaardig exemplaar uit de overgangstijd van de middeleeuwse stapelpolitiek waarmee nauw is verbonden het gastenrecht tot de vrije handel.

Op 15 Oct. 1471 sloten de bewoners van de H. Geeststraat en Gasthuisstraat ²⁰⁹) met de Engelsen een verdrag over de „vloeren, cameran ende fauten” ²¹⁰). De kooplieden huren ze voor de twee jaarmarkten, behalve wanneer ze niet over kunnen komen en de ingezetenen daarvan op tijd bericht krijgen. De courtmeester belooft in naam van de natie de genoemde plaatsen niet te veranderen. Er worden 54 huizen verhuurd, waarvan de prijzen voor de Koudemarkt hoger zijn dan voor de Paasmarkt ²¹¹).

Hoe zeer Bergen-op-Zoom er op uit was het verblijf in de stad voor de Engelsen zo aangenaam mogelijk te maken, vinden we neergelegd in het privilege 18 Oct. 1480 geschonken ²¹²).

- Voor de kooplieden van de Engelse natie zal altijd goed recht moeten gedaan worden.
- Aan getuigen, door Engelsen in zaken aangebracht, zal evenveel geloof gehecht worden als aan de eigen burgers.

²⁰⁸ t.a.p. f229.

²⁰⁹ Thans Engelsestraat resp Blauwehandstraat

²¹⁰ faute = kelder. Vgl. Mnl. Wdb. s.v. voute.

²¹¹ Stadsarchief, B.o.Z., Ordonnantiën (1442—1520), Lade F, f. 254vo.

²¹² Priv. Boek C, f. 230vo vlg.

- Niemand, die niet van deze natie is, mag in de Engelse straat te koop bieden.
- Van de goederen door hen gedurende de jaarmarkten gekocht, die in de waag moeten gewogen worden, betalen zij niets aan de heer. 't Is voldoende, dat zij den zgn. „uuytslach” ²¹³) geven, waarvoor de goederen moeten worden weggevoerd.
- Voor verkochte waren betalen ze het gehele weeggeld zonder „uuytslag”, dat de koper moet voldoen.
- De Engelsen moeten bij het wegen vlug en snel bediend worden. Andere kooplieden, die van de Engelsen kopen, zijn echter niet vrij van het weeggeld.
- Wie van deze voordelen wil genieten, moet met papieren kunnen bewijzen, dat hij in de Engelse natie is opgenomen. Bedrog wordt gestraft met een boete van 3 ponden Vlaams, die, telkens voor een derde, aan de heer, de stad en de natie komen.
- De Bergse schippers, die goederen van Engelsen innemen om ze te vervoeren naar Engelse schepen in Zeeland, kunnen ze slechts in eigen vaartuigen overbrengen, moeten deze goederen in de holte van hun schip opbergen en eventuele schade vergoeden. De prijs wordt voorgeschreven.
- Vijf of zes rolwagentjes moeten dadelijk gereed gemaakt worden om de waren der Engelsen naar hun huizen te transporteren. Zij worden tegen de gewone prijs het eerst geholpen.
- De plaatsen aan de kaai buiten de kalkoven zullen voor het lossen en laden der schepen in orde en droog gehouden worden. Andere schepen moeten voor Engelse ruimte maken.

²¹³ „uteslach” is het recht, dat geheven wordt van waren buiten de stad verkocht, vgl. Mnl. Wdb. s.v.

- Als iemand op verzoek van de gouverneur der Engelse natie door een stadsofficier is gearresteerd, zal deze hem niet kunnen vrijlaten zonder toestemming van de Engelse gouverneur. De officier is met zijn persoon aansprakelijk.
- Op de bezittingen, door een bastaard bij zijn dood in Bergen nagelaten, zal de heer niet meer recht hebben dan wanneer de overleden koopman wettig geboren was.
- Als de Hertog het stapelgoed, dat in de Calaisstapel behoort en daar niet geweest is wat „*verkenen*” ²¹⁴) wordt genoemd, voor verbeurd verklaart, zal de heer van Bergen dit bevel uitvoeren, mits het tijdig komt.
- Er zal een straat aangelegd worden van de H. Geeststraat, waar de Engelsen hun laken te koop bieden, naar de Huidenmarkt en over de Grebbe zal men een brug slaan ²¹⁵).
- Op de markt nabij het huis „de Keerse” krijgen de linnenvouwers een plaats om een huisje op te richten, dat ze na afloop der markten weer moeten opruimen.
- Wie van de Engelsen laken koopt, heeft geen aanspraak op schadeloosstelling, als deze te kort zijn, tenzij over de lengte uitdrukkelijk gesproken is. Alleen beëdigde vouwers en meters mogen de Engelsen helpen.
- De stad heeft van de heer een huis gekocht, „*gestaen aldernaest de Raethuyse aen de merct geheeten Leeuwenborch*” ²¹⁶); dit wordt aan de gouverneur en kooplieden in eeuwig bezit gegeven, vrij van

²¹⁴ Mol. Wdb. s. v.

²¹⁵ De Nieuwstraat is een verbinding tussen de Engelsestraat en het (huidige) Catharinaplein (eerder Huidenmarkt en Vischmarkt)

²¹⁶ Leeuwenborch maakt thans deel uit van het stadhuis. Daartoe verhuisden de Engelsen naar een pand in de H. Geeststraat.

alle lasten. Ze mogen huis en erf niet verkopen of bezwaren. Het huis bij de St. Jacobskapel op de Huidenmarkt, dat de Engelsen vroeger gekregen hadden, geven ze aan de stad terug.

Was deze sterke bevoorrechting der Engelsen het loon, waarmee de stad de toewijzing van de stapel moest betalen? Na 1480 mochten „*alle manyeren van ingelsche lakenen, kerseyen, sanctoenen ende vriesche lakenen, comende uut Ingelant, Yerlant ende Scotlant*” alleen vervoerd worden naar Bergen-op-Zoom „*als tot hoiren rechten stapel*”²¹⁷).

Natuurlijk werd dit voorschrift door de smokkelhandel wel ontdoken, maar de stad heeft er zeker profijt van gehad. Juist in de komende jaren, [tijdens] de regering van Hendrik VII, gaat de Engelse lakenindustrie, dank zij protectionistische maatregelen, met reuzenschreden vooruit. De wol- en wolvel-exporttol werd met benutting van de hiertoe voortreffelijke stapelinrichting snel verhoogd, de lakentol bleef op de vroegere lage stand. Ten tijde van Hendrik VII bedroeg de woltol voor stapelkooplieden ± 33 %, voor niet-stapelkooplieden 70 % van de waarde; de lakentol daarentegen voor Engelsen en Hazenaten niet geheel 2 % en voor vreemden niet geheel 8% van de waarde.

De Engelse lakenindustrie kreeg hierdoor een ontzaglijke voorsprong op de industrieën in de naburige landen. Deze, vooral de Nederlandse, zagen zich dan ook steeds meer genoodzaakt andere dan Engelse, dus mindere kwaliteit, wol te verwerken²¹⁸). De handel daarentegen profiteerde ervan. De politieke vriendschap tussen Engeland en Bourgondië kwam ook de Brabantse handel ten goede.

²¹⁷ Sneller, Walcheren in de 15e eeuw, p. 128.

²¹⁸ Schanz, Englische Handelspolitiek, I, p. 440—441.

Kort na 1490 wordt de verhouding weer minder goed, doordat Margaretha van York, weduwe van Karel de Stoute, de pretendent Perkin Warbeck steunde, die zich voor een afstammeling van het huis York uitgaf en tegen Hendrik VII opstond.

De koning verbiedt dan 18 Sept. 1493 alle verkeer met de Nederlanden en beveelt 4 April 1494 aan de Mayor van Calais terstond de proclamatie af te kondigen over de vrije markt aldaar, die van 15 April—15 Juli en 15 Sept.—15 Dec. zal duren en aan de bezoekers dezelfde rechten als die van Antwerpen, Bergen-op-Zoom en andere plaatsen in het land van de Hertog van Bourgondië zal toestaan ²¹⁹). Philips de Schoone verbood toen 8 April de invoer van Engels laken en twee jaren lang zuchtten de beide volkeren onder dit ophouden der handelsbetrekkingen. Alleen de Hanzeaten voerden nog uit en in.

De Nederlanders leden er zwaar onder, daar ze de Engelse grondstoffen misten. Op verzoek der kooplieden zocht de Aartshertog echter toenadering en 24 Febr. 1496 kwam de [*Intercursus*](#) tot stand, die „*Magnus*” werd genoemd.

Het Schot

Dank zij het omvangrijke materiaal uit de Hanzearchieven aan het licht gebracht, kunnen we ons van het handelsbedrijf der Hanze-kooplui in deze streken een nog betere voorstelling vormen dan van dat der Engelsen mogelijk was. Onder de Duitse kooplieden, die bij de handel in de Scheldesteden betrokken waren, gingen de Keulenaars door de intensiteit van hun betrekkingen vooraan. De innerlijke kloof, door belangenverschil ontstaan, die hen, de eersten onder de Westerse Hanzen, scheidde van de Oosterlingen, de Hanzen uit de

²¹⁹ H.U.B. XI, n. 729

Oostzeesteden, bleek naar buiten in de strijd om het schot op de Brabantse markten.

Keulen was een stad van grote betekenis. De belangrijkste waterweg van het Middel-Europese binnenvoer kruiste daar de aloude West-Oostelijke heerweg, die ook in de latere Middeleeuwen, ondanks de grote bloei van de zeehandel, voor het Europees vervoer van grote waarde bleef. De gebergten op de linker-Rijnoever konden het eerst na Keulen worden omgetrokken (gepasseerd) en dat gaf aansluiting aan het Brabants-Vlaams handelsgebied en een enorm aandeel in de handel op Engeland ²²⁰).

Keulen was het wijnhuis der Hanze en met de wijnen beheersten zijn kooplieden de Nederlanden en Engeland. Het bezat een bloeiende lakenindustrie en in de omtrek werd dan ook op grote schaal de weede, het blauwverfmiddel, verbouwd. Het eigenlijke terrein van de Keulse actiefhandel was het Noord-Frans-Bourgondisch-Nederlands gebied. Hoe meer door het Dordtse stapelrecht de directe verbinding belemmerd werd, hoe meer Keulen zich voor zijn handel met Engeland zag aangewezen op de Zuidelijke Nederlanden, waar Antwerpen en Bergen-op-Zoom de hoofdcentra voor zijn kooplieden werden. Met goederen voor de jaarmarkten daar konden ze vrij langs Dordrecht: *„Item so wart ter selver tiit overdragen, dat die cooplude van boven 't merctgoet, dat sy van Norenberch off van des wegen nederbrengen ende sy 't Antwerpen off te Bergen in die marckt hebben willen, dat sullen sy dair vry mogen voeren in die vier marcte so sy gewoonlic sijn te doen”* (1441 Sept. 12) ²²¹).

²²⁰ Kuske. Die Kölner Handelsbeziehungen im 15 }hr. (Wirtschr. f. Soc. u. Wirtschg. VII, p. 296 vlg.)

²²¹ V.d. Wall, Handvesten der stad Dordrecht, 11, p. 537

Op deze markten handelden de Keulenaars met de vreemde kooplieden: Engelsen, Hollanders, Oosterlingen, Fransen, Italianen. Ze zonden wijnen, staal, wapenen, messing, koper, zilver, snuisterijen, garen, laken, linnen, bombazijn, zijde, weede, specerijen. Zelf betrokken ze van daar zuidwijnen, laken, zuidvruchten, ruwe zijde, boomwol, hoeden, vis, paarden, kaas en zeep. Met Engeland dreven ze vooral laken- en wolhandel; van alle Hanzeaten waren de Keulenaars het meest bij de Engelse lakenexport geïnteresseerd.

Brabant, Vlaanderen en Zeeland, als liggend op de drempel tussen het Vasteland en Engeland, waren voor Keulen als transit- en marktgebied van de grootste betekenis. Keulen kocht uit de „lage landen” grote ladingen haring, stokvis en zout, dat overal langs de kust ook in Bergen-op-Zoom gezoden werd, en zond deze de Rijn op. De stad hield toezicht op de kwaliteit der ladingen door middel van vis- en zoutmakelaars, die de waren moesten keuren en stempelen.

De handel der Oosterlingen (Hanzesteden in de Oostzee landen) concentreerde zich in Brugge. Jan II van Brabant had al in 1315 door het schenken van privileges aan de Duitse koopman ²²²) getracht de handel van Brugge naar zijn land te lokken, maar alleen ten opzichte van de Westelijke Hanze had hij daarmee enig succes gehad ²²³).

Het kantoor in Brugge had evenwel tegenover de Hanze-kooplui buiten Vlaanderen reeds in 1396 een autoritaire positie ingenomen en hield daar temeer aan vast, omdat, deels door de verzanding van het Zwin, sindsdien ook het verkeer der Oostelijke Hanze met de niet-Vlaamse Nederlanden toenam ²²⁴). Het [kantoor] trachtte door

²²² De Hanze

²²³ H.U.B., II, n. 266. Daenell, Die Blütezeit, I, p. 384.

²²⁴ Daenell, 11, p. 63.

verdragen met de belangrijkste steden de heerschappij ook buiten Vlaanderen te behouden.

Maar Keulen was daarvan niet gediend. Na 1430 valt er een sterke achteruitgang van de Keulse handel waar te nemen en Keulen weet deze aan de band met de Hanze. De stad verzette zich dan ook hevig tegen iedere verstoring van het verkeer met het buitenland, door de politiek der Hanze veroorzaakt.

Zo had het kantoor in 1444 moeilijkheden met de tolleren van Ierse keroord en op de Honte en klaagde, dat de markt te Bergen-op-Zoom zeer tot zijn nadeel zo kort na de markten te Brugge en Antwerpen gehouden werd. 2 Maart ²²⁵) stuurde het daarom een schrijven naar Keulen, met de mededeling, dat geen koopman der Duitse Hanze „*mit wasse edder mit werke, sabelen offte marte, noch mit nenem anderen gude, to wiltwerk denende*” de markt te Bergen-op-Zoom mag bezoeken op straffe van 3 mark goud. Het kantoor verzocht dit in de steden tot de herroeping er vanaf te kondigen.

Keulen ontving dit schrijven 12 Maart en eerst 15 April verklaarde het schriftelijk zich daaraan niet te kunnen houden. Het verbod van de Bergse markt is door terzake kundigen onderzocht en de stadsoverheden konden in zo korte tijd het bezoek der markt niet verbieden, daar de meesten 12 Maart voor de reis erheen gereed waren en waar ze zelf het gebod niet hadden toegepast, konden ze 't ook niet aan andere steden en kooplieden overbrengen.

De voorvaderen hadden er altijd van gewaagd, dat de burgers de Bergse en Antwerpse markt meer dan enige andere kooplieden van de Hanze bezocht hebben en daarom wilde de stad de beide markten niet buiten de raad van de deskundige vrienden verbieden. Bovendien

²²⁵ Poelman, Bronnen tot de Geschiedenis v.d. Oostzeehandel, no 1713.

stond te vrezen, dat met dit verbod de heer en de stad tekort gedaan werd, daar deze aan de tol niets kunnen doen. Verder konden er veel goederen te Bergen komen over land zonder iets met de tol te maken te hebben.

Keulen verzocht derhalve de zaak nog eens terdege te onderzoeken, „*mit raide ind biiwesen dergheynre, der daerzo noit, dat gemeyn beste in desen saeken vurzoneymen*” ²²⁶).

Tegenover dergelijke daden van eigenmachtig handelen zocht het kantoor in Brugge zijn gezag ook buiten Vlaanderen te doen gelden door de heffing van **het schot**. Tot dekking van de lopende bestuursuitgaven en de onkosten van het geheel werd in Vlaanderen een belasting geheven, die, aanvankelijk geïnd naar gelang de behoefte, langzamerhand geworden was tot een vaste tax van 1/240 van de waarde der waren. Deze belasting noemde men: schot. Niets zou duidelijker het gezag van het kantoor uitbeelden dan wanneer ook de Hanze-kooplieden in de niet-Vlaamse gebieden schot betaalden. Ofschoon het niet door Hanze-besluiten uitdrukkelijk voor buit en-Vlaanderen was vastgesteld, werd reeds in het eerste kwart der 15^e eeuw het *schot* op de markten van Antwerpen en Bergen-op-Zoom geheven, zonder dat Keulen of de Zuiderzeesteden protesteerden.

Een hevig verzet kwam echter los in 1425, toen een uitdrukkelijke bepaling het schot voor de tijd van en jaar ook buiten Vlaanderen voorschreef ²²⁷). 11 Nov. 1426 werd daarom deze bepaling weer opgeheven. Maar op de Hanze-dag te Lübeck (1447) klaagde het kantoor, dat het voor de verkrijging van markt- en tolvrijheden in Brabant, Holland en Zeeland vele onkosten gemaakt had, zonder dat de kooplieden daarvoor, gelijk in Vlaanderen, schot betaalden.

²²⁶ H.R. II 3, n. 128

²²⁷ Daenell, 11, p. 68.

De afgevaardigden besloten toen de schotbetaling ook buiten Vlaanderen verplichtend te stellen: het besluit werd 14 April 1448 afgekondigd. Keulen verzette zich ertegen, vooral op grond hiervan, dat zijn handel in de toekomst financieel meer bezwaard zou worden, zonder dat zijn invloed in het kantoor groter werd.

Behalve door dit middel zocht het kantoor zijn betekenis te behouden door het herstel van de stapeldwang in Brugge. Op zijn verzoek bepaalde 1 Aug. 1442 de Hanze-dag in Stralsund, dat alleen het laken, dat ter stapel gebracht is te Brugge of waar de koopman vertoeft, in de Hanzesteden ingevoerd mag worden, „*uteghescheiden die in vryen marcken ghekofft werden to wetende to Antwerpe, Berghen upten Zoem, Ypren, Kortrike en Thorout*” ²²⁸).

Deze steun had Brugge wel nodig, want de concurrentie aan de Schelde nam voortdurend toe. In zijn politiek tegenover de Engelsen en de Hanze was Antwerpen er op uit om, zich evenals Brugge tot een plaats te maken, waar de handel der vreemden niet tot de tijd der beide jaarmarkten beperkt bleef, maar onafgebroken, het gehele jaar door kon geschieden ²²⁹).

De vrijmaking van het politiek verband met Vlaanderen (1409) bevorderde dit ontwikkelingsstreven zeer en het was een groot voordeel voor de opbloeiende Scheldesteden, dat na de vereniging van Brabant met Bourgondië in 1430 het ‘er onder houden’ ten gunste van Brugge niet meer gevolgd werd. De grote onlusten in Vlaanderen van 1436 tot 1438 hielpen ook mee om de Schelde-handel een machtige

²²⁸ H. R. 11,2 n. 626,

²²⁹ Daenell, I, p. 338.

stoot te geven, ofschoon de Wendisch-Hollandse oorlog ²³⁰) kort daarop de Hanze-handel weer duchtig knauwde (1438—1441).

De Hanze-koopman had groot belang bij de handel in Engels laken, die hij van de Nederlandse gewesten uit naar de Oostzee-landen vervoerde. Een verbod van invoer van dit laken trof dus ook hem. Zo moest de Hanze-dag in Lübeck op Hemelvaart 1447 het bezwaar behandelen van het Brugse kantoor tegen de Hertog van Bourgondië, die het Hanze-privilegie van de ongehinderde doorvoer der Engelse lakens niet meer wilde erkennen, zodat het kantoor slechts tot 11 Nov. schorsing van het in Jan. 1447 vernieuwde verbod kon verkrijgen.

Verscheidene andere moeilijkheden van het kantoor in Vlaanderen kwamen bij dezelfde gelegenheid ter sprake en als de Hanze bij haar onderhandelingen daarover eerst met Brugge, later met de Hertog zelf, geen genoegdoening krijgt, wordt 4 Juli 1451 het afbreken van het Hanze-verkeer met Vlaanderen bekend gemaakt. De koopman moet zijn heil zoeken buiten de landen van de Bourgondiër en vestigt zich in Deventer. Maar deze stad trok de kooplieden niet zeer, ook al om de daar heersende pest: *„nu en will hiir nement to Deventere komen umb frese der sterfte, de her leyder is, unde ock umbe vresse willen ober de Velow und Betaw to kamen”* ²³¹).

De Pruisen gingen voornamelijk naar Amsterdam en Middelburg, terwijl de West-Hanzen ongestoord hun handel in Brabant voortzetten. Het kantoor in Deventer was slechts de *„Oestersse Koufman”* ²³²). Diens bemoeiingen om met Antwerpen en Bergen-op-Zoom tot een overeenkomst te geraken ten einde de stapel daarheen te verleggen,

²³⁰ [Hollands-Wendische oorlog](#), een zeeoorlog van Holland en Zeeland tegen de Wendische steden van de Hanze tussen 1438 en 1441.

²³¹ H. R. 11,4 n. 100.

²³² Daenell, I, p. 405.

bleven vruchteloos. De Leden van Vlaanderen wisten dat door kuiperijen bij de Hertog te verhinderen en „*ok, soe wy vorstaen, is de here van Berghen in des heren van Bourgoniën gracies soe vast nicht, dat de uns ok moghe wat gudes vorwerven urne in seyner Gnade stadt und lande to bliven*”).

De koopman wil naar Utrecht en stelt voor Antwerpen en Bergen-op-Zoom door het verbieden van hun markten te dwingen. Dit werd hem 31 Mei 1453 door de vergadering in Lübeck toegestaan. „*Item na dem male dat de coopman nene zekere ofte gedurige composicien of vrijheyte en hefft in de markeden van Antwerpen ofte Berghen upten Zoom und de tiid und werlt nu daer in de lande vremde und biister is gheleghen*”, krijgt de koopman toestemming om de markten daar naar behoefte te verbieden ²³³).

Al spoedig evenwel kwamen de Hanze-steden tot de ondervinding, dat een dergelijk verbod een tweesnijdend wapen was, en dit uitte zich op de Hanzedag in Lübeck van het volgend jaar (1454 Juni—Juli). De afgevaardigden der Hanzesteden en van de koopman merkten naar aanleiding hiervan op, „*dat en nicht doenlik en were, sulke marckte to vormidende, wente ander lude buten der hense wesende sodane marckte solden holden unde de copenscupp van de guderen, de men to sulken marckten to bringende plecht, hanteren, emluden to vorderve unde schaden*” ²³⁴).

Het voorheen met succes aangewende middel van de boycot bleek thans zijn doel te missen en slechts ten nadele van de toepasser uit te vallen. De tijden waren veranderd. Nu de Nederlandse gewesten in de hand van één vorst verenigd waren, had de algemene handelspolitiek

²³³ H.R. II 4, p. 109.

²³⁴ H. R., II 4, p. 174, n. 38.

niet meer het oude succes. Men stond tegenover een wordende eenheidsstaat en niet meer tegenover afzonderlijke kleine dynastieën.

Weldra werd ook Utrecht binnen de Bourgondische machtsfeer getrokken. Na de dood van bisschop Rudolf in het voorjaar van 1455 was de keuze van het domkapittel daar gevallen op Gijsbert van Brederode. Philips van Bourgondië echter had de steun van de Paus bij zijn pogingen om zijn bastaard David van Bourgondië op de bisschopszetel te brengen en 3 Aug. 1456 moest Gijsbert van Brederode afstand doen.

De positie van de [Hanze-]koopman in Utrecht was nu onhoudbaar en de onderhandelingen over zijn terugkeer naar Vlaanderen begonnen. Het komende jaar werd daarover in meerdere plaatsen o. a. Bergen-op-Zoom beraadslaagd. Hier werd van 8—10 Juni 1457 een dagvaart gehouden tussen vertegenwoordigers van de koopman in Utrecht en afgevaardigden uit Brugge „*upte materie van der wedercomste der voorseiden cooplieden binnen der voorseiden stede van Brugghe*” ²³⁵).

Toen de koopman 11 Aug. 1457 zich weer in Brugge vestigde, was zijn hoofdeis niet ingewilligd, [namelijk] dat de Leden van Vlaanderen bij twistzaken tussen Hanzeaten en hertogelijke beambten de rechtspraak zouden uitoefenen. De centraliserende politiek van Philips de Goede behaalde in deze de overwinning. De lange boycot had de Hanze-organisatie in de Nederlanden vernietigd en de innerlijke versterking der positie werd nu de voornaamste taak van het kantoor ²³⁶).

Van Antwerpen kreeg de koopman 6 Dec. 1457 de onbeperkte bevoegdheid om tegen ongehoorzame leden daar te mogen optreden.

²³⁵ H.R., II 4, n. 540

²³⁶ Daenell, II, p. 75.

Voortaan konden dus de Keulenaars, die weigerden schot te betalen, krachtiger worden aangepakt. Dit privilege, dat de koopman voor de duur van 20 jaar werd verleend, verzekerde ook veiligheid van het verkeer.

Wat de Hanze in deze jaren verder nog zeer ernstig nastreefde, was het verkrijgen van de toezegging, dat geen Hanze-koopman wegens misdaad van en anderen ter verantwoording zou kunnen geroepen worden. Van hoeveel betekenis deze bepaling voor de Hanze zou zijn, bleek weer eens temeer bij de geschillen tussen Bremen en Frankrijk.

Bremen had tijdens zijn twisten met Holland in 1446 een hulk geroofd, die toebehoorde aan koningin Marie van Frankrijk. Karel VII had toen zijn kapers last gegeven tot kaaptochten, waar de gehele Hanze onder leed. De Franse zeerovers maakten jaren lang de Vlaamse wateren onveilig, zeer tot schade van de handel der Hanze. In 1460—'61 kwam het tot onderhandelingen over vrede. De Rijnlandse en Westfaalse steden, die Sept. 1461 in Wezel bijeenkwamen, verklaarden het genoemde voorrecht voor het allernoodzakelijkste, dat verworven moest worden ²³⁷).

Keulen erkende het Antwerps privilege van 6 Dec. '57 niet. Wat het schot betrof, verwees de stad naar haar bijzonder privilege in Brabant, het door Leuven en Brussel bekrachtigde verdrag van 1251 tussen hertog Hendrik van Brabant en Keulen, waarin aan de kooplieden van weerszijden, evenals aan hun waren, vrijdom van aanhouding in het gebied beider partijen was toegestaan. Op de Pinkstermarkt van 1458 in Antwerpen weigerden vervolgens de Keulenaars het schot. Keulen vroeg Philips de Goede, de steden Brugge

²³⁷ Daenell, I, p. 468.

en Bergen-op-Zoom en Jan van Glimes om steun en verzocht de kanselier van Brabant om een hertogelijk geleidebrief voor zijn kooplieden tot het bezoeken van de eerstkomende herfstmarkt in Antwerpen. De stad bereikte haar doel, maar schond het belangrijkste Hanze-statuut door in deze Hanze-aangelegenheid vreemde machten te halen.

Na de handelsboycot tegen Vlaanderen waren de Hanze-kooplieden steeds meer Antwerpen en Bergen-op-Zoom blijven bezoeken. De verhouding tot deze steden liet overigens weldra te wensen over, want de koopman klaagde over schending van de privileges, die hem voor het bezoek der markten waren toegestaan. Op een Hanzedag te Wezel 14 Maart 1461 uitten de afgevaardigden van de Brugse koopman hun wrevel over wat ze in Bergen-op-Zoom hadden te dulden tegen de privileges in: „*dat de copluden geen uitdragende recht to Bergen ind oick anderswaer en geschuyt van de porteneren aldar ind andern, die en van oren guderen sculdich bliiven, darbii die coplude vorderfflick ind gedrunge werden de schuldenere lange dage toe moten geven*” ²³⁸).

Men besloot hierover aan de heer van Bergen en de Raad van Antwerpen te schrijven. Ook Keulen was slecht te spreken over de behandeling van zijn kooplieden op de Bergse Paasmarkt van 1462. Johan van Roide en anderen waren er mishandeld en gevangen gezet; Engelsen hadden hem in Bergen-op-Zoom goed ontstolen ²³⁹). Het volgende jaar bleven dergelijke klachten aanhouden ²⁴⁰), zonder dat vanwege de heer of de stad genoegdoening in uitzicht gesteld werd. Omtrent de redenen van deze houding tasten we in het duister.

²³⁸ H.R. II 5, no. 211.

²³⁹ H.U.8., VIII, no. 1156.

²⁴⁰ H.U.B., IX, no.43, 61.

Maar de koopman ging over tot het beramen van maatregelen, die het Hanzeverkeer op de markten moesten stopzetten. Met dit dreigement bewerkte hij, dat Bergen-op-Zoom bijdraaide, en heer Jan verleende 1 Maart 1464 voor de duur van 10 jaren een reeks van voorrechten, die de positie van de koopman daar versterkten ²⁴¹). Evenals in de Antwerpse vrijbrief verkreeg hij het recht tot vervolging en gevangenzetting van weerspannige Hanze-kooplieden, waartoe Jan van Glimes zijn hulp en die zijner beampten beloofde.

- De koopman, die misdoet tegen de Hanze of ongehoorzaam is, dien zal de koopman „*binnen of buyten markten mogen corrigeren ende daer voren binnen onser vangenisse tot Berghen doen leggen*” ²⁴²).
- Geen koopman is gehouden voor iemand anders schuld, tenzij eigen schuld of dat hij kennelijk borg is, en voor schulden zal men hem niet kunnen gevangen zetten, als hij goede borgen of panden heeft.
- Ook buiten de jaarmarkten zal het goed van de koopman binnen Bergen veilig zijn, zodat het voor niemands schuld aangehouden kan worden, tenzij voor de schuld van de koopman zelf.

Enige bepalingen aangaande het wegen, meten en accijnzen beschermden hem verder tegen uitbuiting, zodat het duidelijk is, hoe in strijd met het gastenrecht de nieuwe gedachte inzake de houding tegenover de vreemdelingen hier heeft doorgewerkt. Hoofdzakelijk bouwend op eigen kracht had het Hanzekantoor door zijn krachtdadig optreden genoegdoening verkregen en zag zich nu in het bezit gesteld van privileges, waarmee het zeer tevreden was. Dit kwam tot uiting op de Hanze-dag in Hamburg (Sept.—Oct. 1465). „*Also hevet de coopman de sake tot enen guden ende unde utdracht gebracht, also dat de*

²⁴¹ Stadsarchief 8.0.Z. Priv. Boek C, f. 214 vlg. en H.U.B. IX no. 66.

²⁴² Priv. Boek C, f. 216.

coopman dede beschadiget was, sijn gued betalt krech unde hebben deme coopmanne daervoor beteringe gedaen by der stede van Berghen vorscreven apenbaer gescheen, unde daerto schone privilegiën van vriheyden hebt moten gheven int lant van Berghen, daer wii nicht en solden gekregen hebben, bii also de coopman de saké mijt strengycheyt nicht vervolget hedde” ²⁴³).

Bij dezelfde gelegenheid bekrachtigden de in Hamburg vergaderde steden de vroegere voorschriften omtrent het betalen van schot en de strijd herleefde feller dan ooit te voren. Op de Paasmarkt van 1466 te Bergen-op-Zoom begon het kantoor, dat tijdens de markten zijn zetel uit Vlaanderen naar de Scheldestad verplaatste, het schot te vorderen en liet de weigerende Keulenaars arresteren.

Daartegen komt Keulen 19 Mei 1466 op en beveelt de koopman geen schot te eisen. „*Boyven dat is uns nu in desen daghen van etlichen unsen burgeren, die zo Berghen de merct nyestleden versoicht haint, clagewyse vurkomen, dat ir mijt arrestamenten ind anders moitwillentlichen ind veerlichen vurgenoymen ind understanden haifft, dat schot van ijn zo vorderen*” ²⁴⁴).

Verder verzocht het bij schrijven van 24 October Jan van Glimes te willen zorgen, dat de Keulenaars naar oude gewoonte de markt kunnen bezoeken zonder door de Brugse koopman lastig gevallen te worden ²⁴⁵). Hoe zeer met deze strijd van het centrale Hanze-gezag tegen een zijner leden samengaat [met] de concurrentiestrijd tussen Brugge en Bergen-op-Zoom—Antwerpen blijkt wel uit de houding aan de Schelde hierbij ingenomen. Want niettegenstaande de kort geleden gegeven privileges de koopman in de Scheldesteden voor dergelijke

²⁴³ H.R. II 5, no. 717.

²⁴⁴ H.R., 115, no. 779.

²⁴⁵ H.U.B., IX, n 326

gevallen van insubordinatie hulp hadden toegezegd, kiezen de heer van Bergen-op-Zoom en Antwerpen partij voor Keulen en wijzen op het genot der marktvrijheid.

De Hanze zocht tegen Antwerpen hulp bij de Hertog van Bourgondië, die ten slotte aan de twist een beslissende wending gaf door beide partijen Keulen en het kantoor voor zijn forum te dagen (1 Dec. 1466). Het werd een langdurig proces vanwege de vele baten, die het aan de rechterlijke ambtenaren opleverde en ook omdat de Bourgondische politiek nu een wapen bezat tegen Keulen, dat van hulp aan het rebelse Luik verdacht werd.

De verhouding tussen Jan van Glimes en Keulen was in dezen tijd zeer vriendschappelijk. Zijn bemoeiingen in de Keulse aangelegenheid beantwoordde de Rijnstad met het zenden van en geschenk in wijn (4 Maart 1467) ²⁴⁶).

Antwerpen evenwel ondervond weldra nadelige gevolgen van zijn houding, daar het meer belang had bij de andere Hanzeleden dan bij Keulen ²⁴⁷). Het opende dan ook in de aanvang van 1468 met het kantoor onderhandelingen, die 4 Mei leidden tot een belangrijk verdrag. De stad beloofde vóór alles het kantoor bij de vervolging van ongehoorzame kooplieden tijdens en buiten de marktvrijheid geen moeilijkheden te maken en schonk op de Korenmarkt een huis, „de Kluse”. Hierdoor wist Antwerpen het Hanze-verkeer enger aan zich te verbinden; de kooplieden zouden nu niet alleen tijdens, maar ook buiten de jaarmarkten daar komen en won dus door dit verdrag meer dan de Hanze, want het stemde niet overeen met de Hanze-plannen, de commerciële centrale stelling van Brugge en het eigen kantoor weer te herstellen.

²⁴⁶ H.U.B., IX, n 347

²⁴⁷ Daenell, II, p.89

Nu kon Bergen-op-Zoom uit eigenbelang niet achterblijven, wilde het de Hanze niet naar Antwerpen drijven. Op 2 Dec. 1468 erkende Jan van Glimes weer het verdrag van 1464. Hij beloofde de koopman bij de uitoefening van zijn recht tot bestraffing der ongehoorzamen en vooral der Keulenaars „*unweigerlich*” te ondersteunen ²⁴⁸). Hiermede had het kantoor zich de rechtsgrondslagen voor een optreden tegen Keulen in de beide belangrijkste plaatsen van het Hanze-verkeer in Brabant verzekerd.

Dat de beloften van Bergen-op-Zoom niet ijdel waren, bleek reeds op de eerstvolgende Paasmarkt. Een groot aantal Keulenaars, die weigerden schot te betalen, werden gevangen gezet. De schout probeerde wel hen, o. a. Johan van Dorne, met een zoet lijntje tot betalen over te halen, maar toen dat niet gelukte, werden ze gearresteerd, „*de schout leyde hem zoetelic ter syde ende hem versprac van sijnre maniere ende ongehoersaemheid ende met schoene ende graselyke woorde pijnde hem te bringen, ten eynde hy obedieren ende betalen soude met soeticheit alle tgene, waervan hy bedwongen soude sijn te betaelen met strangheit van rechte, maer de voirseide Jan van Dorne weygerde des te doen*” ²⁴⁹). Op bevel van de Hertog moesten ze spoedig daarop weer vrijgelaten worden, hun aanhoudingen werden 6 Maart 1470 bij vonnis van de Grote Raad in Brugge voor ongeldig verklaard en het kantoor moest de kosten betalen. Politieke motieven hadden hier ten gunste van Keulen gewerkt: de Hertog wilde tijdens zijn optreden in de Boven-Elzas rust hebben in het Beneden- Rijngebied.

Inmiddels was in het najaar van 1469 de openlijke oorlog tussen Engeland en de Hanze uitgebroken. De Keulenaars stoorden zich hier

²⁴⁸ H.U.B., IX, n 529

²⁴⁹ H.U.B., IX, n 671

niet aan en bleven voortgaan met handeldrijven. De markten van Bergen-op-Zoom zullen evenwel toch de terugslag wel gevoeld hebben van het besluit, door de Hanze-dag te Lübeck 24 Aug. 1470 genomen: „nyne Engelsche lakene, gudere effte Engelsche ware, de ut Engellant komen, in unsen steden unde gebeden to lidende bij vorlust der lakene unde gudere” ²⁵⁰). Want juist op die markten werden inkopen voor de Oostzeelanden gedaan.

Dezelfde Hanzevergadering beraamde ook plannen om de overgroot geworden handel en het zeeverkeer van de niet-Hanzen in de Hanzesteden en gebieden te bestrijden. Herstel van de stapel in Brugge beschouwde men als het enige middel. Er werd toen bepaald, dat alleen dat Vlaams, Hollands en Brabants laken zouden gekocht en door Hanzen en niet-Hanzen in de Hanze-steden en gebieden mogen worden ingevoerd, dat op de Brugse stapel of (het Vlaams laken was hiervan echter uitgezonderd) op de vrije markten van Antwerpen en Bergen-op-Zoom gebracht waren. De Paasmarkt te Bergen-op-Zoom mocht als schadelijk voor de koopman niet bezocht worden. Verder moesten was, pelswerk, metalen, wol, vellen, traan, boter, weedasch, vlas, linnen eveneens slechts naar de genoemde steden en als ze op de vrije markten onverkocht bleven, naar Brugge gevoerd worden. De ventegoederen —goederen, die de koopman in iedere plaats mocht verhandelen: teer, pek, wagenschot, klaphout, bier en koren, waren van deze stapeldwang uitgesloten ²⁵¹).

Tegen deze „reformasie” van de stapel kwam een hevig verzet, o. a. van Leiden, dat liever een nieuwe oorlog met de Hanze wilde dan

²⁵⁰ H.R. II 6, p. 357

²⁵¹ Poelman, Bronnen tot de Geschiedenis van de Oostzeehandel n.

dezen stapeldwang ²⁵²). De stapelinrichting was uit de tijd en de Hanze zou dit bij de vrede van Utrecht moeten erkennen door af te zien van de stapel (1474). De voortdurende wrijving met Keulen leidde er toe, dat de stad 1 April 1471 buiten de Hanze werd gesloten. In de oorlog zetten de Keulenaars de handel met Engeland voort en hadden even goed als de neutralen van de Hanze-kapers in de Westelijke wateren te lijden.

De vriendschap van Karel de Stoute voor Eduard IV bezorgde zijn onderdanen heel wat schade. De hertog verbood aan zijn landen ten strengste goed te kopen door Hanze-uitleggers aangebracht. Onder deze omstandigheden wist Keulen 6 Sept. 1471 in het schotproces een voordeel te behalen. De Hertog verklaarde het vrij van iedere schotbetaling aan het kantoor in Brabant, Holland en Zeeland, en volgens Keulens eis werd de koopman niet alleen tot betaling der hoofdproceskosten, maar ook tot terugstorting van alle buiten Vlaanderen geëiste schotbedragen veroordeeld ²⁵³).

Voor dit gevoelig verlies vond de Hanze een schadeloosstelling in de afloop van de oorlog met Engeland. De vredesonderhandelingen werden aanvang Juli 1473 te Utrecht begonnen. Bij de onderhandelaars voegden zich 29 Juli ook afgevaardigden van Jan van Glimes en de stad Bergen-op-Zoom, waar het verbod der Paasmarkten lelijk gevoeld werd. Zo de Hanze klachten had, wilde men daaraan gaarne tegemoet komen, mits „*men de Passchemargket der wedder halde wolde; were jenich gebreck de copluden vonden steden geschen, scholde men darup gerne provisie don, dat de gebreke remedieret unde vorbetert werden scholden*” ²⁵⁴). De vrede werd 28 Febr. 1474

²⁵² Blok, Een Hollandse stad II, p 236

²⁵³ Daenell II, p. 112

²⁵⁴ H.R. II, 7 n. 35 & 55.

getekend en was een grote overwinning voor de Hanze. Bergen-op-Zoom kon nog enige jaren op het herstel der Paasmarkt wachten.

Onderwijl was het tot een breuk gekomen tussen Keulen en de Hertog, die (Dec. 1473) Ruprecht van Keulen in bescherming nam tegen het domkapittel en de steden, voor wie de Keizer optrad. Karel de Stoute liet het eigendom der Keulenaars in zijn landen confisceren en verkopen. Door deze sluiting der Bourgondische markten verloor Keulen een zeer rijk afzetgebied en de oude doorgangsstraten naar de zeekusten.

Begrijpelijk is, dat de stad onder deze omstandigheden zocht met de Hanze weer tot overeenstemming te geraken. Zo werd Keulen, onder erkenning der schotbetaling, bij de Bremer Concordie van 13 Sept. 1476 weer in de Hanze opgenomen.

Nu de betrekkingen tot West-Europa door deze vredesbesluiten in rustige banen geleid waren, begon de Hanze aan een versterking harer positie in Bergen-op-Zoom te werken. De koopman in Brugge zag met lede ogen, „*dat de Hollander unde Brabander in de neringe quemen dorch de Berger Paschemarket, dar de kopman to sitten moste*” ²⁵⁵). Hij vreest van en langere boycot dezer markt groot nadeel, temeer daar de Engelsen haar sinds de vrede weer bezoeken en vraagt aan de steden, die van 28 Mei tot 20 Juni 1476 in Lübeck vergaderden, hem toe te staan, „*dat de kopman dat market ok wedder mochte vorsoken*”. Alsdan wordt hem door de Hanze-steden „*vuile macht gegeven, dat beste in to doende, so id best vor de kopman sy*” ²⁵⁶).

Met de heer en de stad van Bergen-op-Zoom opende het kantoor nu onderhandelingen, die sterk onder invloed stonden van het verhoogde prestige der Hanze. Voor opheffing van het verbod der

²⁵⁵ H.R., II 7, § 189, n. 9

²⁵⁶ H.R., II 7, § 190, n. 9

Paasmarkten verkreeg het Kantoor 21 April 1477 voor de tijd van 25 jaar privileges „*bether unde starker, dan wii tovooren hadden*” ²⁵⁷).

Het waaghuis zal vergroot worden zo „*dat de Coopman met synen goede te geringe*” ²⁵⁸) *ende gerieffelycke gespoet worde dan hy tot noch toe geweest is*” ²⁵⁹).

Tegen Keulen en andere weerspanningen was gericht de herhaling van de betreffende bepalingen uit het privilege van 1464 omtrent de corporatie-rechten en het strafrecht van het Brugse kantoor. Keulen had zich echter reeds aan de wil der Hanze onderworpen 13 Sept. 1476 en zijn verhouding tot Bergen-op-Zoom kon dus door het opnemen dezer bepaling niet lijden.

Tot nog toe had het kantoor geen vaste verbinding met Bergen-op-Zoom, maar dit veranderde nu ook, daar de stad hem 25 Juli het huis „de Zekele” in de Zuivelstraat ten geschenke gaf, „*ten eynde dat zy (d. z. de kooplieden) meerdere affectie ende begheirte moghen hebben dese voirseide stad met huren goiden ende comanscapen bijnnen ende buyten jairmercten te besuekene*” ²⁶⁰). Het huis werd gegeven in eeuwig vrij bezit, waarvoor de bezitters van cynzen, rustende op de Zekele, Dec. 1480 beloofden daarover niet de Hanze, maar de stad te zullen aanspreken ²⁶¹). Hoe verheugd de koopman over deze gang van zaken was, zien we in zijn bericht hierover aan Lübeck (30 Sept. 1477). „*Hebben ock noch daer enboven vor alle miszhegelicheyt de steden unde copman bewijst, eyne schoene husz mijt siner tobehoringe bijnnen Berghen gekregen, schoener unde beter*

²⁵⁷ H.R., III 1, no 75

²⁵⁸ Geringe – snel. Vgl Middelnederlands Woordenboek s.v.

²⁵⁹ Privilegieboek, C, f. 220

²⁶⁰ H.U.B., X, 570

²⁶¹ H.U.B. X, n 865

van gebuwete dan hiir to Antwerpen, datselve erfflicken unde ewichliken vry unde ledich van allen beswaringen, wodanich de wesen mochten, to besitten unde to gebruiken tot des copmans willen unde vuiler noge, unde des mit der vorscreven stede breven und besegelten vorwijsset unde vorsekert, dar de copman mede vorwaret is” ²⁶²).

Bergen-op-Zoom had het voorbeeld van Antwerpen gevolgd en trachtte door het schenken van en eigen huis de Hanze-koopman aan zich te binden, gelijk het drie jaren daarna de Engelsen zou willen doen. Het doel zou evenwel niet bereikt worden, want, nog eens, een plaats van voortdurende handel als Antwerpen kon Bergen-op-Zoom door zijn ligging niet worden.

Engeland was door de binnenlandse oorlog geheel verzwakt en de zeeroof der Fransen dreef na de vrede van Utrecht de handel tussen Engeland en de Nederlanden bijna geheel in handen der Hanze. Met de komst van de eerste Tudor (1485) valt een begin van herleving waar te nemen. De Engelse havensteden beklagen zich bij de koning en het Parlement over de concurrentie der Hanze. De Oosterlingen zitten overal in die havens „*van des hertogen landen, welcke Got und de nature hadde gesat und geschicket to siinde mest bequeme vor de stadt van London und mannigerleie anderen havenen van dussem riike; hebben nu in korten jaren up siick genomen int meiste all de dayt off hanterunge in kopenscop to Andworpp, Bergen und in anderen havenen van dess hertogen lande”* 1486 vóór 9 Maart) ²⁶³). De stemming in Engeland werd op de Hanze-dag van 1487 aldus getekend: „*Darumb id were beter vor all dat riike van Engelandt, to vorsoken de beteriinge hiir van miit apenem orloge und stride, wat id ock kosten mach, dan to liiden siik sulven to seen so vortzageliken*

²⁶² H.R., III 1, n. 75.

²⁶³ H.R. III 2, n. 31.

vordorven" ²⁶⁴). Tegen het einde van 1486 werd dan ook de uitvoer van ongeschoren lakens uit Engeland tot nadeel der Hanze verboden. In de Nederlanden werd de band der Hanze met Brugge na de bepalingen over het herstel van de stapel daar (1487 Mei) ²⁶⁵ verbroken, toen Maximiliaan er gevangen gehouden werd (1488 Febr.).

De koopman verhuisde naar Antwerpen en de onderhandelingen over zijn terugkeer liepen op niets uit (1490, 6—8 Febr.), daar hij zich de accijnzen, in de Vlaamse steden tot leniging van de geldnood opgelegd, niet wilde laten welgevalen. De besprekingen werden het volgende jaar hervat, maar eindigden met de verklaring der Hanze-afgevaardigden, dat de koopman in Antwerpen zou blijven en zonder toestemming der Hanzesteden niet naar Brugge zou terugkeren ²⁶⁶). Dit verblijf in de Scheldestad was innerlijk de erkenning van de door haar verworven betekenis als middelpunt van de handel. Dat en waarom Bergen-op-Zoom de strijd met de mededingster verloor, hebben we vroeger gezien.

Terugblik

Het beeld van het 15^e eeuws Bergen-op-Zoom verschilt dus wel aanmerkelijk van het tegenwoordige. Wie zich nu op een zonnige zomerdag aan het stille Scheldestrand verliest in het tintelend spel van lucht en licht, waarachter de Zeeuwse landen zinderend neerliggen, zal weinig vermoeden, dat hier eenmaal de gaande en komende koopman een drukke beweging bracht. Men heeft zich bij zijn wandeling van de stad naar de Schelderand verwonderd over de lange toegang der haven, maar veel vertier zag men er niet en de verslibbing, die op zo

²⁶⁴ H.R. III 2.

²⁶⁵ H.R. III 2, n. 160.

²⁶⁶ H.R. III 2, n. 508 §21.

menig plaats het water stremde, versterkte de indruk, die het stadje zelf gemaakt had: rustige tevredenheid levend in de gang der gelijkaardige dagen Alleen de „Engelsestraat” en „Londenstraat” ²⁶⁷) bewaren in haar namen nog de herinnering aan die bewogen tijd der 15^e eeuw, toen vooral de Engelse kooplieden zulke gewaardeerde gasten waren.

²⁶⁷ De Londonstraat is vernoemd naar het hoekhuis London, Lievevrouwestraat 41. Sinds 1626 was het pand in gebruik als brouwerij, later als koffiehuis en handel in ijzerwaren.

Geraadpleegde werken en tijdschriftartikelen

Aa, A. J. van der	Aardrijkskundig Woordenboek der Nederlanden.
Aa, A. J. van der	Biographisch Woordenboek der Nederlanden.
Alberi, E.	Relazioni degli Ambasciatori Veneti S. I, vol. 1, Firenze 1839.
Allen, P. S.	Opus epistolarum Des. Erasmi Roterodami T. I, 1484—1514, Oxonii MCMVI.
Andreae, S. J. Fockema.	Het Oud-Nederlandsch Burgerlijk Recht, 1906.
Beekman, A. A.	Zeeland. Geschiedkundige Atlas van Nederland III, Nijhoff, 1921.
Beekman, A. A.	Nederlandsch of Belgisch? Nijhoff 1919.
Beerstecher, W.	Geschiedenis van Bergen-op-Zoom, Leiden 1895.
Below, G. von	Groszhandler und Kleinhandler im deutschen Mittelalter. (Jhrb. für Nat. Ök. u. Stat. 75).
Below, G. von	Das altere deutsche Stadtwesen, Leipzig 1898.
	Biographie nationale de Belgique.
Blok, P. J.	Geschiedenis eener Hollandsche stad. Eene Hollandsche stad onder de Bourgondisch-Oostenrijksche heerschappij, 's-Gravenhage 1912.
	Brabant (van) die excellente Cronike. Antwerpen 1530.
Brouwer, P. A. S. v. Limburg.	Boergoensche Charters. 1428—1482, A'dam 1864.
Brom, G.	Archivalia in Italië, I. (R. G. P. Kleine serie 2).
Brugmans, H. en C. Peters.	Oud-Nederlandsche steden, 11, Leiden 1909 11.
Butkens, C.	Les trophées tant sacrés que profanes du duché de Brabant, 2 ed. La Haye 1724—'46.
Caland, F.	Eenige bijzonderheden over de oude Heren van Bergen-op Zoom, (Tijdschr. v. N.-B. gesch. I—II).
Caland, F.	De Rederijderskamer te Bergen-op-Zoom, (Dietsche Warande 1886).
Calvete de Estrella.	El felicissimo viaje del muy alto y muy poderoso Principe Don Felipe. Anvers 1552.
Cantillon Phil. de	Vermakelijkheden van Brabant en deszelfs onderhorige landen. (A'dam 1770).
	Chroniques de Brabant et de Flandre (ed. Piot).

	Collection des voyages des souverains des Pays-Bas, I ed. Gachard, Bruxelles 1876.
Cuvelier, J.	Les dénombrements de foyers en Brabant. (XIVe—XVIe siècle) Bruxelles 1912.
Daenell, E.	Die Blütezeit der deutschen Hanse. Berlin 1905. „De Nederlandsche Leeuw” 3.
Deventer, J. van	Nederlandsche Steden in de 16e eeuw. Nijhoff 1916.
Ermerins, J.	Eenige Zeeuwsche oudheden, III.
Faure, Jean.	Histoire abrégée de la ville de Bergen-op-Zoom, 1761.
Fredericq, P.	Essai sur le rôle politique et social des Ducs de Bourgogne dans les Pays-Bas. Gand 1875.
Galland, G.	Geschichte der Hollandischen Baukunst und Bildnerei im Zeitalter der Renaissance. Frankfurt 1890.
Goethals, F. V.	Dictionnaire Généalogique 11. Bruxelles 1849—’52.
Goor, Th. van.	Beschrijving der stad en lande van Breda. ’s-Gravenhage 1744.
	Groot-Brabantsch-Placcaatboek. Hantwerpen 1648.
Guicciardini	Descrittione di tutti i paesi bassi, Anversa 1581.
Hanse-Recesse	II Abt. Bd. 2—7, II Abt. Bd. I—2.1—2.
	Hansisches Urkundenbuch Bd. I—XI.
Häpke, R.	Der deutsche Kaufmann in den Niederlanden (Pfungstbl. des Hansischen Geschichtsvereins Blatt VII. 1911).
Hintzen, J. D.	De kruistochtplanen van Philips de Goede. R’dam 1918.
Hoeven, H. van der	Bijdragen tot de kennis der geschiedenis van Zundert en Wernhout. Zundert 1920.
Huizinga, J.	Herfsttij der Middeleeuwen. 2de druk. Haarlem 1921.
Huytens, J.	L’art de vérifier les généalogies des familles belges et hollandais. (Bruxelles 1865).
	Inventaris van het Archief der stad Hoorn.
Jourdain	Dictionnaire encyclopédique de géographie historique du Royaume de Belgique Brussel, z.j.
Kamper Kronyken.	(Uitgeg. door de Vereeniging ter beoefening van Overijsselsch Regt en Geschiedenis).
Krüger, T.	Kerkelijke Geschiedenis van het Bisdom van Breda. III Dl. 1875.
Kuske, Bruno.	Der Kölner Fischhandel vom 14—17 Jhrh. (Westdeutsche Ztschr. für Gesch. u. Kunst. XXIV).

Kuske, Bruno.	Die Kölner Handelsbeziehungen im 15 Jhr. (Vtjschr.f. Soc. u. Wirtschg. 7).
Lavissee, E.	Histoire de la France IV 2.
Leeuwen, S. van	Batavia Illustrata 11. 's-Gravenhage 1685.
Lintum, C. te.	De Merchant Adventurers in de Nederlanden. de Haag 1905.
Marche, Olivier de la	Mémoires (ed. Petitot. Collection Complète des mémoires, T. IX—X).
Mertens, F. H. en Torfs K. L.	Geschiedenis van Antwerpen. Antw. 1845—1853.
Mieris, Frans van.	Histori der Nederlandsche vorsten, 1732.
MirAeus, A.	Opera diplomatica. Bruxelles 1748. Mittheilungen aus dem Stadtarchiv von Köln. 22 Heft.
Moerman, H. J.	Over de economische geschiedenis van Kampen in de Middeleeuwen. (Econ. Hist. Jaarboek VI).
Moll, W.	De rechten van de Heer van Bergen-op-Zoom. Utrecht 1915
	Nieuw-Nederlandsch-Biografisch-Woordenboek V (s.v. Erasmus).
	Nieuwe Werken van het Zeeuwsch Genootschap der wetenschappen, I (1839). (artikel van J. Ab. Utrecht Dresselhuis).
Pastor, L.	Geschichte der Papste. 3e—4e Aufl. Freiburg. 1904.
Pirenne, H.	Histoire de Belgique II.
Poelman, H. A.	Bronnen tot de geschiedenis van de Oostzeehandel (1122—1499). R.G.P. 35.
Posthumus, N. W.	Bronnen tot de geschiedenis van de Leidsche Textielnijverheid I.
Posthumus, N. W.	De geschiedenis van de Leidsche lakenindustrie, A'dam 1908.
	Register van het archief van Kampen I.
Reiffenberg, F. de.	Histoire de l'ordre de la Toison d'or. Brux. 1830.
Reygersbergh, Jan	De oude Chronycke ende Historiën van Zeelandt (Middelburch 1634).
Rengers Hora Siccama,	D. C. De geestelijke en kerkelijke goederen onder het canonieke, het gereformeerde en neutrale recht. 1905.

Ropp, G. von der	Die Hanse und der Reichskrieg gegen Burgund. 1474—1475. (Hansische Geschichtsblätter 1898).
Ropp, G. von der	Zur Geschichte des Alaunhandels im 15 Jahrh. (Hans. Geschbl. 1900).
Rouck, Thomas de	Den Nederlandtschen Herauld ofte Tractaet van Wapenen en Politycken Adel. Amsterdam 1645.
Salmon, Th.	Hedendaagsche Historie of Tegenwoordige Staat van alle Volkeren. XII. Amsterdam 1743.
Schanz, G.	Englische Handelspolitik gegen Ende des Mittelalters. 2 Bd. Leipzig 1881.
Sneller, Z. W.	Walcheren in de 15e eeuw. 1916.
Sneller, Z. W.	De ontwikkeling van de handel tusschen Noord-Nederland en Frankrijk. (Bijdr. Vad. Gesch. Oudhk. R. V. Dl. IX afl. I en 2).
Spilbeek, Fr. Waltman van	De Abdij van Tongerlo. 1888.
Stein, W.	Die Burgunderherzöge und die Hanse (Hans. Geschbl. 1901).
Stein, W.	Die Merchant Adventurers in Utrecht (1464—1467). H. G. 1899
Stoppelaar, J. H. de	Inventaris van het oud archief der stad Middelburg. 1217—1581. (Middelburg 1883).
	Taxandria passim.
	Urkundenbuch der Stadt Lübeck IX. 1451 —1460.
Vanderkindere	La formation territoriale des principautés beiges. Bruxelles 1902.
Vegiano	Nobiliaire des Pays-Bas et du comté de Bourgogne. Leuven 1775. 10.r ^t
Verachter	F. Albrecht Dürer in de Nederlanden. Antwerpen 1840.
Verachter	F. Inventaire des anciens chartes et privilèges d'Anvers II 93—1856. Anvers 1860.
Veth, J. und S. Muller Fz.	Albrecht Dürers Niederlandische Reise. Berlin-Utrecht 1918.
Visscher, N. J.	Theatrum praecipuarum urbium ducatus Brabantiae. (Amsterdam 1660).
Wagenaar, J.	Beschrijving der stad Bergen-op-Zoom. 1780.
Wagenaar, J.	Vaderlandsche Historie.
Wall, P. H. v.d.	Handvesten der stad Dordrecht. 11. 1774.

Walther, A.	Die Anfänge Karls V, Leipzig 1911.
Walther, A.	Die burgundischen Zentralbehörden unter Maximilian I und Karl V. Leipzig 1909.
Weissman, A.	Geschiedenis der Nederlandsche Bouwkunst. 1912.
Willems, J. F.	Mengelingen. 1827—1829.
Wurzbach, A. von	Niederlandisches Künstler-Lexicon. Wien un Leipzig 1906 (s.v. Keldermans).

Stellingen

- I. Bergen-op-Zoom moest de concurrentiestrijd tegen Antwerpen verliezen door het gemis van een achterland en de verandering in de toestand der Scheldestromen.
- II. Het aanzien van Bergen-op-Zoom berustte op het eind der 15^e eeuw meer op de betekenis van het geslacht de Glimes dan op eigen belangrijkheid.
- III. De handel van Bergen-op-Zoom is reeds vóór het midden der 16^e eeuw dood.
- IV. Het betoog van Gosses in *“De rechterlijke organisatie van Zeeland in de Middeleeuwen”* bl. 2, dat het burggraafschap van Zeeland zich in de 12^e en 13^e eeuw niet uitstreckte over Voorne, mist voldoende bewijskracht.
- V. Het zijn de ideeën, die de geschiedenis maken, niet de dragers der ideeën.
- VI. Het is onjuist de Christenheid op het einde der 10^e eeuw voor te stellen als aannemende, dat het einde der wereld nabij was.
- VII. Het onderwijs in de geschiedenis aan onze middelbare scholen moet in de eerste plaats de wording van het heden belichten.
- VIII. Derkinderen's voorstelling van de prior Willebrord (zie: *Vondel, Gijsbrecht van Amstel*, 1ste Bedrijf, vers 163,

uitgave Simons-Berlage, Haarlem 1893) is niet geheel juist.

- IX. Serrure's opvatting van het gedicht in de „*Egmondsche Chronyk*” naar aanleiding van de dood van Bisschop Willem Berthout en de daaruit gemaakte gevolgtrekkingen (zie: *Vaderlandsch Museum* II, p. 129) zijn onjuist.
- X. St. Maarten speelde in het leven der Middeleeuwen een grotere rol dan algemeen wordt aangenomen.
- XI. In Bukelare's vertaling van de „*Wapene Martijn*” (zie: *Vaderlands Museum* I, p. 116 vlgg.) zien we de invloed der levensbeschrijvingen van de H. Martinus.
- XII. Een vergelijkende beschouwing over de middelnederlandse Sproke van Beatrijs en P. C. Bouten's Beatrijs valt ten gunste der eerste uit.
- XIII. Leendertz' opvatting, dat de proza-teksten in de „*Marieken van Nimwegen*” een later invoegsel zijn (zie: Leendertz, *Middelnederlandsche Dramatisch Poëzie*, Inl. CXXIV) is het meest waarschijnlijk.
- XIV. Inde Kruiswegstaties van Toorop en Servaes trekt het bijzondere in de tekening meer de aandacht dan het onderwerp zelf.